

LUSTGÅRDEN 1990
1991

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1990–1991

ÅRGÅNG 71

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Föreningen för dendrologi och parkvård

(The Swedish Society for Dendrology and Park Culture)

Rindögatan 21, 115 58 Stockholm, Telefon 08/663 08 03,
Telefax 08/663 06 80

Postgirokonto 1607—1.

Medlemsavgift 125:— årligen, familjemedlem 40:—,
studerande 45:—, ständigt medlemskap 1500:—,
ständigt familjemedlemskap 750:-

Ordförande: Professor Gösta Winqvist, Elfviksudd, 181 90
Lidingö.

Vice ordförande: Akademijägmästare Mårten Smedberg,
Fiskartorpsvägen 108, 115 42 Stockholm

Sekreterare: Ark. LAR Inga H. Jungstedt, Tideliusgatan 43,
118 69 Stockholm

Skattmästare: Ark. LAR Klaus Stritzke, Granbacksvägen 11,
181 65 Lidingö

Redaktör för föreningens årsskrift:

Landskapsarkitekt Kjell Lundquist, Mäster Eriks väg 5,
223 67 Lund, Telefax 046/13 89 18

Redaktionskommitté: Friherre Gösta Adelswärd samt styrelsen.

Omslagsbilden: Blommande gren av lind i Svanå herrgårds-
park. Linden har varit föreningens tematräd och speciella
studieobjekt under 1991. Arten är svår att bestämma.
Torsten Lagerberg skriver följande om linden i sitt verk
"Vilda växter i Norden", band III:

"Genom sin formrikedom erbjuder släktet stora systematiska
svårigheter. Artantalet anges därför mycket olika av olika
författare; somliga räkna blott med 10 arter, andra med ett
30-tal. Släktet tillhör de tempererade och subtropiska
områdena i Gamla och Nya världen. I Europa finnas några
arter, av vilka 2 tillhöra Nordens flora." (W. B.)

Teckning av Lisa Bauer.

Tryckt hos Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1992

Tryckt med bidrag från Kungl. Patriotiska sällskapet

Innehåll

Redaktörens förord	5
HELMUT MERKER	
Trädet (dikt)	6
KJELL LUNDQUIST	
Alnarpsparken	7
DENDROLOGI	
EJÖRN ALDÉN	
Nordisk Arboretsamverkan	10
KARL EVERT FLINCK	
Underfamiljen Maloideae inom familjen Rosaceae	19
Släktet Sorbus — En rapsodi	21
RUNE BENGTTSSON	
Faktablad från Projekt 80, Nya träd och buskar	37
TRÄDGÅRDSHISTORIA	
INGA HERMELIN JUNGSTEDT	
Villa San Michele Trädgård på Capri	45
GÖSTA ADELSWÄRD	
Trädgårdar under jorden	57
ASGER ØRUM-LARSEN	
Den gamle nord-europæiske "løveng" og den engelske landskabspark	59
INGRID SARLÖV-HERLIN	
Skärva	67
VIVEKA HANSEN	
Hesselbyholms trädgård år 1738 — En återblick på barockträdgårdens blomstrande prakt	71
KJELL LUNDQUIST	
"Rondalen" på Ulvåsa	89
INGA HERMELIN JUNGSTEDT	
Baroniet Rosendal	93
RESOR	
GÖSTA WINQVIST	
Kenya 3—19 november 1988	97
GUNHILD SÖDERBAUM och INGA HERMELIN JUNGSTEDT	
Norge 7—11 juni 1989	99
ULLA SAMUELSSON	
Västergötland 16—17 juni 1991	108

SMÄRRE MEDDELANDE OCH NOTISER

Arbetsgrupp "Historiska parker" (Klaus Stritzke)	112
DROTTNINGHOLMS LINDAR	
Drottningholms lindar (Jerker Nyblom)	114
Inventering av lindalléerna i Drottningholms barockanläggning (Christina Olsson)	117
Försök till formulering av en Concensus (Jerker Nyblom)	119
Kiviks-Esperöds Arboretet (Kenneth Lorentzon och Kjell Lundquist)	121
Buxbom-Upprop! (Kenneth Lorentzon och Leif Andersson)	127
Sonetter vid Dendrologföreningens årsmöten 10/3 1990 respektive 8/3 1991 (Gösta Winqvist)	128

RECENSIONER OCH BOKANMÄLNINGAR

<i>Leena Hämet-Ahti, Annikki Palmén, Pentti Alanko, Peter M.A. Tigerstedt: Suomen puu- ja pensaskasvio ("Finsk träd- och buskflora")</i> (Karl Evert Flinck)	129
<i>Clemens Alexander Wimmer: Geschichte der Gartentheorie</i> (Asger Ørum-Larsen)	131
<i>Walter Bauer: PARKER, TRÄDGÅRDAR, LANDSKAP — Förnya och bevara</i> (Gösta Adelswärd)	133
<i>Bengt Edlund: Haga-Brunnsviken</i> (Brita Söderberg)	136

FÖRENINGSMEDDELANDE

Tack (Helmut Wanderoy)	137
Styrelseberättelse för 1989	138
Styrelseberättelse för 1990	140

* * *

SONETT VID DENDROLOGFÖRENINGENS ÅRSMÖTE 10/3 1990

"Att utge Lustgården är inte lätt
ej heller att densamma redigera.
Gör man det så under en längre era
blir ett och annat mer fel än rätt.

Ty fel kan inträffa på många sätt
som jag ej gärna nu vill kommentera
Och innehållet kan man diskutera:
Träd eller park — hur blir den bäst komplett?

Får jag till slut ge läsaren ett råd?
En Lustgård fri för varje medlems penna
står här tillbuds. Likt en boské
där episk prosa, dityramb, epod
kan blandas med er bild. Ge er tillkänna
och återskapa allt av skönt vi se."

Redaktörens förord

Ovanstående rader deklamerade Gösta Adelswärd i samband med den sedvanliga dendrologmiddagen vid Föreningens för Dendrologi och Parkvård årsmöte i mars 1990. Jag vill låta denna sonett utgöra "en mjuk övergång" mellan våra redaktörs- skap och också ligga till grund för några allmänna ord om årsskriften.

Gösta Adelswärd, föreningens skicklige och i dess ämnen och angelägenheter synnerligen in- itierade redaktör, har valt att träda tillbaka efter 20 år av 'LUSTGÅRDSarbete'. Detta gjorde han vid årsmötet i mars 1990 med en sista arbetsuppgift, att redigera supplementet till Tor Nitzelius fest- skrift LUSTGÅRDEN 1989. Han kvarstannar dock i årsskriftens redaktionskommitté.

Gösta förtjänar ett stort tack för ett mycket för- tjänstfullt arbete med LUSTGÅRDEN. Redaktö-rens arbete är, det känner jag redan, en verklig ba- lansgång på slak lina med morot, piska, kompli- mänger och rödpenna som främsta arbetsredskap. Det är givande, utvecklande och spännande, men också svårt och ibland sårande.

Jag är komplimenterad över att få ta vid i den exklusiva men korta raden av namnkunniga re- daktörer i LUSTGÅRDENS 70-åriga historia. Det har bara funnits två stycken tidigare. Årsskrif- tens förste redaktör var professor Nils Sylvé. Han utgjorde föreningens redaktör i hela 49 år, från 1920 och ända fram till 1960. Då övertogs redak- törsskapet för LUSTGÅRDEN av friherre Gösta Adelswärd.

På redaktörens axlar vilar ansvaret att det blir en LUSTGÅRD varje år, eller på sin höjd vartan- nat år. Men det är i första hand medlemmarna, som också Gösta Adelswärd skriver, det hänger på om han skall lyckas.

Bland namnen bakom medlemmarna i Förening- en för Dendrologi och Parkvård återfinns flera av de tyngsta företrädarna för föreningens huvudom- råden **dendrologi** och **parkvård** i Sverige. Detta förpliktigar.

Var och en av föreningens ca 860 medlemmar, men också utomstående läsare, kan på ett enkelt och påtagligt sätt bidra till att LUSTGÅRDEN även fortsättningsvis kan hålla sin höga klass på artiklar inom huvudämnena **dendrologi** och **träd- gårdshistoria**. Detta både genom att själv bidra till artiklar eller uppslag till artiklar, ställa sig till förfogande för reseberättelser eller bevakningsom-

råden eller helt enkelt genom att komma in med tips på ämnen, böcker eller evenemang som bör beaktas. Det är sedan redaktörens uppgift att be- arbeta dessa och eventuellt vidarebefordra dem till lämpliga personer. En aktiv medarbetarkår är varje redaktörs önskan.

Målsättningen med LUSTGÅRDEN är dock klar. Årsskriften skall följa den inslagna kursen och som tidigare i första hand publicera **artiklar** med ett vetenskapligt eller populärvetenskapligt innehåll inom ämnesområdena **dendrologi** och **trädgårdshistoria**. Den skall bevaka konferenser, seminarier och andra projekt inom verksamhets- områdena och speciellt presentera trädgårdshisto- riska och dendrologiska märkvärdigheter i **med- delandeform**. Den skall innehålla **recensioner** av såväl svensk som internationell litteratur samt av- slutningsvis referera **föreningens verksamhet** med betoning på dess **resor**.

LUSTGÅRDEN kommer som tidigare att rikta sig *dels* till fackfolk inom ämnena dendrologi och parkvård i vid bemärkelse, *dels* till innehavare av i sammanhanget intressanta parker och trädgårdar och *dels* till alla "amatörer" i det ordets korrekta och alla bästa bemärkelse, alla föreningensmed- lemmer inkluderade. Det är en svår avvägning. "Och innehållet kan man diskutera", skriver Gösta Adelswärd, "Träd eller park — hur blir den bäst komplett?"

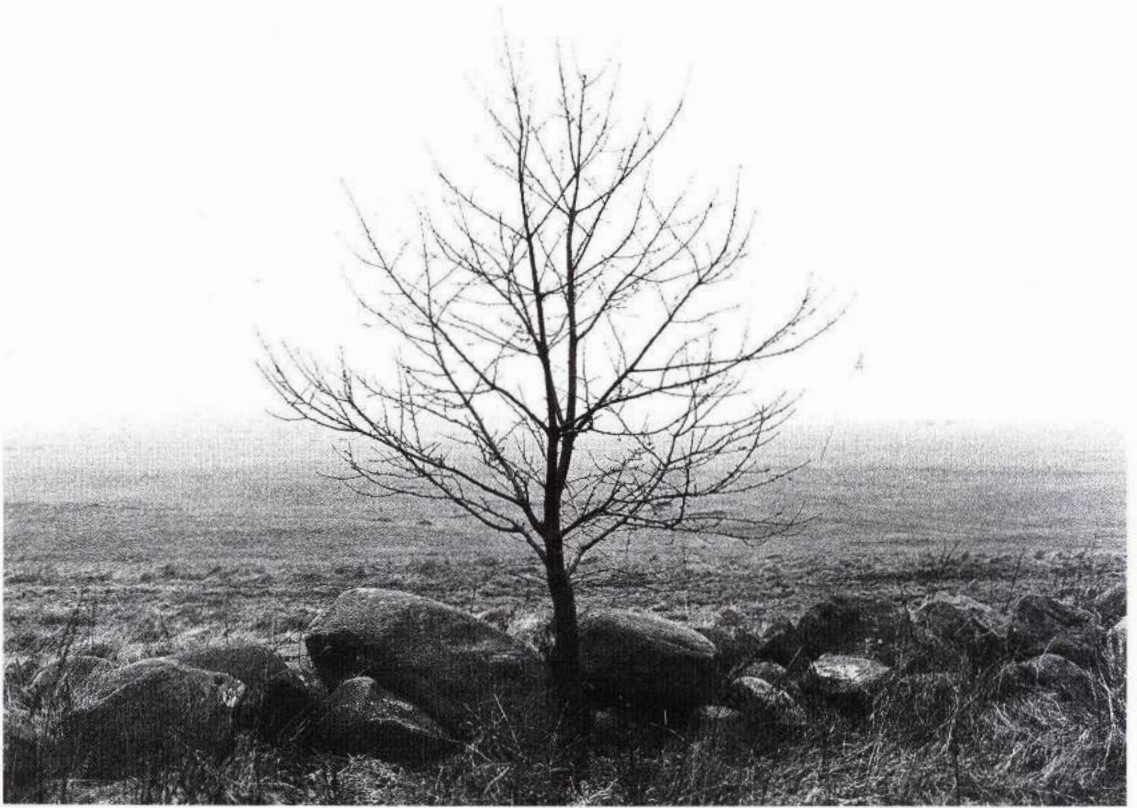
Jag hoppas att LUSTGÅRDENS läsare även fortsättningsvis skall finna årsskriften värd att bo- tanisera i och känna igen sig i dess dispositioner och innehåll. Det är också min förhoppning att vi tillsammans i fortsättningen *ärligen* skall kunna ge ut en LUSTGÅRD av samma höga klass som tidi- gare.

Jag ber avslutningsvis att få framföra ett varmt tack till alla de som på olika sätt har bidragit till färdigställandet av den föreliggande årgången av LUSTGÅRDEN. Ett speciellt tack riktas till Ken- neth Lorentzon vid Institutionen för trädgårds- vetenskap, SLU, Alnarp, som beredvilligt löpan- de granskat den dendrologiska nomenklaturen i de flesta av årsskriftens artiklar.

Lund 9 februari 1992

Kjell Lundquist

Trädet

Ljusets och mörkrets strömmar
möts i trädets stam.
Rymdens och cellens drömmar
gryr i barkens famn.

Bladets kontakt med solen
är en alstringsakt;
kosmiska daningspolen
startar livets prakt.

Kanske kristallens byggkraft,
löst i varv och alv,
följer med rotens kärlsaft
upp till kronans valv.

Ljusets och mörkrets strömmar
möts i trädets stam —
Yggdrasils ödesdrömmar
spirar alltmer fram.

Hellmut Merker

ALNARSPARKEN — Historisk trädgårdsanläggning, dendrologisk högborg och sydvästskånsk närrekreationspark

KJELL LUNDQUIST

Alnarpsparken. Nya barrsortiment, med äldre solitärer och med Callmar slott i bakgrunden. (Foto: Kjell Lundquist)

Alnarpsparken vid Sveriges Lantbruksuniversitetets Alnarpsdel utgör en föga uppmärksammas trädgårdsanläggning. Trots det står den i en särställning bland landets parker. Den utgör en levande historisk trädgårdsanläggning och hyser samtidigt Sveriges största samling av träd och buskar efter Göteborgs Botaniska Trädgård. Den har dessutom framtiden för sig.

Alnarpsparkens skriftliga bekräftelse går tillbaka till 1457. 1658 kom Alnarps egendom genom freden i Roskilde i offentlig svensk ägo. Vid mitten av 1700-talet utgjorde Alnarpsparken landets *enda* almskog. Rester av denna finns kvar ännu idag och gör Alnarpsparken till den enda almskogen i Sverige av historisk kontinuitet även om än den i dagsläget är starkt hotad av almsjukan.

Alnarps Landtbruks-Institut grundades 1856. Det var en skola där utbildning inom jordbruk, skogsbruk och trädgård tänktes sammanföras under samma tak. En djärv och radikal tanke vid denna tid. 1859 började Alnarps slott uppföras i skogen efter ritningar av den danske arkitekten Ferdinand Mehl Dahl.

1859 påbörjades också projekteringen av den nya Alnarpsparken av institutets trädgårdsmästare Carl Ludvig Siemers. I slutet av 1870-talet startade anläggningsarbetena för att avslutas helt 1882. De yttre delarna av skogen lämnades orörda liksom vissa stråk och bestånd inne i parken. Däremellan såddes gräs till gläntor och till stora öppna men ändå slutna rum i den forna skogen — allt i "romantisk" tradition. Förslag på gångvägar upprättades av den namnkunnige skånske läns-trädgårdsmästaren Bengt Kjellsson medan terrängmodelleringen projekterades av professor Hjalmar Nathorst, drivkraften bakom Institutets grundande och dess förste föreståndare. Det första sortimentet av träd, buskar och perenner planterades också i parkens södra del.

Under 1920- och 30-talen inföll Alnarpsparkens glansperiod. Sortimenten växte till och anläggningen mognade. Parken förvaltades av trädgårdsmästaren. Mindre projekteringar och anläggningsarbeten utfördes som elevarbeten, ofta i samarbete med lokala arkitekter och byggmästare. Parkanläggningen fortsatte att expandera med nya tillkommande byggnader och vägar.

Från 1940-talet märks en allmän nedrustning av parken.

1963—64 omorganiserades institutet. Lantbrukshögskolan med dess Alnarpsdel tillkom. Alnarpsinstitutet blev det gängse namnet. Samma år tillkom också parkkommittén med professor Per Friberg i spetsen, ett instrument för parkens systematiska behandling och omdaning. Parkens moderna tid kan sägas börja.

Alnarpsparken utgör idag en fortsättning både på naturhistorien före Alnarpsinstitutets tillkomst och på den trädgårdskultur som följde ur visionerna och de praktiska anläggningsarbeten som ledde till institutets grundande i mitten av 1800-talet.

Alnarpsparkens dendrologiska värden är stora, ehuru ofta förbisedda. Nya sortiment och planteringar har successivt tillkommit efter 1880. 1974 tillkom det senaste sortimentet av vedartade växter och 1982 av perenner. I allt uppgår lignosantalet (vedartade växter) för närvarande till ett gott stycke över 2000 taxa (arter och sorter). Därtill kommer stora sortiment av perenner, lökväxter och annueller. Under senare tid har också de rena sortimenten kompletterats med olika demonstrationsanläggningar, "naturlika planteringar" perennrabatter, stenparti, torvparti och fria gestaltungsuttryck — där växterna satts i sitt sammanhang för olika typer av användning.

Alnarpsparken idag kan sägas fylla fyra olika funktioner och ha lika många huvudsyften. Dessa är förenliga men leder ibland till problem i sin praktiska och vardagliga tillämpning.

Alnarpsparken skall:

1. betjäna *undervisningen* för hortonomer, landskapsarkitekter och trädgårdstekniker med ett rikt och komplett sortiment av lignoser, perenner och annueller i olika ålder, sammanhang och gestaltade uttryck.
2. bereda plats för *forsknings- och försöksverksamhet* som bedrivs vid Sveriges lantbruksuniversitets insitutioner på Alnarps.
3. vidmakthålla och utveckla sitt historiska arv, både beträffande resterande *naturskog* och sin "romantiska" *trädgårdsanläggning*, delvis i sk tysk trädgårdsstil,
4. tjäna som en *närrekreationspark* för de boende i omgivande kommuner liksom för de anställda vid Sveriges lantbruksuniversitet samt ta emot trädgårdsintresserade besökare från resten av Sverige och utlandet.

Alnarpsparken utgör sedan ett drygt sekel den ledande forsknings- och utvecklingsanstalten i landet inom trädgårdsområdet. Alnarpsparken utgör en omistlig del härav. Parken har också — speciellt i ett vidare perspektiv utifrån hela egendomens horisont — en mycket stor utvecklingspotential.

Den moderna ambitionen är nu att förena produktion, rekreation och biologisk diversitet på ett estetiskt organiserat sätt i landskapet.

Den svenska pomologins fader, Olof Eneroth, skrev 1857 följande efter ett besök i Pommern:

Alnarpsparken. Blommande *Rhododendron mucronulatum* i mars 1989. (Foto: Kjell Lundquist)

”Så var icke heller trädgårdsodlingen här en lösröckt odlingsart utan sammanhang med landtbruket eller i en slags fiendtlig ställning till densamma. . . . För undervisningens största mångsidighet var den till institutets trädgårdar anlagda jorden på följande sätt indelad:

- a. Hushållsträdgården
- b. Trädskolan
- c. *Lustträdgården*, för nöjes skull, men äfven för undervisningen i naturförsökningkonst
- d. Botaniska trädgården, för den vetenskapliga undervisningen i botanik
- e.f. Det mindre och det större försöksfältet . . .

Lustträdgården egde här . . . tvenne ändamål, . . . att tjena till uppfrisknings- och viloställe mellan arbetsstunderna, samt det för institutet särskilda, att tjena till en slags skola i parkkonst för eleverna.”

Alnarps egendom består av motsvarande delar. Den har framtiden för sig och goda förutsättningar att verka för den helhetssyn där det ena inte sätts framför det andra, som Olof Eneroth uttryckte för 130 år sedan i anslutning till Institutets grundande. Förhoppningen är att Alnarps egendom utvecklas till en förebild för landskaplig funktionell och estetisk organisation i både liten och stor skala, andra till efterföljelse.

Alnarp och Alnarpsparken bär på ett förpliktigande arv inom svensk trädgårdskultur!

Referenser

- Eneroth, Olof 1857: *Trädgårdskonst och Naturförsökning*, 1:a samlingen, Stockholm
- Karlsson, Börje 1986: *Alnarpsparkens historia*, Stad & Land, Nr 51
- Leche, Johan, 1764: *Underrättelse om Wilda Träd och Buskars Plantering* (Kgl Wetenskapsakademien) Stockholm

Bland *Abies homolepis* och *Sasa* på Shikoku. NAU:s Japanexpedition 1976. (Foto: Tor Nitzelius)

Ett ord att förklara

Ordet *arboretum* (arboreta i pluralis) kommer av latinets *arbor*, som betyder träd, och ändelsen *-etum*, som kan översättas med "växtplats för". I dagligt tal menar vi en planterad samling träd och/eller buskar från olika delar av världen.

Till vad används ett arboretum?

Till att börja med ska ett par till varandra relaterade termer nämnas. Den första är *arborikultur*, vilket betyder trädodling. Den andra är *silvikultur*, dvs. skogsodling. Steget dem emellan är uppenbart inte långt, till synes mest en fråga om kvantitet.

Verksamheten i ett traditionellt arboretum har emellertid i grunden ett annat och bredare syfte än den inom de silvikulturella institutionerna, vilkas huvudsakliga mål är att producera skogsträd (av ett fåtal arter) för vidare framställning av virke, pappersmassa och andra tekniska produkter.

Arboretet som pedagogisk resurs

Ett arboretum är primärt en studiesamling av planterade såväl inhemska som utländska träd och buskar. Ur de levande träden i ett pedagogiskt uppbyggt arboretum kan vi hämta fakta och information inom så olika ämnen som t. ex. taxonomi, växtgeografi, genetik, fysiologi, ekologi och patologi.

Några exempel på användare är skogs- och lantbrukshögskolor, universitet, trädgårdsskolor och "vanliga" skolor. Givetvis har arboretet även en viktig funktion i allmänbildningens tjänst. I allt högre grad har arboretets pedagogiska roll inom hortikulturen och miljövården uppmärksamats.

Arboretet i silvikulturens tjänst

När det gäller det rent praktiska utnyttjandet brukar det heta att arboretets lignoser (vedartade växter) i första hand utgör en viktig potential som rena prydnadsväxter i urbana eller andra artificiella miljöer.

Väldokumenterade anläggningar vari odlas bestånd av i naturen insamlade och selekterade arter och provenienser har emellertid även ett betydande silvikulturellt intresse. Redan de traditionella arboreta har sin betydelse för silvikulturen då provodling av enskilda taxa (arter, varieteter etc.) ofta först förekommit eller förekommer där.

I avseende på kvantitet och nyttjande av växternas klimatrassdifferenciering har de s.k. beståndsarboreta, som vuxit fram från mitten av 1900-talet i Norden, en verksamhet som ligger mycket nära de silvikulturella institutionernas. I det omfattande materialet i dessa arboreta finnes arter och provenienser med bl.a. vitt skilda klimattoleranser. Man torde kunna säga att vi här har silvi- och hortikulturella genbanker.

Med tanke på de larmrapporter som nu ganska enstämmigt talar om en global klimatförändring, bl.a. orsakad av ohämmade utsläpp av koldioxid och andra gaser samt regnskogsförstörelse, kan dessa arter och provenienser tack vare sin genetiska variationsvidd komma att få ännu större betydelse i en nära framtid.

Denna framförhållning, som arboretets växtmaterial kan sägas representera, är givetvis av lika stor betydelse för den framtida hortikulturen och miljövården.

Arboretet i hortikulturens tjänst

Som en av de viktigaste basnäringarna i Norden är skogsbruket "outstanding" i jämförelse med t.ex. trädgårdsnäringen, men sistnämnda sektor får en allt större betydelse i samhället.

Trädgårdsbranschen omsätter miljardbelopp enbart på prydnadsväxtsidan och i exempelvis Sverige sysselsätter "den gröna sektorn" minst 25.000 personer. Hemträdgårdsodling tillhör, åtminstone i de något sydligare delarna av Norden, våra främsta fritidssysselsättningar. Sett i ljuset av detta och det faktum att merparten av prydnadslignoserna, som säljes i Norden, importeras från kontinenten, där kvalitetskraven i synnerhet vad gäller hårdighet inte motsvarar våra behov, finns ett synnerligen stort utrymme för kvalitetsförbättring. Det är en situation som ganska nyligen börjat uppmärksammas.

Sedan några år pågår bl.a. inventeringar och försök på olika håll i Norden i riktning mot att få fram en egen produktion av till vårt klimat anpassade prydnadslignoser. I detta arbete deltar flera av våra nordiska arboreta med t.ex. försöksodling av hortikulturellt lovande material.

Nordisk Arboretutvalg (se nedan) har här en viktig funktion som samordnare och plattform för nyintroduktion av material från bl.a. gemensamma insamlingsexpeditioner.

Arboretet i miljövårdens tjänst

Vid sidan om lignosernas rena prydnadsvärden får selektioner av både inhemska och utländska träd en allt större roll och användning som miljöförbättrare i t.ex. städer och industriområden. Träds och grönytors betydelse är mångfaldig. Deras närvaro påverkar både den psykiska och fysiska miljön positivt.

Till de viktigaste positiva effekterna på den fysiska miljön hör syreproduktion, luftpartikelfiltrering, gasupptagning, vinddämpning, luftfuktighetsutjämning, temperaturreglering och bullerdämpning.

Flera av dessa effekter är även viktiga komponenter för vårt psykiska välbefinnande. En mer renodlad effekt på den psykiska miljön är kopplad till färg- och formrikedom.

En större variation motverkar också katastrofala följder av sort- eller artspecifika sjukdomar, typ almshjukan, som i dagens monokulturer sprids snabbt.

Arboretet i Hørsholm, anlagt 1937. (Foto: Helge Vedel)

Det kan sägas vara ett klart gemensamt mål för de nordiska arboreta att verka för att ett större urval av lignoser blir tillgängligt på marknaden. Som vi skall se är också anskaffning av nytt material bl.a. genom gemensamma insamlingsexpeditioner ett prioriterat område i den nordiska arbetsamverkan.

Nordisk arborethistorik i korta drag

Arboreta har funnits i Norden i snart 200 år. Det första väl dokumenterade arboretet anlades 1799 i Charlottenlund i Danmark.

Vid en genomgång av arboretverksamheten i de olika nordiska länderna 1984 inräknades närmare

30 arboreta där någon form av vetenskaplig verksamhet bedrivs. Till denna siffra kan man eventuellt lägga de botaniska trädgårdarna vilkas sortiment av träd kan vara mycket omfattande. Utöver dessa finns ett stort antal innehållsrika trädinsamlingar utspridda i Nordens stads-, järnvägs-, slotts- och herrgårdsparker.

Bland de knappt 30 mer kända arboreta i Norden finns både privat-, stiftelse-, kommun- och statsägda. De två första ägarkategorierna dominerar. Trots arboretverksamhetens regionala och nationella betydelse är det statliga engagemanget i respektive land märkligt nog ringa. Endast i Danmark och Island kan vi tala om statsarboreta.

Intresset för vedartade växter har annars accentuerats under senare decennier. Enbart under 1970-talet grundades minst tre nya arboreta i Nor-

den. Ett av dessa, det Norske Arboret på Milde, fick avgörande betydelse för Nordisk Arboretutvalgs tillkomst.

En grupp *Cercidiphyllum japonicum* i beståndsarboretet i Göteborgs botaniska trädgård anlagt 1953. (Foto: Björn Aldén)

Nordisk Arboretutvalg (Nordiska

Arboretkommittén) bildas

En viktig händelse, varur initiativet att bilda en nordisk samarbetsgrupp för arboretumfrågor föddes, var grundandet av det Norske Arboret på Milde 1971. Dess tillkomst föregicks bl.a. av ett nära samarbete mellan några av de nordiska arboreta. Det första mötet med Nordisk Arboretutvalg (NAU) hölls i juni 1972.

Från början var Arboretutvalget en fristående samarbetsgrupp helt baserad på moderinstitutionernas resurser.

Sedan början av 80-talet är NAU knutet till SNS (Samarbetsnämnden för Nordisk Skogsförskning) såsom en av knappt 20 samarbetsgrupper.

Knytningen till SNS har bl.a. inneburit att delfinansiering för de årliga mötena kunnat ske genom bidrag från Nordiska Ministerrådet.

Antalet medlemmar, som nära fördubblats sedan starten, är för närvarande 18 (1990) med representation även från Färöarna, Grönland och Åland.

Följande institutioner med arboreta eller arboretrelaterad verksamhet är representerade (1990):

Danmark: Arboretet, Hørsholm, (Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Inst. f. Botanik, Dendrologi og Forstgenetik)

Grönland: Upernaviarssuk forsøgsstation, Julianehåb

Färöarna: Skogroekt Landsins, Torshavn

Sverige: Inst. f. Trädgårdsvetenskap, SLU, Alnarp; Göteborgs Botaniska Trädgård; Inst. f. Landskapsplanering, SLU, Ultuna; Arboretum Norr, Umeå

Finland: Skogsforskningsinstitutet, Vanda; Helsingfors botaniska trädgård; Arboretum Mustila, Elimäki

Åland: Skogsbruksbyrån, Ålands landskapsstyre, Marichamn

Norge: Inst. f. Hagebruk, NLH, Ås; Det Norske Arboret, Store Milde; Forsheim Forskningsstasjon, Klubbvik

Island: Rannsóknastød Skógraektar Ríkisins, Mógilsa, Mosfellsbaer; Reykjavik stad

NAU saknar formell styrelse men en ordförande utses vart 5:e år. Ordförandeskapet skiftar mellan länderna.

Prioriterad verksamhet

Strax efter bildandet av Utvalget uppsattes fyra områden, inom vilka nordiskt samarbete befanns kunna ge goda resultat och samordningsvinster. Dessa var:

1. Insamling av nytt växtmaterial genom gemensamma insamlingsexpeditioner till områden som har stort intresse för Norden och som är förhållandevis svagt representerade i existerande samlingar.
2. Etablering av ett gemensamt registrerings-system och ett gemensamt registreringscentrum. Inventering av växtsamlingar (parker, privata arboreta etc.) i Norden och uppförökning av goda typer.
3. Klimatologiska observationer och undersökningar i nordiska arboreta efter gemensamt upplagd metodik.
4. Gemensam informationsverksamhet, inköp och distribution av särtryck, fotokopiering av särskilt viktigt, men svårtillgänglig litteratur.

Samarbetsmodell

De representerade institutionerna i NAU har trots den gemensamma nämnanen mycket varierande intresseinriktningar och resurser, något som för övrigt är utmärkande för de flesta nordiska samarbetsgrupper. Detta medför bl.a. att samarbetet måste ha en sådan karaktär och ambitionsnivå att medlemmarna kan uppleva att deras insatser står i paritet med utbytet, vilket i sin tur bl.a. innebär att långsiktiga projekt, som i hög grad är beroende av ett mer omfattande och kontinuerligt personligt engagemang, endast undantagsvis låter sig genomföras. De olika intresseinriktningarna är samtidigt en styrka. Genom de återkommande mötena kan deltagarna ta del av kunskaper som ligger utanför deras normala verksamhetsfält.

Medlemmarnas samlade fackkunskap är betydande och omfattar områden som t.ex. skogsgenetik, skogsträdsförädling, praktiskt skogsbruk, hortikultur och systematisk och ekologisk botanik.

Därmed är vi inne på Utvalgets kanske viktigaste funktion, nämligen att fungera som plattform för de direkta personliga kontakterna kollegor emellan.

Arboretet på Milde, Norge, grundat 1971. Nordens bästa klimat för Rhododendron. (Foto: Poul Søndergaard)

Utväxlingen av såväl praktisk som teoretisk kunskap är inte bara stimulerande och utvecklande för de enskilda medlemmarna utan kommer även deras moderinstitutioner till godo.

Ett viktigt forum är härvid, som nämnts, de årliga mötena, vilka ambulerar mellan länderna. Årsmötet kombineras ofta med exkursioner och studiebesök varvid deltagarna får goda möjligheter att skaffa sig ytterligare värdefull erfarenhet av t.ex. det skiftande nordiska klimatets inverkan på både odlade och vilda lignoser.

Anskaffning av nya arter och provenienser

— ett större samarbetsprojekt

Av de fyra prioriterade områden inom vilka nordiskt samarbete bedömts som särskilt viktigt har ett kommit att dominera under 70- och 80-talen. Det gäller insamling och anskaffning av för Nordens olika klimatområden särskilt anpassade lignoser.

Insamlingsexpeditioner

Något år efter bildandet av NAU började insamlingsexpeditioner att planläggas på gemensam nordisk basis. På grund av de extremt skiftande klimatförutsättningarna stod det klart att det i detta skede knappast kunde bli möjligt att försöka tillgodose Nordens alla delar. Två ur klimatsynpunkt mycket olika delar av världen, där material av intresse för minst tre nordiska länder torde stå att finna, utsågs.

1. Sydhemisfären

Det är kanske inte omedelbart uppenbart att växtvärlden i så avlägsna delar av jorden och med till synes så annorlunda klimat som t.ex. Nya Zeeland och Sydamerika skulle ha något att erbjuda det kalla Norden. Tidigare nordiska erfarenheter av några få sydhemisfäriska släkten, t.ex. *Araucaria*, *Hebe* och *Nothofagus*, hade dock länge indikerat att de mer oceaniska delarna av Nordeuropa har ett klimat som närmar sig det i Södra Sydamerika och Nya Zeeland, dvs. där nämnda släkten i huvudsak har sin hemort.

Sydhemisfäriskt material skulle således kunna få betydelse för de västra delarna av Norden, dvs. delar av Danmark, Sverige och Island samt i synnerhet det vintermilda Västnorge och Färöarna.

Det föll på Danmarks och Norges lott att organisera två expeditioner, en till Sydamerika i dansk regi och en till Nya Zeeland, Tasmanien och Australien i norsk regi. Ekonomiska bidrag söktes och erhöles från ett flertal fonder varav här särskilt skall nämnas Nordiska Kulturfonden.

Expeditionerna genomfördes 1974—1975. Över 2.000 kollektorer om drygt 400 arter bestående av frön, plantor och/eller herbariematerial insamlades.

Materialet distribuerades förutom till nordiska arboreta och botaniska trädgårdar också till ett 40-tal utomnordiska institutioner.

2. Östasien

I Nordens något kontinentalare delar fanns sedan tidigare positiva erfarenheter av lignoser från Östasien. För de verkligt kontinental delarna, dvs. Finland, norra—mellersta Sverige och vissa delar av Norge, med lignoser från Östasiens fastland, för de något mildare delarna, dvs. Sydsverige och Danmark, med lignoser från Japan. I finsk regi organiserades 1976 en expedition till Sydkorea och samma år en i svensk regi till Japan.

Expeditionerna utgjorde verkligt goda exempel på nordiskt samarbete, i det båda hade deltagare från fyra av våra fem länder. Sydkoreaexpeditionen inbringade nära 800 frönummer samt hundratals herbariark av i huvudsak vedartade växter. Det japanska materialet omfattade knappt 1.000 nummer.

Växtansaffning genom annan form av samarbete

De hittills företagna insamlingsexpeditionerna har alltså givit ett gott utbyte vad gäller nytt till Norden klimatpassat växtmaterial och dessutom varit mycket stimulerande för det fortsatta nordiska samarbetet.

Att organisera och administrera insamlingsexpeditioner med deltagare från flera olika länder är emellertid ganska tidskrävande och förutsätter många gånger att organisatörerna till stor del friställs från sina ordinarie arbetsuppgifter. Här finns alltså en naturlig begränsning. Tack vare det nära samarbetet mellan nordiska institutioner med arboretverksamhet finns emellertid också andra vägar att gå när det gäller växtansaffning.

Under 70- och 80-talen har enskilda nordiska institutioner eller medlemmar i NAU företagit eller deltagit i insamlingsresor till så vitt skilda områden som Amur, Tienshan, Nepal, Pakistan, Turkiet, NV Afrika, Kanada, USA och Mexiko. Material från dessa resor har kontinuerligt erbjudits de nordiska institutionerna.

Vidare utgör det internationella kontaktnät av botaniska trädgårdar, hortikulturella och skogliga institutioner över stora delar av världen, som de i kommittén representerade institutionerna ingår i, ytterligare en viktig källa för material. I synnerhet för de klimatkrävare delarna av Norden, för vilka Utvalget ännu ej kunnat organisera speciella insamlingsexpeditioner, är dessa alternativa materialkällor av särskild vikt.

Försöksodling och utvärdering av nya, hortikulturellt värdefulla lignoser

Provodling och testning med påföljande selektion av hortikulturellt värdefulla lignoser är en långvarig process i vilken inte bara de nordiska institutioner som representeras i NAU deltagar. Utvalgets främsta uppgift är här att, i mån de ingående institutionernas resurser medger, tillse att hortikulturellt lovande träd och buskar blir uppodlade i så många klimatzoner som möjligt och att en första utvärdering av dessa försök blir tillgänglig för de institutioner som skall gå vidare med materialet.

För det sydhemisfäriska materialet blev denna första utvärdering klar i slutet av 80-talet. Som väntat visade det sig att Färöarna och Västnorge har haft störst framgång. För de övriga delarna av Norden är resultaten sämre. En faktor som väsentligt försämrade förutsättningarna för många ar-

Weigela florida, en buske av hortikulturellt intresse från NAU:s Koreaexpedition 1976. (Foto: Penttii Alanko)

ters vidarekultur där var de extremt kalla vintrarna som drabbade stora delar av Europa 1985—1987. Ytterst få sydhemisfäriska växter klarade dessa. Desto mer glädjande var då resultaten på Färöarna, vilka utförligt redovisats i boken "A century of tree-planting in the Faroe Islands" (Torshavn 1989). Försök under 1900-talet har, trots många motgångar (särskilt orkanen 1988), resulterat i ett antal plantager, vilka förutom att de betyder mycket för färingarnas välbefinnande också kunnat utgöra viktiga försöksområden för de nya träden och buskarna från Sydhemisfären.

Bland arter som insamlats under Utvalgets expeditioner och som redan gjorts tillgängliga för privatodlarna på Färöarna kan nämnas sydbokarna *Nothofagus pumilio* och *N. betuloides*, samt barrträden *Araucaria araucana*, *Athrotaxis cupressoides* och *Libocedrus bidwillii*. Bland prydnadsbuskar som börjar spridas i privatträdgårdarna hör sydamerikanska *Berberis*-arter, *Buddleia globosa*, *Cassinia vau-*

villiersii, *Chiliodendron diffusum*, *Embothrium coccineum*, *Fuchsia magellanica*, *Hebe*-arter, *Hoheria glabrata* och *Pernettya mucronata*.

För många inom trädgårdsbranschen i Norden torde flertalet av de uppräknade arterna vara helt okända. Urvalet ger samtidigt en föreställning om det mycket speciella atlantklimatet.

I Västnorge medförde särskilt vintern 1979 ett bakslag, men även där kommer nya arter och provenienser att kunna berika plantskolornas sortiment. Exempel på sådana är *Chiliodendron diffusum*, *Coprosma cheesemannii*, *C. pseudocuneata*, *Hebe odora*, *H. pinguifolia*, *Nothofagus antarctica*, *N. pumilio*, *Podocarpus lawrencei* och *P. nivalis*.

Även i Danmark har några artselektioner från Sydamerika släppts, nämligen *Baccharis magellanica* 'Baca', *Escallonia rubra* 'Esru' och *E. virgata* 'Esta'.

Utvärderingen av Japan/Korea-materialet pågår ännu (1990). Material från expeditionerna finns i kultur på ca 50 platser i Norden. Redan nu

står det emellertid klart att utbytet av Ostasien-expeditionerna är stort och att materialet kommer att kunna få betydelse för de södra och mellersta delarna av Norden.

Bland koreanskt material av särskilt intresse kan nämnas flera nya provenienser av *Abies koreana*, nu för första gången representerad också av material från Sydkoreas fastland, *Abies nephrolepis*, *Acer manschuricum*, *A. triflorum*, *Alnus maximowiczii*, *Carpinus cordata*, *Cornus kousa*, *Euonymus macropterus*, *E. oxyphyllus*, *Magnolia sieboldii*, *Malus baccata*, *Pyrus ussuriensis*, *Rhododendron mucronulatum*, *R. schlippenbachii*, *Spiraea*-arter, *Sorbus commixta*, *Syringa*- och *Weigela*-arter.

Det japanska innehåller intressanta taxa som *Abies homolepis*, *A. mariesii*, *Acer argutum*, *A. shirasawanum*, *A. ukurunduense*, *Alnus firma*, *A. hirsuta*, *Cryptomeria japonica*, *Fagus crenata*, *Magnolia hypoleuca*, *M. sieboldii*, *M. stellata*, *Picea glehnii*, *Pinus koraiensis*, *Populus maximowiczii*, *Rhododendron albrechtii*, *Sorbus*-arter, *Trochodendron aralioides* och *Weigela*-arter.

Exempel på arter och provenienser som efter drygt tio års prövning befunnits odlingsvärda och släppts på den kommersiella marknaden i ett eller flera av de nordiska länderna är perennerna *Arun-cus aethusifolius* (nya kloner) och *Sanguisorba hakusanensis* samt lignoserna *Aristolochia manchuriensis*, *Cornus controversa*, *Malus baccata* (ny proveniens), *Sorbus* 'Dodong' (en utvald klon av en helt ny rönn-typ släkt med *S. commixta*), *Weigela florida* och *W. middendorffiana*.

Flera av de insamlade prydnadslignoserna, t.ex. *Clematis*-, *Malus*-, *Rhododendron*- och *Weigela*-arter, är potentiellt intressanta ur vidareförädlings-synpunkt. *Clematis koreana* används redan nu i Sverige som korsningspart för framställning av nya klematissorter.

Arboretsamarbetets framtid

Det är ingen tvekan om att erfarenheterna hittills av nordiskt samarbete mellan institutioner med arboretrelaterad verksamhet uppmuntrar till fortsatt och utvidgat samarbete. De resultat som hittills uppnåtts vad beträffar kunskapsutbyte, växtanskaffning och växtutbyte har redan berörts.

Ett område där samordning och samarbete bör kunna ge lika positiva resultat är registrering och inventering av samlingar. Adekvat registrering av växtsamlingar är för den typ av verksamhet ett arboretum bedriver av mycket stor vikt. Generellt sett är registerhållningen i nordiska arboreta ett eftersatt område.

Betydelsen av samordning och behovet av en standardisering av registertyper ökar i takt med den allt stigande graden av internationalisering. Man kan därför utgå från att verksamheten får en mer framskjuten position under 90-talet. Två faktorer som ytterligare talar för det är den ständigt förbättrade och allt användarvänligare dataregistreringsmetodiken samt de initiativ som tagits på 80-talet av Nordiska Genbanken och Samnordisk Planteförädling för att få till stånd just inventering och registrering av värdefullt hortikulturellt lignosmaterial i Norden.

En samordning av verksamheten i de grupper som arbetar inom sektorn prydnadslignoser, varav Nordisk Arboretutvalg således är en, synes nödvändig och kommer att bli 90-talets modell.

Underfamiljen Maloideae inom familjen Rosaceae

KARL EVERT FLINCK

Malus floribunda, Japansk rosenapel, en välkänd och uppskattad representant för underfamiljen Maloideae. (Foto: Leif Andersson)

I den nya svenska trädflora som utkom 1991 "Vilda och förvildade träd och buskar i Sverige — En fältflora", används termen äppelfrukt för frukterna inom ovannämnda underfamilj. Termen är en adekvat översättning av den latinska benämningen och taxonomiskt korrekt.

Underfamiljen ifråga omfattar ett antal lignosläkten av mycket stor hortikulturell betydelse både för deras nyttighet och deras skönhet. För svenska förhållanden är följande släkten betydelsefulla:

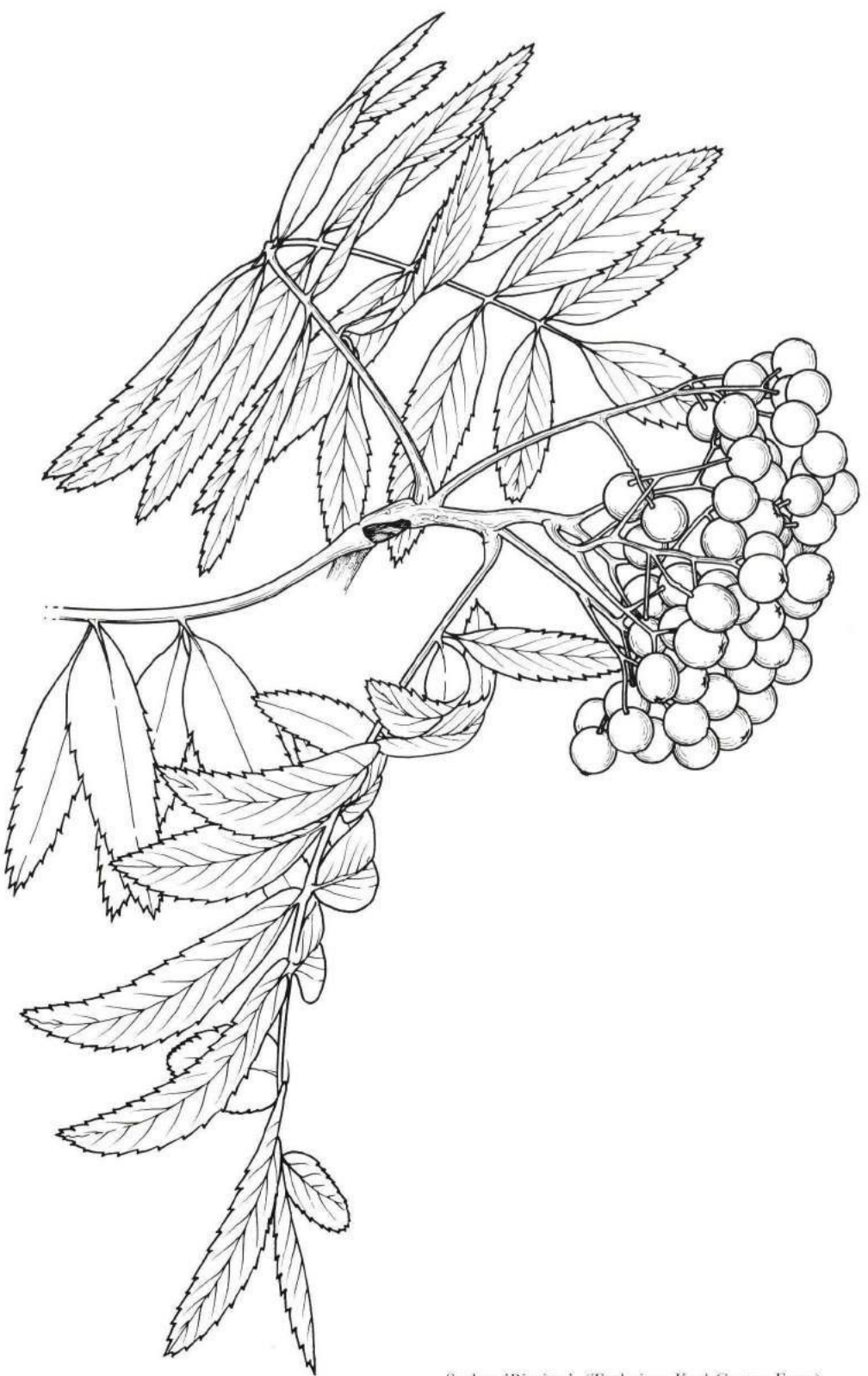
Amelanchier (blåhagg), *Aronia*, *Chaenomeles* (rosenkvitten), *Cotoneaster* (oxbär), *Crataegus* (hagtorn), *Malus* (äpple), *Photinia*, *Pyracantha* (eldtorn), *Pyrus* (päron) och *Sorbus* (rönn, oxel och vitoxel). Sällsynt odlade i Sverige är släktena *Cydonia* (kvitten) och *Mespilus* (mispel).

Alla ovannämnda släkten har medlemmar som odlas för sin skönhet. Betydelsefulla för fruktodling är i Sverige endast släktena *Malus* och *Pyrus*.

I begränsad omfattning används i Sverige för hushållsändamål frukter från *Aronia*, *Chaenomeles*, *Cydonia* och *Mespilus*. I utlandet används dessutom frukter av *Amelanchier* och *Crataegus*. Som en kuriositet kan nämnas, att när prärieindianerna i USA framställde pemmican från torkat buffelkött och buffeltalg, tillsatte de också torkade *Amelanchier*-frukter. Ett tidigt sätt att sörja för vitamintillskott.

Inom familjen *Rosaceae* är apomixis en vanlig förekomst. Detta gäller också för flera släkten inom subfamiljen *Maloideae*, där inom många släkten fler arter är apomiktiska än sexuella. Släkthybrider är inte ovanliga. I åtminstone ett fall, *x Sorbocotoneaster*, som är en apomikt, har detta medfört uppkomsten av ett nytt släkte.

Jag har föreslagit Lustgårdens redaktör att han skall bereda plats för ett antal artiklar behandlande några av de för Sverige mest intressanta släktena inom underfamiljen *Maloideae*. Dessa bidrag planeras inflyta så att de kan kombineras med redogörelser för Sveriges Lantbruksuniversitets arbeten i Alnarp på dessa områden.

Sorbus 'Birgitta'. (Teckning: Karl-Gustav Forss)

Släktet *Sorbus* — En rapsodi

KARL EVERT FLINCK

I Sverige benämner vi de arter inom släktet *Sorbus* som har parbladigt sammansatta blad rönnar, medan övriga, som har en bladskiva vilken är såg-tandad till djupt flikad, kallas oxlar eller vitoxlar. Hybridogena arter, vari rönnar ingår, kallas ibland rönnar och ibland oxlar.

Alla svenskar känner inte till alla våra vildväxande träd och buskar, men nog känner de till att de lysande rönnbären är sura. Det kan också bara vara ett fåtal personer, som inte observerat den vanligt odlade oxeln i form av klippta eller friväxande häckar, som allé- eller parkträd eller som vildväxande i landets södra delar.

Även bland dendrologer är kännedomen om släktets mångformighet begränsad. I den senaste, till synes kompletta förteckningen som publicerats över släktet *Sorbus*, upptas ca 250 namn. Släktets utbredning sträcker sig i nya världen från Mexico till Arktis och från västkust till ostkust. En art finns även på Grönland. I gamla världen sträcker sig utbredningen från Nordafrika och Sumatra i söder till Arktis i norr och från Madeira i väster till Japan i Öster.

I England, där många fler *Sorbus*-arter odlats under längre tid än i andra delar av världen, sätter man rönnars och oxlars värde som prydnadsträd mycket högt. I den dendrologiska litteraturen har jag aldrig sett något trädsläkte få en sådan ärebetygelse, som *Sorbus* får i Beans "Trees and shrubs hardy in the British Isles". Författaren skriver: "Ett omfattande parkområde kunde användas uteslutande för en *Sorbus*-plantering utan att resultatet verkar enformigt."

Skotten Peter Cox, som ägnat sitt liv åt *Rhododendron* och som rest till alla delar av världen där *Rhododendron* växer vilt och som exklusivt ägnat intresse åt detta släkte i sina publikationer, kunde inte motstå att skriva om *Sorbus*, när han föregående höst besökte centralvästra Sichuan i Kina: "... och sedan in i ren *Sorbus*-skog. Draperade i mossa hade de röda, rosa eller vita bär."

Rönnarna har blad som till formen ofta påminner om ett litet, lätt ormbunksblad i elegans. De får ofta en mycket fin höstfärg, som kan variera från guld genom orange till scharlakansrött, högrött och purpur.

Frukterna kan i färg variera från vitt till rosa, från blekt krämigt till varmt gult, från orange till scharlakans- och högrött. Frukternas storlek kan också variera starkt, men alla frukter är attraktiva hos de arter som kan odlas.

Oxlarnas blad har oftast en vacker form med ett tilltalande grått eller vitt indumentum. Deras höstfärg är oftast gul eller rostbrun till roströd. Vissa arter får i Sverige en blott obetydlig höstfärgning.

Frukterna på oxlarna är oftast röda. Sällsynt förekommer gula frukter. I några fall är frukterna grönaktiga.

Rönnarna växer ofta, eller kanske oftast, som buskar eller buskträd, medan oxlarna oftast har en rak, genomgående stam med en på äldre exemplar rundad krona som ibland blir bredare än trädets höjd.

Flertalet *Sorbus*-arter blir antingen små träd eller buskar. Några arter blir dock rejäla träd. Den största arten, omnämnd som *Sorbus sp. nova* 'Ghose' från västra Himalaya, uppnår i naturen en höjd av ca 30 meter. Ett 10-tal arter kan bli 20—25 m höga. Släktets minsta art, *Sorbus poteriifolia* (= *S. pygmaea*), blir endast 1—2 dm hög.

I Sverige kan enstaka *Sorbus aucuparia* och *S. intermedia* uppnå en höjd av 20 m. Av exoter kan man i de mest gynnsamma delarna av landet förvänta sig att *S. aria* 'Gigantea', *S. domestica*, *S. mougeotii* och *S. torminalis* kan bli mellan 15 och 20 m höga. Övriga i naturen högväxande arter har hittills inte betett sig på samma sätt i kultur.

De flesta *Sorbus*-arter är lättodlade och kan växa på jordar med såväl relativt lågt som högt pH. De föredrar jordar som har mullstruktur med god genomsläpplighet och påstås växa sämre på myc-

ket finkorniga jordar, som t. ex. styv lerjord. Oxlar påstås växa bäst på relativt kalkrika jordar i stening och klippig terräng. I naturen är detta påfallande på Gotland, där två inhemska och två förvildade oxelararter förekommer på detta sätt.

Rönnar har i allmänhet högre krav på vattentillgång än oxlar. Vit-oxlar från Sydvästkina, Himalaya och Vietnam har oftast krav på ett regnrigare och mildare klimat än vad Sverige kan erbjuda. *Sorbus*-arter från dessa områden växer ofta epifytiskt.

Som jag påpekat i min notis om underfamiljen *Maloideae*, är apomixis en vanlig företeelse inom underfamiljen. Så även fallet inom släktet *Sorbus*. Ungefär hälften av det totalt angivna artantalet 250 torde vara apomikter, av vilka flertalet ursprungligen framkommit genom hybridisering och kromosomfördubbling.

Släktet är polymorft och är knappast i dess nuvarande avgränsning väldefinierat. Blommorna har fem kronblad och lika många foderblad. I kanten av den vidgade blomaxeln sitter omkring 20 ståndare. Fruktbladen är 2—5. De har fria spetsar, men i övrigt är hela största delen sammanvuxna. Skenfruktens färgvariationer har berörts. Frukten är rund och närmast bärlik, ty fruktrumets väggar är mycket tunna eller på sin höjd något broskartade upptill i topparna, där dessa är fria. Ett enda platt, trekantigt frö utbildas i varje fruktrum.

Dessa morfologiska karaktärer tycks inte ge möjlighet till en klar avgränsning mot andra släkten. Linné förde t. ex. *Sorbus aria* till *Crataegus*. *Sorbus domestica* har förts till *Pyrus* och professor Teodor Hedlund, som gjort den sista revisionen av släktet, förde släktet *Aronia* till *Sorbus*.

Undersläktet *Micromeles* karakteriseras av att blomfodret faller bort från frukten under mognadsstadiet. Likafullt gäller detta inte för alla arter inom undersläktet.

Jag tror, utan att ha några bevis, att en orsak till de många apomiktiska hybridarterna inom släktet är att undersläktena inte står särskilt nära varandra. Jag tror också att undersläktet *Aria* står lika nära släktet *Pyrus* som undersläktet *Sorbus*. Hybrider mellan *Pyrus communis* och *Sorbus aria* är fertila.

Denna artikel syftar emellertid inte på något sätt till att vara ett taxonomiskt inlägg, och jag

kommer att följa den traditionella uppdelningen i sex undersläkten med tillägg av de hybridgrupper inom släktet som finns. De släkthybrider med *Sorbus* som är kända redovisas slutligen.

Jag nämner ovan Teodor Hedlund. Hans namn har använts vid namngivningen av två *Sorbus*-arter. En art är svensk och finns på Färö. Den kallas *Sorbus teodori*, på svenska avarönn. Den andra kommer från Himalaya, är en oxel och kallas *Sorbus hedlundii*. Tyvärr är denna sistnämnda mycket vackra art endast tveksamt hårdig även i de mest gynnade delarna av landet.

Jag kommer i det följande att behandla de i mitt tycke intressanta *Sorbus*-arterna och deras hybrider under följande rubriker:

1. Undersläkte *Aria*

- a) Sektion *Aria* x sektion *Sorbus* hybridarter
- b) Sektion *Aria* x sektion *Chamaemespilus* hybridarter
- c) Sektion *Aria* x sektion *Torminaria* hybridarter

2. Undersläkte *Chamaemespilus*

3. Undersläkte *Cormus*

inkl. sektion *Cormus* x sektion *Sorbus*

4. Undersläkte *Micromeles*

inkl. sektion *Aria* x sektion *Micromeles*

5. Undersläkte *Sorbus*

- a) Amerikanska rönnar
- b) Japanska rönnar
- c) Kinesiska rödfruktiga rönnar utom *Sorbus*
- d) Vitfruktiga rönnar
- e) Sexuella hybrider

6. Undersläkte *Torminaria*

* * *

7. Hybrider mellan släktet *Sorbus* och andra släkten inom *Maloideae*

(I enlighet med J.B. Phipps et. al., Canadian Journal of Botany Checklist of the subfamily *Maloideae*, vol. 68, no. 10, 1990, pp. 2209—2269).

1. Undersläkte *Aria*

Sorbus thibetica 'John Mitchell'. (Foto: Kenneth Lorentzon)

Undersläktet *Aria* har ca 40 arter i Europa, Nordafrika och Främre Orienten samt ca 15 arter i Västkina och Himalaya-området. Med ett par undantag är de kinesiska och Himalaya-arterna ointressanta för Sverige.

I Sverige förekommer vildväxande två apomiktiska arter, *Sorbus norvegica* och *Sorbus rupicola*. Dessutom finns en väletablerad förvildad art, *Sorbus graeca*.

Båda de vilda svenska arterna är lågväxande och blir normalt inte över 5 m höga. De förekommer oftare som buskar än träd. *Sorbus rupicola*, som även finns vildväxande i Danmark, Norge och England, förekommer i Sverige i Bohuslän, Skåne, på Gotland och i Stockholms skärgård. *S. norvegica*, syn. *S. obtusifolia*, som endast finns i Norge och Sverige, är en skandinavisk endem. Arten

har förutom i Bohuslän angivits för ett par andra platser. Ätminstone för Gotland har uppgifter berott på förväxling med den där förvildade *Sorbus graeca*.

Sorbus norvegica är strängt kustbunden och *Sorbus rupicola* nära så. Då det finns vackrare och förmodligen hårdigare alternativ bland vitoxlarna, kan odling knappast rekommenderas. *Sorbus graeca* är i mitt tycke ett trevligare, litet buskträd med vackra, rundade blad. En nära släkting till *Sorbus graeca*, *Sorbus umbellata*, är i mitt tycke det bästa alternativet men är inte säkert hårdig utanför zon 1. En nackdel med *S. umbellata* är att de nästan sfäriska röda frukterna mognar så sent som i november och därför oftast förblir gröngula med en röd rodnad. På *S. graeca* mognar frukterna i september. Båda arterna växer vilt i sydöstra Europa och främre

Asien.

En av de mest betydelsefulla av alla vitoxlar är *Sorbus aria*, som växer vild i stora delar av Europa. Arten kan uppnå 18 m i höjd men är oftast omkring 10 m hög. Trädet har en kompakt krona med grenarna normalt riktade snävt uppåt. Bladen är mycket vackra, utdraget ovala med skarp tandning och markerade nerver. De får på hösten antingen en guld- eller rost-ton som bakgrund till de högröda stora bären. Ett antal kloner har selekterats.

Jag tycker om följande:

'*Cyclophylla*', som har blad upp till 15 cm långa, mycket bredovala.

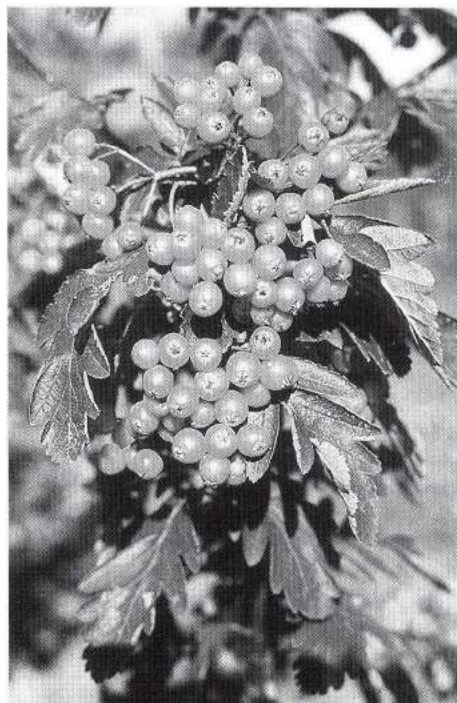
'*Majestica*', som har blad upp till 15 cm långa och stora frukter.

'*Gigantea*'. Denna klon finns beskriven i de efterföljande faktabladen från Alnarp.

Jag har under ca 35 års tid i Bjuv, Skåne, odlat olika populära kloner av *Sorbus aria*. Ingen är jämförbar med *Sorbus aria* '*Gigantea*' i fråga om vitalitet och — i mitt tycke — skönhet som träd. Egenskaper i fråga om tillväxtsätt gör att man kan undra om det här möjligen rör sig som en *S. cuspidata*-hybrid.

Av andra europeiska eller främre-asienarter kan åtminstone något 10-tal förväntas vara apomiktiska. Jag har unglantor av ett 10-tal arter, av vilka *S. taurica* ser mest intressant ut. Av kinesiska arter har jag relativt stora plantor av *S. hemsleyi* och *S. thibetica* (*S.* '*John Mitchell*'). *S. hemsleyi* blev för några år sedan vid insamling i Kina felbestämd och kallades *S. xanthoneura*. Denna art finns i Danmark i distribution under det felaktiga namnet. Arten har vackra blad utdragna i en lång spets. De är kraftigt, vasst tandade och har en silvervit undersida. Jag är attraherad av arten.

Sorbus thibetica '*John Mitchell*' är mycket vacker med mycket stora, brett rundade blad med en längd av upp till 13 cm och en bredd av 10 cm. Bladen är djupt gröna och glansiga på översidan och med ett vitt indumentum på undersidan. De är helt silvervita i utspring. Frukten, som är över 1,2 cm i diameter, mognar brun i oktober. Denna sort har hittills visat sig hårdig i Bohuslän och Skåne. Försök kan göras på andra plater i gynnsamma lägen.

Sorbus hybrida, Finnoxel. Alnarp 1987.
(Foto: Rune Bengtsson)

a) Sektion *Aria* x

sektion *Sorbus* hybridarter

Denna grupp omfattar ca 25 apomiktiska hybridarter. I gruppen återfinns den i mitt tycke vackraste svenska *Sorbus*-arten, *Sorbus hybrida* (finnoxel), en apomiktisk art uppkommen genom hybridisering mellan *S. aucuparia* och *S. rupicola*.

Trädet är som ungt upprätt men öppnar sig med åldern. Det har ibland överhängande grenar efter att fruktsättningen blivit regelbunden. Med åldern blir kronan rundad. Trädet är normalt mellan 5 och 10 m högt. Det har fasta blad som närmast skaffet har 1—3 par fria småblad. Resten av bladskivan är parflikad. Samtliga småblad och bladflikar har spetsade sågtänder i kanten, en blank mörkgrön översida och en gråvit filtad undersida. När vinden blåser, skimrar trädet i silvergrått.

Blomningen är ofta så riklig att trädet verkar höljt i vitt. De klotrunda frukterna är högröda och mognar i mitten av augusti. De lämpar sig väl för syltning.

Arten är utpräglad kustbunden. Den växer vild i Bohuslän, på Gotland och i Smålands, Sörmlands, och Upplands skärgårdar. Den finns även på Bornholm och längs norska kusten. Arten är så vacker att den bör planteras mera i villaträdgårdar. Den är mer torkfördragande än rönn, har vackrare frukter och blad än oxel och en mera moderat storlek än dessa båda arter.

Inom denna grupp av oxlar, vilka har sin utbredning i norra, västra och centrala Europa, finns endast ytterligare två arter som jag finner intressanta att beröra här.

Sorbus mougeotii, som växer vild i Alperna och Pyreneerna, uppnår normalt något större dimensioner än svenskoxel. Den har större blad som är grunt flikade och starkare filthåriga än svenskoxelns. Frukterna är röda och glänsande och syns mycket bättre än svenskoxelns. De har en frisk smak. Arten är förmodligen fullt härdig i Syd- och Mellansverige. Har i odling länge gått under det felaktiga namnet *S. latifolia*, som ju är en helt annan art.

Sorbus minima är som namnet antyder en dvärgoxel. Den blir endast 2—3 m hög och kommer från England. Det generella intrycket går mera i riktning mot *S. aria* och denna oxel är av intresse för små trädgårdar. Härdigheten har inte prövats i bredare mening i Sverige, men plantor i zon 1 och 2 har aldrig skadats.

Nära denna grupp av oxlar står ett par rönnar av intresse. Den ena odlas ibland i Sverige. Den andra är endemisk på Fårö. De är båda apomikter. Den art som ibland odlas är *S. meinichii* från Norges kusttrakter. Det är ett vackert träd med nästan läderartade, mörkgröna blad med ett förstorat och vanligen treflikat ändblad. Frukten är vackert röd. Fårö-arten, som avviker något från *S. meinichii*, kallas som redan nämnts *S. teodori* och på svenska avarönn efter den lokal där den först observerades. Prydnadsvärdet för de två arterna är detsamma. Båda arterna innehåller tre arvsanlag från rönn och ett från ariagruppen. Liknande former har observerats vid några tillfällen men har hittills inte etablerat sig så att de förtjänar artnamn.

Sexuella hybrider har också noterats. Den mest betydelsefulla hortikulturellt sett är *S. thuringiaca* (*S. aria* x *S. aucuparia*), vilken kanske främst odlas för sin i ungdomen smalformiga krona. Utvuxen får namnsorten *S. thuringiaca* '*Fastigiata*' närmast en klotformad krona. En klon som namngivits är en mycket rikfruktig form med kvastlik krona. Den kallas '*Leonard Springer*' och har mycket syrliga frukter som lämnas i fred utav fåglar till långt fram på nyåret.

I Sverige är det sällsynt med hybrider mellan rönn och svenskoxel. Ingen hortikulturell form har utvalts.

b) Sektion *Aria* x

sektion *Chamaespilus* hybridarter

Denna hybridartgrupp har två representanter som båda är långsamväxande buskar, normalt inte överstigande 1—2 meter i höjd i kultur. De två arterna påminner om varandra, men endast den ena, *S. sudetica*, tycks finnas i kultur i Sverige. Båda växer i Alperna och torde vara apomiktiska hybridarter mellan en *Aria*-art och *S. chamaespilus*. *Sorbus sudetica* finns odlad på flera ställen i Sverige. Den har brett elliptiska, skarpt tandade blad, vilka är glansigt mörkgröna på ovansidan och blekare på undersidan. Bladen blir guldfärgade med orange och roströda inslag. Blommorna är rosa och efterföljs av centimeterlånga rundade frukter som är mycket smakliga på sitt mjöliga sätt. Arten har visat sig härdig i Sydsverige.

En sexuell hybrid mellan *S. chamaespilus* och *S. mougeotii* är känd. Den blir normalt en större buske med ovala blad, skarptandade, gröna på ovansidan och med ett grått indumentum på undersidan. Den har rosa blommor och lysande röda frukter. En mycket värdefull buske som torde vara hårdig åtminstone i södra Sverige. Den kallas *Sorbus x hostii*. Den är mycket vanligt odlad på Island.

c) Sektion *Aria x*

sektion *Torminaria* hybridarter

Denna grupp omfattar ca 40 arter, av vilka 2/3 finns i Tjeckoslovakien och Ungern samt resten i England, Frankrike, Rumänien och Tyskland.

Den mest kända arten är *Sorbus latifolia*, som har en vid utbredning i centrala Europa till norra Portugal. Arten är ett träd som normalt blir ca 10 m högt, men upp till 18 m höga individer är kända. Bladen är rundade till brett elliptiska med vassa lobber, blankt gröna på ovansidan och gråfiltiga på undersidan. Frukterna är runda och rostgula med bruna fläckar. Bladens höstfärg är roströd till sepia. Trädet har en fin bladrik krona och förtjänar en plats i parkanläggningar. Intressant är att arten har etablerat sig i naturlig terräng söder om Visby, där Bertil Hylmö och jag själv fann den för ca 45 år sedan.

Jag har för närvarande knappt hälften av de kända arterna i odling men har än så länge endast fäst mig vid *S. bristolensis*. Denna art är antingen en stor buske eller ett litet träd, upprättväxande med rödbruna grenar. Bladen är ovala med ett gråvitt indumentum. Frukterna är ellipsoida, lysande orangeröda och glansiga. En fin oxel.

Det finns också sexuella hybrider inom ovanstående hybridkombination, men dessa har hittills inte hävdats sig hortikulturellt. De kallas *S. vagensis* som samlingsnamn.

2) Undersläkte *Chamaespilus*

Detta undersläkte omfattar endast en art, *Sorbus chamaespilus*. Arten växer i Central- och Syd-europas berg. Det uppges i litteraturen att arten i vilt tillstånd kan bli 1,5—2 m hög. Jag har själv aldrig sett den mer än 1 meter hög i Alperna. Odlade exemplar har uppnått en höjd av 3,5 m. I Bjuv har ett ca 35 år gammalt exemplar blivit ca 2 m högt. Arten växer långsamt med styva skott och helt glatta blad. Unga skott är täckta med en vit, spindelvävsliknande behåring. Blommorna har uppåtriktade, rosaröda kronblad. Frukten, som blir ungefär 1 cm lång, är bjärt röd och mognar i augusti. Bladens höstfärg är gul, orange och rost.

S. chamaespilus är en förstklassig liten buske för det större stenpartiet eller för den lilla trädgården. Arten är hårdig, i varje fall södra Sverige. Den växer för övrigt bl. a. i Uppsala botaniska trädgård.

3) Undersläkte *Cormus*

Sorbus domestica 'Maliformis'. (Foto: Kenneth Lorentzon)

Detta undersläkte omfattar endast en art, *Sorbus domestica* (äppelrönn). Denna växer vild i Sydeuropa, Mindre Asien och Nordafrika och har sin nordgräns i Centraleuropa. Den blir ett medelstort träd, upp till 25 m hög med öppen krona, en intressant avskalande bark och skinande klubbiga vinterknoppar. Den har parbladiga blad, som något påminner om den vanliga rönnens. Höstfärgen är gyllene till rostbrun. Frukterna är antingen äppel- eller päronformade, gröna med rödfärgning på solsidan. De är ätbara efter frost. Frukterna har använts i samband med mustframställning.

Redan romarna kände till och beskrev denna art och skilde också på träd med äppel- och päronformade frukter. Dessa två former tycks ha existerat utan mellanformer i 2000 år. Formerna skiljer sig även i andra avseenden, men genetiken bakom detta är inte klarlagd. *Sorbus domestica* är normalt hårdig i zon 1. Under 80-talets vintrar förekom det dock dödsfrysningar även i denna zon.

Hillier anger att han dragit upp ett litet päronformat träd från en korsning mellan *S. domestica* och *S. scopulina*. Frukterna är stora och lysande orange i stora klasar. En klon kallas 'Signalman'.

4) Undersläkte *Micromeles*

Sorbus alnifolia. (Foto: Kenneth Lorentzon)

Släktet omfattar ca 30 arter. Dessa förekommer i huvudsak i södra Kina, Vietnam, Burma och Sumatra. Flertalet av arterna, som ofta är epifytiska, saknar intresse för Sverige då de inte är härdiga.

En art, *S. alnifolia*, finns i Sibirien, Korea, Japan, Kina och Taiwan. En annan art, *S. japonica*, är endemisk i Japan. Dessa två arter är de mest odlade i Sverige.

Sorbus alnifolia kan i vilt tillstånd bli ett ca 20 m högt träd. I Sverige torde trädet normalt inte bli högre än 10 m. Växtsättet är bred-pyramidalt och kronan är normalt tät med purpurbruna grenar. Bladen är smalt ovala och släta och kan liknas vid den vanliga avenbokens. Bladens höstfärg är aprikos, orange till scharlakansrött. Frukterna är små, ovala och bjärt röda. De mognar i septemter—oktober. En av de finaste av alla *Sorbus*-arter. Här-

digheten är starkt beroende av ursprunget men med rätt ursprung är den tillfredsställande för Sydsverige.

En mycket närstående art från Kina, kallad *S. zahlbruckneri*, har större och längre blad, större frukter samt växer mera smalt pyramidalt. Arten är dåligt utredd och förmodligen mindre härdig. Odlas på ett par ställen i Skåne. En nybeskriven art är *Sorbus juana*. Denna förefaller relativt härdig. Anses lovande av Arnold Arboretum.

Sorbus japonica kan i Japan uppnå 25 m i höjd men växer i Sverige långsamt. Jag har inte sett mer än 4 m höga träd, men de är unga. Kronan är tät och normalt rundad. Bladen är vanligen brett rundade med lobber på nedre och tandning på övre delen. Unga grenar, blomställningar och bladundersidor är täckta med en tät, vit ludenhet.

Frukterna är ovala, gula till röda med bruna prickar. Arten har visat sig hårdig i mildare delar av Sydsverige.

Sorbus folgneri förekommer i centrala och sydvästra Kina. Det är ett mycket elegant träd, upp till 8—10 m högt. Trädet är fingrenigt. Grenarna är normalt överhängande. Unga grenar är täckta med vit ull. De smala, utdragna bladen är utomordentligt vackra. Ovansidan är mörkt grön och undersidan täckt med ett indumentum som är glän-

sande vitt. I oktober—november blir ovansidan aprikos-orange-högröd, vilken dramatiskt kontrasterar mot den vita undersidan. När vinden virvlar genom bladen är skönheten perfekt. Frukterna är små, ovala och röda samt mognar sent. En gulfruktig klon är '*Lemon drop*'.

Av undersläktet *Micromeles* har jag odlat ett drygt halvdussin arter. Endast de fyra här nämnda vågar jag rekommendera för milda områden i Sverige.

5) Undersläkte *Sorbus*

Sorbus gracilis. (Foto: Kenneth Lorentzon)

Detta släkte omfattar inte mindre än ca 100 arter. Vår svenska rönn, *Sorbus aucuparia*, är mycket mångformig. Med en bättre förståelse för hur den samma närstående arter går över i varandra bör man nog betrakta alla dessa arter eller former som

underarter till *S. aucuparia*. Med detta betraktelsesätt sträcker sig *S. aucuparia* från Madeira till Arktis och genom Sibirien österut till Amur-området.

Sorbus aucuparia kan i Sverige bli upp till 20 m hög. Största stamdiametern anges till 70 cm. Jag har emellertid i Grythyttan en gång sett ett döende träd, vilket hade en diameter av omkring 1 meter. Arten är så välbekant att jag inte går in på någon beskrivning. Jag vill endast nämna att former med söta frukter har selekterats liksom sådana med gula frukter.

En form som kallas *S. aucuparia* 'Beissneri' är särskilt intressant. I motsats till andra *Sorbus*-arter har den en mycket vacker bark, rosa-orange, som på stam och äldre grenar blandas med grått. Bladen är finflikade och gulgröna.

a) Amerikanska rönnar

De enda *Sorbus*-arter som finns i nya världen är rönnar. Tillsammans utgör de 7—8 arter. De kan särskiljas i två grupper. Den ena, som står nära den japanska *S. commixta*, omfattar fem arter vilka är de som oftast odlas och är mest odlingsvärda. Den andra gruppen utgörs av tre arter kring *S. sitchensis*. Denna grupp lämnar jag åt sidan. De oftast odlade arterna är östnordamerikanska, upp till maximalt 10 m höga småträd, som mycket ofta förekommer i buskform. De heter *S. americana* respektive *S. decora*. Jag önskar också här nämna den grönländska rönnen, *Sorbus groenlandica*, vilken står mycket nära *S. decora*.

Dessa arter har blad som kan bli upp till 25 cm långa, sammansatta av 11—17 småblad. Hos *S. americana* är de lansettformade, tillspetsade och sågtandade nästan till basen. Hos *S. decora* och *S. groenlandica* är småbladen elliptiska, kort tillspetsade och sågtandade från spetsen till mitten. Både *S. americana* och *S. decora* har stora, långt tillspetsade terminala vinterknoppar. De skiljer sig genom att *S. americana*s knoppar är rödaktiga, med silvrigt ludd som sticker fram mellan knoppfjällen och mot spetsen. *S. decora* har svartroda knoppar med brunrött ludd. Hos båda arterna är knopparna klubbiga. *S. americana* har orangeröda, starkt lysande frukter som mognar i augusti—september. De är omkring 6 mm i diameter. *S. decora* har mera intensivt röda frukter som är ca 8 mm i diameter. Misstanken om att det såväl i naturen som i odling skulle förekomma en rad naturhybrider (*S. americana* x *S. decora*) är inte ogrundad, då de i naturen växer tätt tillsammans. *Sorbus groenlandica* har något mindre frukter än *decora*. Alla tre får en fin höstfärg från gult till purpurrött.

Sorbus decora och *S. groenlandica* är apomiktiska och därför frökonstanta. Alla tre arterna är härdiga i praktiskt taget hela Sverige. I handeln förekommer de ofta sammanblandade. Den i handeln ofta sålda *S. decora nana* är inte *S. decora*. Jag föredrar *S. decora*, men alla tre arterna är mycket värdefulla.

I Västamerika växer en typiskt buskartad *Sorbus*-art, *S. cascadiensis*. Den kan om den odlas i sol sätta frukt redan när den är 30 cm hög. Plantor som uppnått 5 meters höjd är kända. Arten har parbladiga blad med 9—11 småblad med glänsande grön ovansida och en blekare undersida. Frukterna är högröda och 8—10 mm i diameter. En fin *Sorbus* för små trädgårdar, som vanligen endast utvecklas väl i zon 1 och i goda lägen i zon två.

b) Japanska rönnar

I Japan finns en rad rödfruktiga rönnar som inte står särskilt nära varandra. Följande har värde hortikulturellt:

S. commixta, *S. gracilis*, *S. rufo-ferruginea* och *S. sambucifolia*.

S. commixta, som även finns i Korea och på Sakhalin, kan växa som ett smalt upprätt träd med en höjd upp till 10 m. Likaledes kan trädet vara mycket bredväxande så att det ger ett buskartat intryck. De smalt spetsiga vinterknopparna är rödbruna, glänsande och ofta klubbiga. De fint tandade småbladen är smalt utdragna och får en fin höstfärg som börjar i purpurrött och dör bort i toner av orange och högrött. De små frukterna, som sitter i stora klasar, är klart röda.

Arten har stort värde som parkträd på grund av sina höstfärger. Den är härdig i zon 1—4 om en lämplig mellanjapansk proveniens användes.

I samband med en insamlingsresa till Korea, besökte Tor Nitzelius ön Ullung. Han fann där en rönn som ibland har förts till *S. commixta*. Denna rönn är så särpräglad (se supplement till Lustgården 1989) att den åtminstone hortikulturellt måste särskiljas. Jag går inte in på någon beskrivning då det bland de faktablad om *Sorbus* från Alnarp finns en beskrivning av denna rönn under *Sorbus* 'Dong'.

En japansk art, *S. rufo-ferruginea*, står nära *S. commixta* och kan jämföras med denna.

Sorbus gracilis är en liten, ca 2 m hög upprättväxande rönn. Bladen är sammansatta av 7—9 småblad, som är mörkt brons- till oxblodsfärgade vid lövsprickningen. De är endast sågtandade mot

bladspetsen. Frukten är avlångt päronformad, 1,8 cm lång, 0,8 cm bred och röd till orangeröd. Höstfärgen på bladen är karmosinröd. Arten skall ha lätt sur jord. En lämplig *Sorbus* för den lilla trädgården. Härdig i zon 1—2 (?).

Sorbus sambucifolia har sin utbredning i Nordostasien, Japan. Den förekommer i naturen i fuktiga barrskogar. En lång buske, ca 1—2 m hög, som blir bredare än vad den är hög. Vinterknopparna är svartaktiga och klibbiga. Bladen är sammansatta av 9—11 par ägg- till lansettformade, tillspet-

sade småblad. Ovansidan av bladen är mörkgrön och glänsande. Blommorna påminner egentligen mer om flädern än vad bladen gör. Frukten är rund, 1,2 cm i diameter och röd. Den mognar redan i början av augusti. Arten måste odlas på svagt sur, fuktighetsbevarande jord i lätt skugga. Jag har odlat en planta i 35 år. Den är ca 1,5 m hög och 2 m bred. Jag tycker den är mycket vacker i frukt. Förmodligen härdig till zon 4. Skadas ibland av sen vårfröst i S. Sverige.

c) Kinesiska rödfruktiga rönnar utom *Sorbus aucuparia*-gruppen

Sorbus scalaris. (Foto: Kenneth Lorentzon)

De arter jag här tänker behandla är *S. esserteauiana*, *S. sargentiana* och *S. scalaris*.

S. esserteauiana är nära släkt med *S. aucuparia* och kan bli ett 8—15 m högt träd med utbredd krona och kraftiga grenar. Bladen får en röd höstfärg.

Frukterna är plattat runda, ca 7 mm långa, 10 mm breda samt orangeröda. Fruktsättningen är riklig och mognaden kommer efter andra rödfruktiga arter. Arten har en fin gulfruktig form, *Sorbus esserteauiana* 'Flava'.

Sorbus sargentiana har en viss likhet med *S. wilsoniana*. Jag behandlar här *S. sargentiana*, vilken är bättre känd.

Sorbus sargentiana är ett långsamväxande mindre träd, 7—10 m högt, med en öppen krona uppbyggd av kraftiga mörkbruna grenar. Knopparna är stora, rödfärgade och klibbiga. De påminner om hästkastanjens vinterknoppar. Har man arten i odling, kan man testa besökare på släkttillhörighet för arten om besöket sker på vintern. Bladen är stora, ca 30 cm långa. Frukterna sitter i stora klasar, är ca 4—5 mm breda och mognar sent i oktober. Höstfärgen är röd.

Arten har visat sig relativt hårdig i zon 1. Jag har två träd, ett som står på tomtens kallaste plats, och ett på den varmaste. De är ca 30 år gamla. Det som står på den kallaste platsen har frusit tillbaka ett par tre gånger, vilket inte hänt med det andra trädet. Min plantering är belägen i zon 1.

Sorbus scalaris är ett ca 10 m högt träd som bildar en paraplylik krona, vilken blir bredare än trädets höjd. Bladen har upp till 16 småbladpar som sitter tätt tillsammans. Småbladen är små, glansigt gröna på ovensidan och gråfiltiga på undersidan samt med ett karaktäristiskt vingat rachis. Bladverket är kopparfärgat vid lövsprickningen och blir orange-rött till purpurrött på hösten. Frukterna mognar i oktober med scharlakansröd färg, upp till 200 stycken i en klase.

Denna art är mycket känslig för vårfrost och bör planteras i skyddade lägen i zon 1. Ett problem med denna och andra rödfruktiga kinesiska arter är att de gärna korsar sig med *S. aucuparia*, och det är stor risk för att vad som erbjuds i handeln är av hybridgen karaktär.

En grupp arter i Kina har en fruktmognad som börjar med högrött och som bleknar med mognadsgrad till dess färgen är nästan vit. *Sorbus vilmorinii* är den mest kända och mest attraktiva av dessa arter. Den uppges i litteraturen vara en buske eller ett litet träd, 3—6 m högt. Både i Hørs holms arboretum i Danmark och i min plantering i Skåne finns träd som är 8 m höga, möjligen beroende på att arten i åtminstone ett fall ympats på underlag av *S. aucuparia*. Trädet har ett fingrenigt grenverk som tillsammans med bladen, vilka har 19—29 par 1,5—2,5 cm långa småblad, ger ett luftigt elegant intryck. Frukten är rund och 8 mm i diameter. I mognadsprocessen passerar den från violett rosa till vitviolett. Frukterna sitter vissa år kvar till jul. Hårdig i zon 1, där småskador dock kan uppträda under kalla vintrar.

En art, som är svårplacerad i förhållande till andra arter, är *Sorbus rehderiana*. Denna art har främst blivit känd genom en gulfruktig klon som kallas *Sorbus rehderiana* 'Joseph Rock'. Detta träd är upprättväxande och blir i Sverige omkring 8 m högt. Bladen är sammansatta av 15—19 par småblad. De får en mycket fin höstfärg, varierande från brungult till bronsrött och purpur. Frukterna är bärnstensgula och ger en perfekt kontrast till det bronsröda bladverket. Frukterna sitter kvar länge efter bladfall. Klonen är inte fullständigt hårdig i zon 1 men bör provas för sin skönhets skull. Den förekommer ofta som fröförökad och varierar då lätt om den pollinerats med andra arter som *S. aucuparia*.

En avvikande rönn från Himalaya har arbetsnamnet *Sorbus sp. nova* 'Ghose'. Denna art har stora blad och iögonenfallande klasar av små, långsträckt, högröda frukter. Trädet kan nå en höjd av 30 m i naturen. Egendomligt nog har ett ungt träd, odlat av Rune Bengtsson inte långt från Alnarp, visat sig helt hårdigt.

d) Vitfruktiga rönnar

De vitfruktiga rönnarna, som endast finns i Kina, Vietnam, Burma och Himalaya, har på senare tid fånglat många. De är ännu ofullständigt utredda och blir inte lättare att behandla taxonomiskt på grund av en utbredd apomixis bland dessa arter. Jag använder uttrycket "vitfruktiga", men det finns inom denna grupp dock arter som har mer eller mindre rosafärgning på sina frukter. Enstaka arter kan ha blekt gulaktiga frukter.

Ett 60-tal arter hör hit. Många av dessa är dåligt hårdiga eller inte hårdiga alls. Jag berör i det följande 10 % av totalantalet. De arter jag omnämner har alla odlats av mig själv, men framför allt betett sig ganska väl vid odling i zon 1 och har alla visat sig ha avsevärt hortikulturellt värde.

Sorbus cashmiriana kommer från Himalaya, Kashmir. Den är normalt ett litet träd men kan i odling ofta bli busklik. I Sverige blir den 4—5 m hög. Bladen är 15—20 cm långa och sammansatta av 15—19 elliptiska 2—3 cm långa småbladpar. Blomknopparna är mörkrosa och de utslagna ca 1,5 cm breda blommorna är rosa-vita. Bladverket färgas sällan på hösten, i så fall rödaktigt och ger en fin bakgrund till de stora fruktklasarna som är sammansatta av stora vita frukter, ofta med en ros på kinden. Frukterna är mjuka och 1,2—1,8 cm i diameter. De sitter kvar endast en kort tid efter

Sorbus cashmiriana. (Foto: Kenneth Lorentzon)

lövfall. Arten bör vara härdig i mildare delar av Sydsverige.

Sorbus discolor kommer från Nordkina och blir 7—10 m hög. Bladen består av 11—15 avlångt lansettlika, 3—8 cm långa småbladspår. Ovansidan är blank och mörkgrön och undersidan blågrön. Höstfärgen är livligt orangeröd. Frukterna är 6—7 mm i diameter och vita. Arten har inte trivts på lera i Bjuv men däremot trivts bra på lätt, något sur jord. Arten bör vara härdig i södra Sverige. Den finns eller har funnits i Uppsala botaniska trädgård.

Sorbus forrestii är en kinesisk art som är ganska nybeskriven. Den blir ett litet träd i odling, hittills endast omkring 5 m högt. De vita frukterna är 6—8 mm i diameter och mognar senare än de från andra vitfruktiga arter, normalt i oktober. Hittillsvarande svenska erfarenheter tyder på att arten är något ömtålig även i zon 1. Höstfärgen är röd.

Sorbus fruticosa är också en nybeskriven art. Det är en buske som är 2—3 m hög med överhängande grenar. Bladen är sammansatta av 17—25 småbladspår som är 2—3 cm långa. De färgas på hösten i purpur. Frukterna är runda och ca 7 mm i

diameter. Arten, som är apomiktisk, har i Skandinavien under lång tid distribuerats som *S. koehneana*, en sexuell diploid. Vad vi har i Sverige härstammar troligen från en insamling av Joseph Rock, som distribuerats av Axel Olsen i Kolding. Jag fick min planta därifrån för 35 år sedan. Arten torde vara härdig i zon 4, även om smärre skador kan uppträda under kalla vintrar.

Sorbus hupenhensis är en västkinesisk art som är apomiktisk. Trots detta har en rad arter, likaledes apomikter, samlats under detta namn. Till dessa hör bl. a. *S. aperta*, *S. glabrescens*, *S. laxiflora* och *S. oligodonta*.

Sorbus hupenhensis är ett upprättväxande, upp till 10 m högt träd. Bladen är påfallande blågröna och får normalt röd höstfärg. Frukterna är runda, 6—8 mm i diameter, hårda och vita med en typisk rosa rodnad. Arten är troligen härdig i zon 1—2.

Sorbus koehneana, som är en västkinesisk art, är en sexuell dispoloid buske, 2—6 m hög. Den har många likheter med *S. fruticosa*. Jag har inte sett den i Sverige, men den kan mycket väl odlas här då den ofta odlas i England.

Sorbus H.Sm. sp. nova 12799. (Foto: Leif Andersson)

Sorbus pratti är ett litet träd eller en luftig buske, 4—7 m hög. Den har ett elegant överhängande grenverk. Bladen är något smalare än på *S. fruticososa*, vilket bidrar till den graciösa intrycket arten ger. Frukterna är vita, 7—9 mm i diameter och mattvita. Bladens höstfärg är flammande röd. Arten är inte pålitligt hårdig i zon 1.

Sorbus poteriifolia (syn. *S. pygmaea*), som växer i Yunnan, Tibet och Burma, är släktets minsta art. Den blir normalt efter lång tid endast ca 20 cm hög och är måttligt utlöparbildande. Den har vackert röda vinterknoppar. Blommorna är rosa och frukten är rund, vit och 6—7 mm i diameter. Den bör odlas i svagt sur jord och möjligen med nordlig exposition. Kanske mera svårödlad än dåligt hårdig.

Sorbus reducta är tillsammans med *S. poteriifolia* släktets typiska stenpartiväxt. Den är apomiktisk och starkt utlöparbildande. Den blir 30—60 cm hög och bildar klungor av upprätta tunna stammar. Frukten är vit med rosa ton. Bladens höstfärg är purpur. Arten bör odlas i svagt sur lätt jord.

Både denna och föregående art kräver god vattentillförsel.

I England och även i Sverige odlas en *Sorbus* som kallas *S. reducta* men som inte är utlöparbildande. Den ser ut som ett mycket litet bonsaiartat träd, 0,4—0,8 m högt och är i mitt tycke mycket trevlig. Det är förmodligen en ny art, men kommer inte att beskrivas då man inte känner dess ursprung. Den har mer lysande rosa frukter med en karamellartad lilarosa lyster. Ibland distribuerad som *S. reducta* non-running form.

I Sverige odlas på några olika håll ett antal vitfruktiga rönnor, som insamlats i Västkina av framlidne professor Harry Smith. Två av dessa är små träd, ca 8 m höga. En art påminner om *S. hupehensis* men är inte samma art. Den andra är mera lik *S. discolor* i växtsätt och frukt. Den saknar tyvärr insamlingsnummer men är mycket värdefull med rödfärgat höstlöv och stora klasar av vita frukter. Den finns bl. a. i Alnarp.

Tre arter är buskformiga. Då ingen av de fem arterna har beskrivits, betecknar jag den bästa

med dess insamlingsnummer S. H.Sm nr. 12732. Det är en liten buske, 1—2 m hög, som är fingrenad med eleganta smala blad som får en rödaktig höstfärg. Frukterna är stora, 8—9 mm i diameter och har en rosaröd kind. I Västsverige hör dessa insamlingar till zon 1 i härdighetsavseende.

S. H. Sm. sp. nova 12799, insamlad i sydvästra Kina nära Kangting i Sichuanprovinsen, är ett litet buskartat träd, 3—5 m högt. Grenarna är mjukt bågiga och ger med sina många små småblad och sin rika fruktsättning ett mycket gracilt intryck. Frukterna sitter ofta kvar långt in på nyåret. Höstfärgerna går i djupa röda färger. Arten är troligtvis härdig i zon I-II. Denna *Sorbus*-art är den av Harry Smiths insamlingar som är mest spridd bland odlare.

e) Sexuella hybrider

Stutligen vill jag nämna att man för hortikulturella ändamål har framställt en rad rönnybrider. Två av de hybridgrupper som haft och har stor betydelse är dels de former som utvecklats ur *Sorbus x arnoldiana* (*S. discolor* x *S. aucuparia*), dels de av Pierre Lombards utvecklade från hybrider mellan *S. aucuparia*, *S. discolor* och *S. pratti*. Man har erhållit planter med krämfärgade, gula, orange och rosa frukter. Flertalet av dessa har ett mindre gott utpträdande i svenskt klimat. Bättre är de svenska *S. 'Birgitta'* och *S. 'Rosmari'*.

En spontan hybrid från Kew Garden med röda frukter i jättelika överhängande klasar, som kallas '*Kewensis*' och som erhållit en "award of merit", anses vara en *S. esserteauiana*-hybrid. Den växer utmärkt och torde vara härdig i Sydsverige.

6) Undersläkte *Torminaria*

I släktet återfinns två arter. Den ena, *Sorbus orientalis*, som finns i Iran, har jag aldrig sett i odling. Den andra, *Sorbus torminalis*, som växer i Mellan- och Sydeuropa och Nordafrika till Mindre Asien, är ett ståtligt men i Sverige relativt sällsynt parkträd. På svenska kallas arten tarmvredsoxel eller tyskoxel. Nitzelius har föreslagit namnet flikoxel. Jag tycker namnet tarmvredsoxel är fint. Det visar på ett stycke kulturhistoria. Redan romaren Plinius beskrev bärens värde som medel mot magsmärtor.

Arten blir som vild upp till 25 m hög och har en enkel, rak, genomgående stam med horisontella eller i bred vinkel uppstigande grenar. Stammen är vackert flagnande och apellik. Bladen är brett äggrunda, omkring 10 cm långa och djupt parflikade med vanligen 3 par triangulära flikar. Höstfärgen varierar från gult över brunrött till karminrött. Frukterna är ungefär 1,5 cm långa, runda och bruna med vita prickar. De utgjorde på kontinenten och i England en vanlig föda efter att de utsatts för höstfrost. Enligt Arvid Nilsson har ett stort träd frostskadats illa i Landskrona, men å andra sidan anges ett gammalt träd från Uppland. Troligen är det värt att försöka som parkträd t. o. m. i zon 3. I Bjuv är trädet snabbväxande och sår sig självt.

Denna art anses tillsammans med *S. aucuparia* vara förälder till *Sorbus intermedia* (svenskoxel). Jag ämnar inte beskriva detta hortikulturellt så välkända träd. Jag vill emellertid nämna att trädet kan bli 20 m högt och nära 2 m i diameter. Kronbredd på 30 m är känd.

Ett intressant fenomen är att *S. intermedia* i södra och västra Sverige tycks ha ett kortare och bredare växtsätt än i Östsverige. Arten bör inte saknas i någon park.

Härdighetszoner för *Sorbus*-arter är svåra att ange i Sverige. För mera kontinentala arter är det tydligt att Östsverige kan klara arter som ibland skadas i zon 1 i Västsverige. Trots detta fann jag i veckotidningen "Året Runt" nr 40, 1991 på sid 80 en artikel om rönnen skriven av radiopratarna Lars-Erik Samuelsson och Ulf Schenkmanis, som jag tycker är optimistisk i överkant. Ett litet sakfel fanns också med. *S. americana* har inte så stora frukter som anges; detta gäller för *Sorbus decora*. För *S. domestica* anges att den är härdig till zon 4. Under 80-talet hände det att den frös till döds i zon 1. Att *S. vilmorinii* är härdig i zon 4 är säkert en överdrift.

Vid Lantbruksuniversitetet i Alnarp har under 80-talet utvärderingar och selektioner genomförts inom en rad vedartade ornamentala växtsläkten. Resultaten sammanfattas i s. k. faktablad. I avslutning till min artikel publiceras i denna årsbok de hittillsvarande resultaten från släktet *Sorbus*. De arbeten av detta slag som nu pågår i Alnarp kan inte överskattas. De ger svenska plantskolor en möjlighet att leverera ett vackert utvärderat material, vilket tidigare delvis varit omöjligt.

7) Hybrider mellan släktet *Sorbus* och andra släkten inom Maloideae

x *Amelasorbus* (*Amelanchier* x *Sorbus*)

Denna hybrid är känd i tre fall:

x *A. hosei* (*A. sp* x *Sorbus hybrida*), icke sedd av mig.

x *A. jackii* (*A. alnifolia* x *S. scopulina*). Funnen i naturen. Är lättodlad. Påminner om *A. alnifolia* i växtsätt och blad men blir betydligt högre. Har aldrig satt frukt hos mig.

x *A. raciborskiana*. En kultivar från Kornic-arboretet i Polen. Blir ett träd med starkt inslag av rönn i bladformen. Får fin höstfärg och trädet har blivit ca 8 m högt i Bjuv. Bästa art hortikulturellt.

x *Crataegosorbus* (*Crataegus* x *Sorbus*)

Fyra hybrider har redovisats. Deras hortikulturella värde har inte kunnat uppskattas, då denna kombination inte tycks odlas i Västeuropa. Finns i botaniska trädgårdar i Östeuropa.

x *Sorbaronia* (*Sorbus* x *Aronia*)

Man kan vänta sig att dessa två närstående släkten skall hybridisera och inte mindre än nio namngivna kombinationer finns. Fem är funna i naturen och fyra har tillkommit i odling. De sätter oftast rikligt med frukt, vilket understryker släktskapen mellan föräldrarna. Hela gruppen har endast värde för samlare.

x ***Sorbaronia dippelii*** (*Aronia melanocarpa* x *Sorbus aria*) Uppstod i kultur ca 1870. Växer som en rundad buske med den unga skotten tätt silverludna. Korsningen har slankt elliptiskt utsträckt blad med avfallande ludd på ovensidan och med ett tätt indumentum på undersidan. Bladen uppvisar vackert milda orangerosa höstfärger. Blommorna är vita med rosa ståndare och frukterna matt svartröda. Härdigheten är dåligt prövad men torde kunna vara härdig t. o. m. zon 3.

x *Sorbocotoneaster*

Arten, som är en tetraploid apomikt, är funnen vild och kallas *Sorbocotoneaster pozdnjakovii*. Den är en hybrid mellan *Sorbus sibirica* och *Cotoneaster melanocarpus*. Arten står närmare *S. sibirica* än *C. melanocarpus* i utseende. Den växer smalt upprätt, blommor rikligt och har ofta riklig sättning av djupröda frukter i början av augusti. Mitt exemplar är ungefär 3 m högt och jag anser *Sorbocotoneaster* vara den mest intressanta släkthybriiden. Härdig t. o. m. zon 6.

x *Sorbopyrus*

Sorbopyrus acicularis (*Pyrus communis* x *Sorbus aria*) är intressant om trädet är ympat på oxel. På rönn utvecklas det dåligt. Det blir upp till 10 m högt med blad som mera liknar en oxels än ett päronträds. Frukten, som är fertil, liknar ett päron, är 2,5—3 cm lång och blir gulröd som mogen. Den är ätbar. Ett par liknande hybrider är kända. Den här beskrivna är väl värd att odla som parkträd. Det finns ett fint exemplar i Uppsala botaniska trädgård.

För den som vill studera uppvuxna *Sorbus*-samlingar rekommenderar jag besök i Alnarp, Göteborgs botaniska trädgård och Uppsala botaniska trädgård. Både i Alnarp och Uppsala finns träd kvar som Teodor Hedlund planterat.

Förord till faktablad om några rönnar och oxlar framtagna och/eller testade i Projekt 80 – Nya träd och buskar

RUNE BENGTSSON

Sorbus sp. nova N 100, ln. Ullung-do. (Foto: Rune Bengtsson)

Sedan i början på 80-talet har arbetet med att utveckla ett förbättrat plantskolesortiment intensifierats vid Inst. för trädgårdsvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp. Bakgrunden till detta arbete var i första hand de dåliga erfarenheter man hade av det växtmaterial som användes i samband med den stora byggruschen på 60- och 70-talen. För att täcka det kraftigt ökade behovet av buskar och träd under denna period ökade importen kraftigt, vilket medförde att arter och sorter med för svenskt klimat olämpliga genetiska egenskaper infördes till landet. Under senare år har möjligheterna att skaffa ett för svenska förhållanden lämpligt växtmaterial ökat starkt. Från det ovan nämnda projektet, Nya träd och buskar, har ett 25-tal nya sorter av buskar och träd kommit de svenska konsumenterna till godo. De nedan beskrivna oxlarna och rönnarna är några av dessa. Samtidigt har från projekt Svenska frökällor, som leds av Tomas Lagerström på Ultuna, kommit ett 50-tal frökällor av buskar och träd i handeln. De värdefullaste av dessa sorter och frökällor har av

Elitplantstationen givits E-status.

Arbetet i projekt Nya träd och buskar innebär bl.a. att man sökt efter nya genotyper i botaniska trädgårdar, i privata samlingar eller i naturen. I projektet arbetas också med konventionella växtförädlingsmetoder. Värdefulla typer av buskar och träd provodlas på olika platser i landet från Öjebyn, nära Piteå i norr till Alnarp i söder. När dessa prov givit tillfredsställande resultat lämnas förökningsmaterial till plantskolornas förfogande.

Alnarpsprojektet har ett vidsträckt nät av samarbetspartners både inom och utom Sverige. Några av de viktigaste under de gångna åren har varit Göteborgs botaniska trädgård, Karl Evert Flinck i Bjuv och Tor Nitzelius i Fladalt på Hallandsåsen. Med de nedan publicerade faktauppgifterna om några för svensk odling nya rönnar och oxlar är det vår förhoppning att Avd. för plantskola och växtmaterial vid Institutionen för trädgårdsvetenskap har startat en kontinuerlig information i Lustgården om förnyelsen av det svenska plantskolesortimentet.

Sorbus 'Birgitta'. (Foto: Rune Bengtsson)

Sorbus aria 'Gigantea'   *Jättevinoxel*

Storvuxen vitoxel med oval krona och stora grågröna blad.

Ursprung, härkomst

Sort av vitoxel som utvecklats av plantskolemannen Pierre Lombarts i Zundert i Holland. Sorten är möjligen en vidareutveckling av *Sorbus aria 'Majestica'*. Förökningsmaterial av sorten har ställts till projekt P 80:s förfogande av Karl Evert Flinck i Bjuv som troligen var den förste som odlade jättevinoxel i Sverige.

Beskrivning

Jättevinoxeln är ganska starkvuxen och når under svenska förhållanden 15 meter i höjd eller mer. Kronformen är i ungdomen smalt pyramidformig för att sedan bli allt mer oval och nå 5—7 meter i bredd.

Kronbyggnaden är i början gles men blir så småningom allt tätare med flera uppåtgående huvudgrenar. Bladen är hos ca 10-åriga träd 12—17 cm långa och 6—10 cm breda. De är först lätt håriga men blir sedan helt kala. De är grågröna och får på hösten färger i gult och läderbrunt. Jättevinoxeln har, särskilt i ungdomen, sparsam blomning och fruktsättning. Frukten är påfallande stor, ca 2 cm lång, mörkt röd med tydliga lenticeller.

Jättevinoxeln har försöksodlats under perioden 1984—1990 på Alnarp, Ultuna och Röbbäcksdalen. Erhållna testresultat motsvarar hårdighet i zon 1—4 och på mycket gynnsamma ståndorter i zon 5.

Ståndort

Sorbus aria växer vild över större delen av Europa men saknas i Skandinavien. Den återfinns i naturen ofta på kalkberggrund. I odling trivs vitoxlarna bäst på näringsrik, väl-dränerad jord men utvecklas tillfredsställande även på lättare jordar.

Sortiment

Jättevinoxeln kan i sortimentet närmast jämföras med *Sorbus aria 'Lutescens'* men har större blad, växer snabbare och får en något smalare, oval krona. Sorten 'Lutescens' har mer silvriga blad under bladsprickningen. Jättevinoxeln är ett värdefullt träd för gatu- och torgmiljö samt i parker där den med sin ljusa bladgrönska kontrasterar väl mot andra träd.

Förökning

Jättevinoxeln förökas genom ympning eller okulering på *Sorbus intermedia* eller *S. mougeotii*. Den får under inga omständigheter förädlas på grundstammar av rönn, kvitten eller hagtorn. Ett sådant förfarande ger träd med mycket dålig rotstabilitet och rothårdighet.

Litteratur

Bean, W.J., 1980. Trees and shrubs hardy in the british isles. 8:e upplagan. London.

Flinck, K.E., 1970 och senare. Personlig kommunikation.

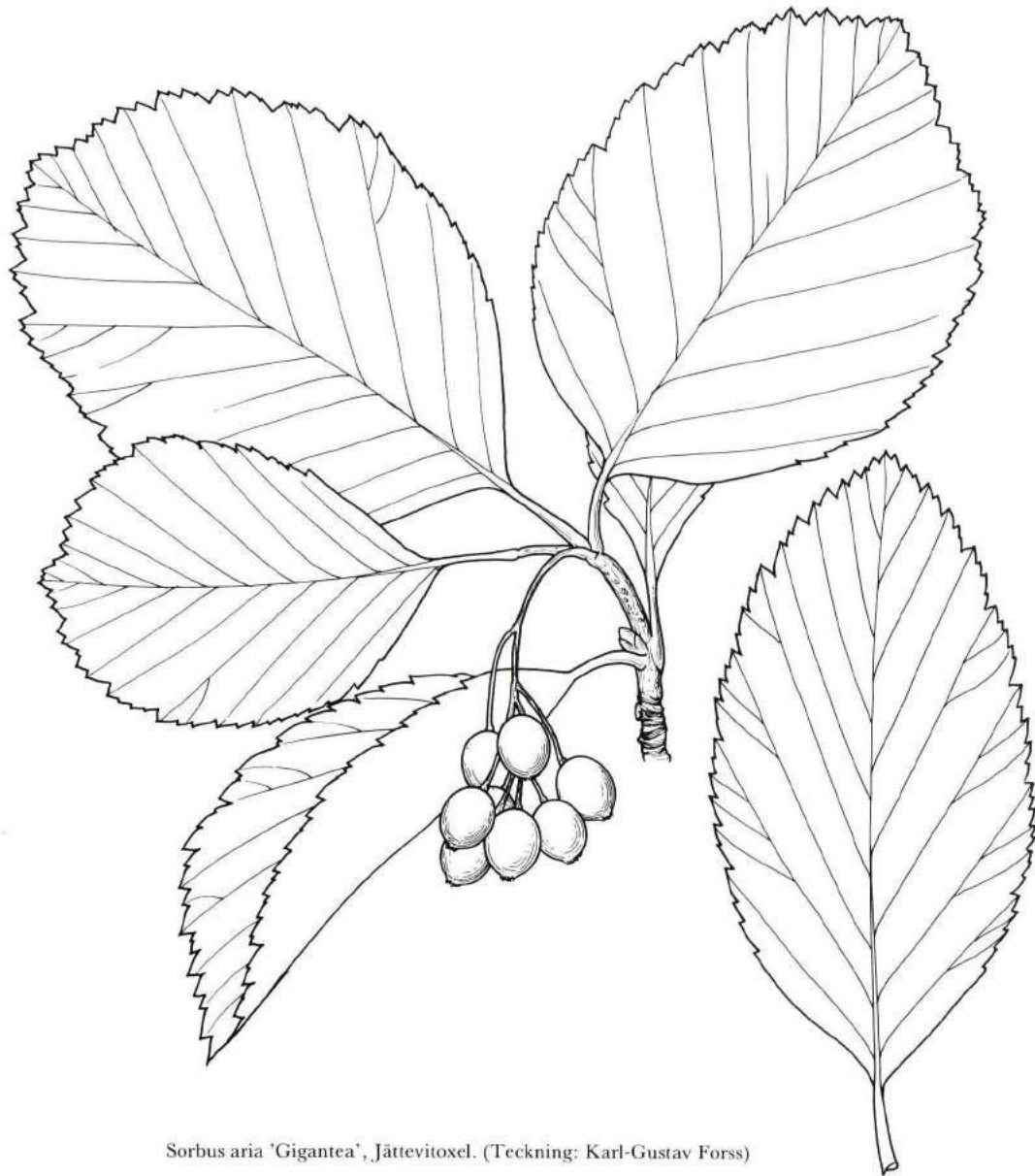
Sorbus 'Dodong'   *Ullung-rönn*

Starkvuxen prydnadsrönn med kraftiga grenar och stora glänsande, gröna blad som får lysande orangeröd höstfärg. Stora blomställningar och på hösten tunga bärklassar med orange, päronformade rönnbär.

Ursprung, härkomst

Sorten 'Dodong' har utvalts bland plantor uppdragna ur frö som Tor Nitzelius insamlade 1976 på den Sydkoreanska ön Ullung-do (Nitzelius 1990). Den är resultatet av urvalsarbete i flera po-

Sorbus aria 'Gigantea', Jättevitoxel. (Teckning: Karl-Gustav Forss)

pulationer som genomförts på Alnarp. Sorten har fått sitt namn efter ett fiskeläge på ön. Ullung-rönnen fördes först till Sorbus commixta men man anser nu att den tillhör en ny, ännu ej beskriven art.

Det finns flera andra typer av ullung-rönn i handeln. Sortnamnet 'Dodong' får bara användas på den från Alnarp distribuerade och E-märkta klonen.

Beskrivning

Sorten 'Dodong' blir ett medelstort träd med en för släktet påfallande grov grenbyggnad. Troligen når den under svenska förhållanden över 10 meter i höjd och 4—5 meter i bredd. Årskotten är på unga träd mycket grova med stora rödbruna knoppar. Bladen är på unga träd 20—30 cm långa och 15—20 cm breda. Antalet småblad är 15—17. Blommorna sitter i stora greniga klasar. Den enskilda blomman är 4—5 mm i diameter. Bärkla-

sarna är hängande och påminner om drucklasar. Rönnbären är tegelröda och päronformade. Hos de flesta andra typer av Ullung-rönn är de m. el. m. rundade.

Ståndort

Ullung-rönnen växer vild på ön Ullung-do. Klimatet är varmt tempererat upp till 600 meter över havet. Öns klimat påverkas av en varm havsström "Kuroshio" som kommer från södra Stilla Havet. Årsmedeltemperaturen var 1966 + 11.9 grader C och vinterminimum kan vid enstaka tillfällen nå ned till -10 grader C. Trots att ullung-rönnen, som enligt Nitzelius 1990 vanligen förekommer på 6–900 meters höjd över havet, växer i närheten av städsegröna träd som kamelia m.fl. har den visat överraskande stor hårdighet i Sverige. En 'Dodong' närstående typ har odlats med ganska gott resultat i Umeå och i Östersund. Sorten får anses hårdig i zon 1–4.

Sortiment

Ullung-rönnen är anspråkslös när det gäller markkrav. De allra flesta plantor i handeln är förädlade på vanlig rönn. Liksom övriga rönnar får denna sort bäst utveckling i ganska ljusa lägen. Ullung-rönnen är ganska knoppinstabil och bör

därför inte placeras i lägen som snabbt blir uppvärmda på våren såsom atriungårdar och nära sydfasader. På sådana platser kan den bryta för tidigt och enstaka år skadas av vårfrost. Ullung-rönnen är mycket vindtålig.

Sorten 'Dodong' skiljer sig markant från andra rönnar i odling. Utmärkande är de stora bladen, den kraftiga grenarkitektoniken, de stora blom- och bärklasarna och den, även i södra Sverige, intensiva höstfärgningen. Den kan användas i parker och i hemträdgården där tillräckligt utrymme finns. Ett av de värdefullaste träd som introducerats i Sverige på senare år.

Förökning

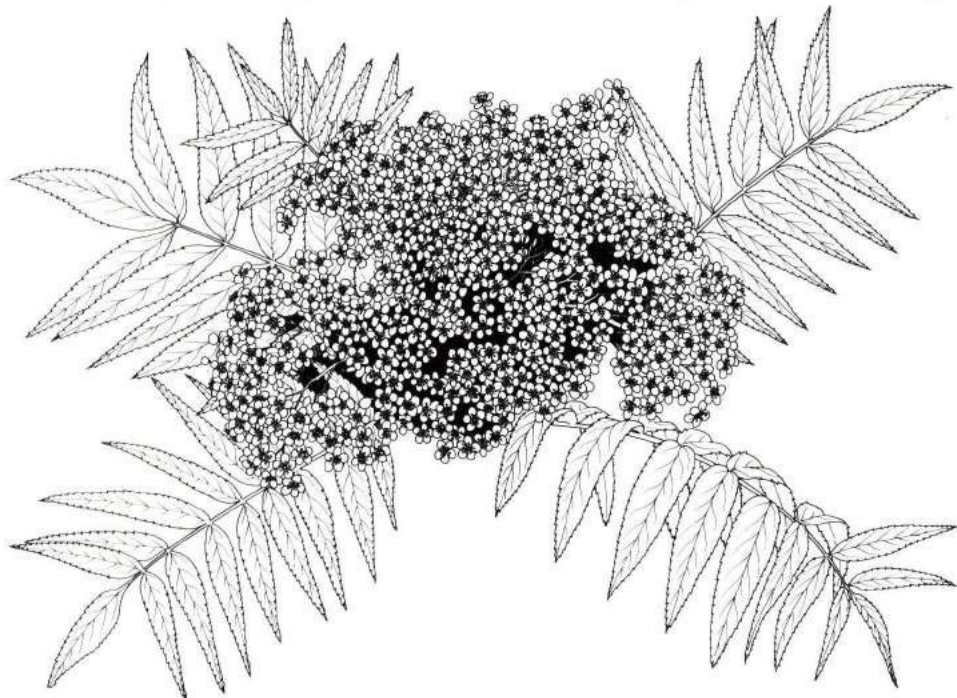
Förökas genom ympning eller okulering på grundstam av vanlig rönn (helst av E-typ). Inga sammanväxningsproblem har noterats ännu efter 9 år. Metoder för mikroförökning av ullung-rönnen finns framtagna.

Övrigt

Ullung-rönn är något mer utsatt för gnagare (ffa kaniner) i ungdomen än andra rönnar.

Litteratur

Nitzelius T., 1990. The Ullung rowan. Supplement till Lustgården 1989. 24 sidor (på engelska).

Sorbus 'Dodong', Ullung-rönn. (Teckning: Karl-Gustav Forss)

Sorbus incana

silveroxel

Småvuxen oxel med mycket tät och smal krona med regelbunden grenbyggnad och mörkt grågröna, flikiga blad. Silvergrå stam.

Ursprung, härkomst

Oxelart beskriven 1901 av den svenske botanisten T. Hedlund på grundval av träd som kommit till Uppsala botaniska trädgård från Hamburg i början av 1800-talet (före 1832). Det i P 80 odlade och testade materialet härstammar från träd som Klaus Vollbrecht förökat av ympkvistar erhållna i Köpenhamns botaniska trädgård i slutet av 1970-talet. Arten är ej känd som vildväxande varför dess status som art är omtvistad. Silveroxeln har drag både av vitoxel (*Sorbus aria*) och av tarmvredsoxel (*Sorbus torminalis*).

Beskrivning

Silveroxeln är ganska svagvuxen och når efter 40 år ca 7 meters höjd och ca 3 meters bredd. Arten har utpräglad genomgående stam. Sidogrenarna utgår från stammen i mycket trubbig vinkel, ibland nästan vinkelrätt. Stammen är länge slät och silvergrå, liknande den hos gråal. Bladen är ca 8 cm långa, undertill tätt grågult filthåriga och på ovansidan glest håriga. Bladskäft 10—15 cm långt. Bladen får höstfärg i gult och brunt. Angrepp av svampsjukdomar har ej observerats på Alnarp.

Fruktsättningen är mycket sparsam, den enskilda frukten är blekt orangeröd med stora lenticeller.

Silveroxeln har försöksodlats under perioden 1984—1990 på Alnarp. Träd från Klaus Vollbrecht har provats i norra Bohuslän, i nordöstra Skåne m.fl. platser. Inga frostsador har noterats ens i mitten på 80-talet. På grundval av odlingserfarenheter kan hårdigheten åtminstone motsvara zon 1—3.

Ståndort

Som nämnts känner man inte till om silveroxeln finns vildväxande. I odling trivs den, som övriga oxlar, bäst på näringsrik, väl-dränerad jord men utvecklas tillfredsställande även på lättare jordar.

Sortiment

Silveroxeln har ingen motsvarighet i oxelsortimentet. Det täta grågröna bladverket, den smalt,

pyramidformiga kronformen, de trubbiga grenvinklarna och den måttliga tillväxten gör den till ett intressant träd för parker eller på gator och torg där utrymmet är begränsat.

Förökning

Arten förökas genom ympning eller okulering på vanlig oxel (*Sorbus intermedia*) eller på pyrenéeroxel (*Sorbus mougeotii*). Inga andra grundstamar får komma i fråga.

Litteratur

Hedlund, T., 1901. Monographie der Gattung *Sorbus*. Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens handlingar. Band 35, n:o 1.

Sorbus 'Rosmari'

Rosmarirönn

Medelstor prydnadsrönn med rundad krona, grågröna blad och vackra, mörkt rosafärgade rönnbär.

Ursprung/Härkomst

Sorbus 'Rosmari' erhöles från Uppsala botaniska trädgård. Den odlas där under namnet *Sorbus koehneana* och hade enligt uppgift kommit till Uppsala från Göteborg. *Sorbus koehneana* (som egentligen skall heta *Sorbus fruticosa*) är apomiktisk och kan därför inte, som moder, hybridisera med andra rönnar. *Sorbus 'Rosmari'* har sannolikt en annan bakgrund och har egenskaper som påminner om dem hos hybridgruppen kring *Sorbus x arnoldiana*.

Beskrivning

Sorbus 'Rosmari' blir i odling troligen 5—6 meter hög och 3—4 meter bred. Denna sort har en oval, relativt tät krona. Knoppfjällen är försedda med roströda hår. Bladen är påfallande grågröna och får rosa till aprikosrosa höstfärger. Rönnbären är mörkt rosa och bibehåller denna färg under lång tid.

Sorbus 'Rosmari' har inte provats i rikstäckande fältförsök men andra erfarenheter pekar på att den har hårdighet motsvarande zon 1—4.

Ståndort

Sorbus 'Rosmari' har inga speciella ståndorts-krav. Liksom de flesta rönnar bör den placeras i soliga eller endast lätt beskuggade lägen.

Sortiment

I det befintliga sortimentet kan denna sort närmast jämföras med den holländska Lombarts-hybriden 'Kirsten Pink'. I jämförelse med denna har 'Rosmari' bättre och mer uthållig fruktfärg

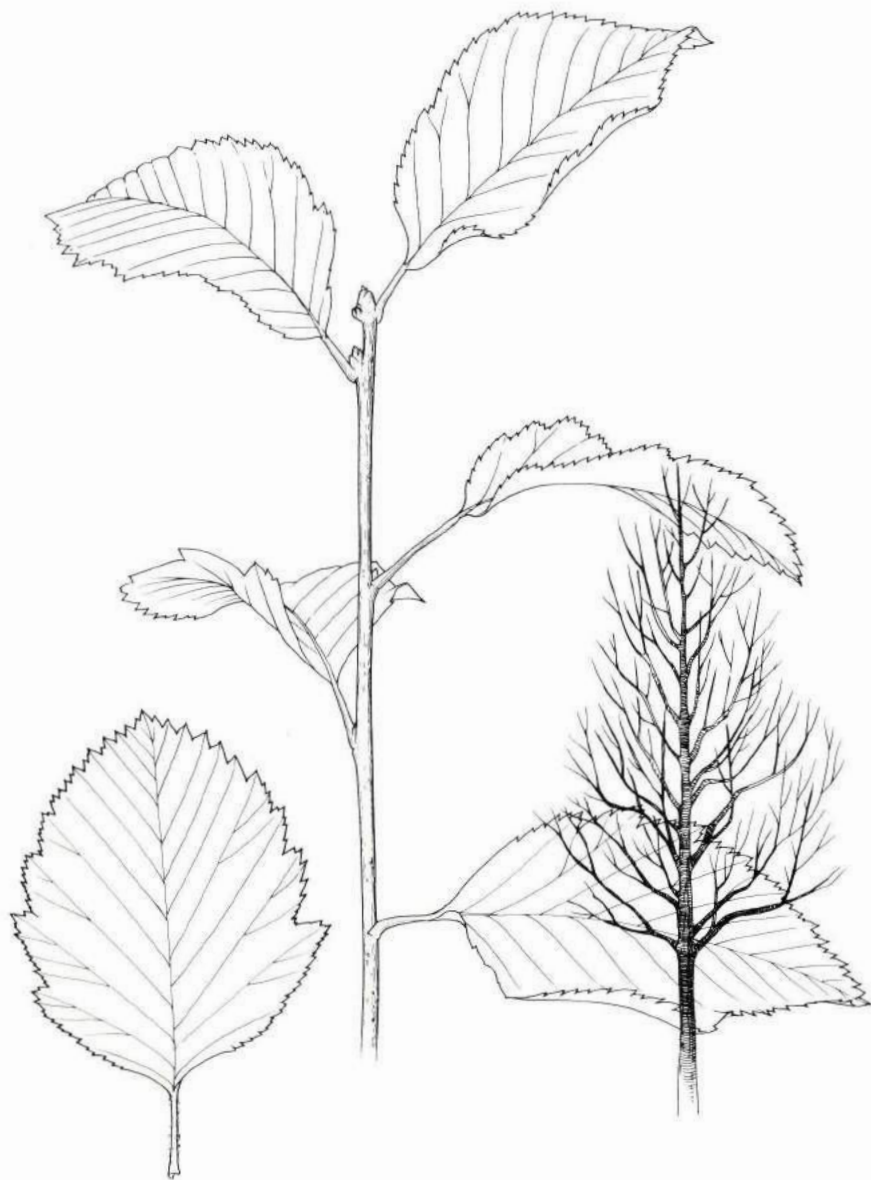
och är sannolikt hårdigare.

Förökning

Förökning sker genom ympning/okulering på grundstammar av vanlig rönn. Sorten har också mikroförökats.

Litteratur

Kasvi, A. 1982. Personlig kommunikation.

Sorbus incana, Silveroxel. (Teckning: Karl-Gustav Forss)

Gulfruktig rönn med kompakt, upprätt växtsätt.

Ursprung, härkomst

I mitten av 60-talet samlade Karl-Evert Flinck frön på en rönn i Kew Gardens i London etiketterad *Sorbus matsumurana*. Fröna såddes i Flincks trädgård i Bjuv och en handfull plantor utplanterades så småningom i trädgården där. Bland dessa iaktogs senare ett exemplar med vackert gula frukter. Detta uppförökades i P 80-projektet och gavs, efter jämförelse med andra rönnar med liknande fruktfärg, namnet 'Birgitta'.

Eftersom sorten bär drag av japansk rönn (*Sorbus commixta*) kan man ha skäl att misstänka att plantan i Kew var feletiketterad. I den engelska dendrologin *Trees & Shrubs hardy in the British Isles* av W. J. Bean 1981, skriver man att Kew Gardens erhållit en planta under namnet *Sorbus matsumurana* från Lemoine i Frankrike 1912. Denna visade sig så småningom i stället vara *Sorbus commixta*.

Birgittarönnen har också drag av vanlig rönn (*Sorbus aucuparia*) och det är tänkbart att den gulfruktiga sorten *Sorbus aucuparia* 'Xanthocarpa' skulle kunna vara pollengivare. Japansk och svensk rönn korsar sig lätt med varandra.

Beskrivning

Sorbus 'Birgitta' har i ungdomen, som ympat, ett påfallande upprätt växtsätt. Sorten blir troligen 5—7 meter hög. Bladen är relativt stora med 7—9 småblad och har en blågrön nyans. På hösten fär-

gas bladen i gult och gulorange. Rönnbären sitter i täta klasar och är klargula. Fodret är litet, betydligt mindre än hos gulfruktig rönn. Sorten är inte testad i fältförsök men andra odlingserfarenheter pekar på att hårdigheten motsvarar zon 1—4.

Ståndort

Sorbus 'Birgitta' har inga speciella ståndortskrav. Liksom de flesta rönnar bör den placeras i soliga eller endast lätt beskuggade lägen.

Sortiment

Det finns sedan tidigare flera gulfruktiga rönsorter i odling. *Sorbus aucuparia* 'Xanthocarpa' blir större och bredare och har inte lika vacker frukt som 'Birgitta'. Bland de i Holland framställda Lombartshybriderna finns några gulfruktiga sorter t.ex. 'Carpet of Gold' och 'Brilliant Yellow'. De är vackra men har begränsad hårdighet i Sverige. En vacker sort är *Sorbus 'Joseph Rock'* men även denna är osäker i odling och kan vinterskadas även i zon 1.

Förökning

Birgittarönn kan ympas och okuleras på vanligt sätt och därvid bör endast *Sorbus aucuparia* användas som grundstam. Sorten kan också mikroförökas.

Litteratur

Bean, W. J., 1981. *Trees and shrubs hardy in the British Isles*, 8:e omarbetade upplagan, vol. 4. London.

Flinck, K. E., 1988. Personlig kommunikation.

Villa San Michele's Trädgård på Capri

INGA HERMELIN JUNGSTEDT

Villa San Michele's pergola. Akvarell av Hugo Alfvén 1923.

Under hösten 1989 upplevde min man som målare och jag som trädgårdsarkitekt en intensiv och inspirerande månad på Capri. Vi for dit för att måla och studera växter.

Då vi bodde inom Stiftelsen San Michele's område blev det den omgivande naturen och trädgården vid Villa San Michele som blev vårt studieobjekt.

Capri är en kalkstenö som har bildats genom organiska avlagringar på havsbotten och sedan genom jordskorpans rörelse rest sig ur havet. Ön är lättast att nå från Sorrento eller Neapel, båda med

snabba båtförbindelser. Öns yta är 10 km² och dess högsta höjd Monte Solaro 589 m ö.h. Här finns 13.000 invånare varav de flesta bor i centralorten Capri. Cirka 5.000 invånare bor i Anacapri, den högre belägna orten.

Medeltemperaturen under den kallaste tiden, februari, är mellan + 8 och + 10°C. Under augusti, den varmaste månaden, + 25°C. Havsvattnet + 14 respektive + 26°C. Floran omfattar 850 arter med 133 underarter.

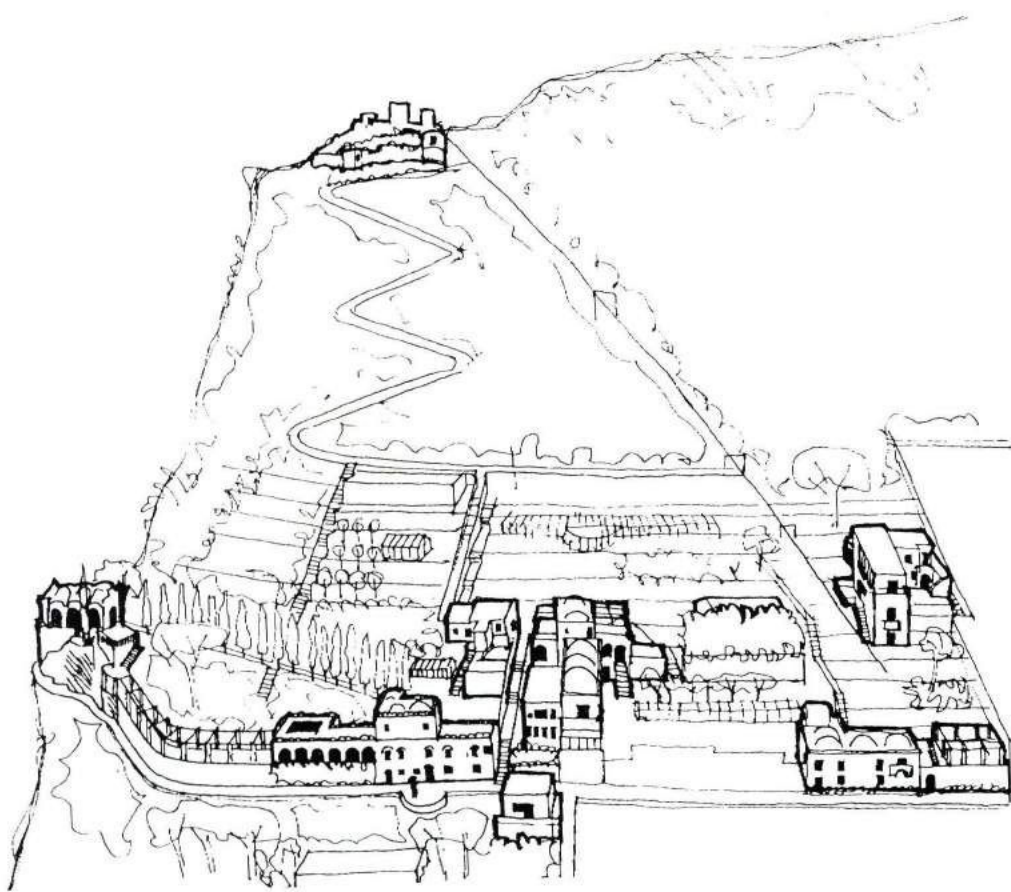

Historik:

Upphovsmannen och skaparen av Villa San Michele och dess trädgård var läkaren Axel Munthe (1857—1949). Redan 1876 besökte han Capri första gången, då av hälsoskäl. Han återvände upprepade gånger och köpte på 1890-talet en vingård med tillhörande hus, samt även en kapellruin inom samma område. Senare inköptes även andra hus och markområden bl.a. La Foresteria, ett 1700-talshus som blev Munthes gästhem samt den s.k. Barbarossaborgen som ligger i bergsluttningen ovanför villan. I dag är borgen fågelstation och bergsområdet fågelskyddsområde.

Axel Munthe författade 1929 "The Story of San Michele" en bok som fantasifullt beskriver hur han önskat att villan, trädgården och dess konstsamling tagit form och sammanbragts. Denna bok har översatts till 50 olika språk och lockar årligen 230 tusen människor att besöka villan och trädgården.

År 1949 testamenterades Villa San Michele (samt de övriga ovannämnda fastigheterna) till Svenska staten. I dag är det Stiftelsen San Michele som förvaltar ägorna och dess styrelse är densamma som den för Svenska institutet i Rom.

San Michele. Trädgården, villan och borgen på Barbarossaberget. (Teckning: Levente Erdeős)

Tack vare denna donation kan ett antal forskare, konstnärer och andra gäster få inspiration och arbetsro inom stiftelsens murar och förverkliga Munthes önskan om fördjupade kulturella förbindelser mellan Sverige och Italien.

Sedan Munthe köpt bysnickaren Vincenzos hus och mark, började han bygga om det enkla böningshuset. Den villa som från år 1896 efter Munthes anvisningar växte fram var en för det sena 1800-talet typisk blandning av olika stilar från skilda kulturer och tidsåldrar.

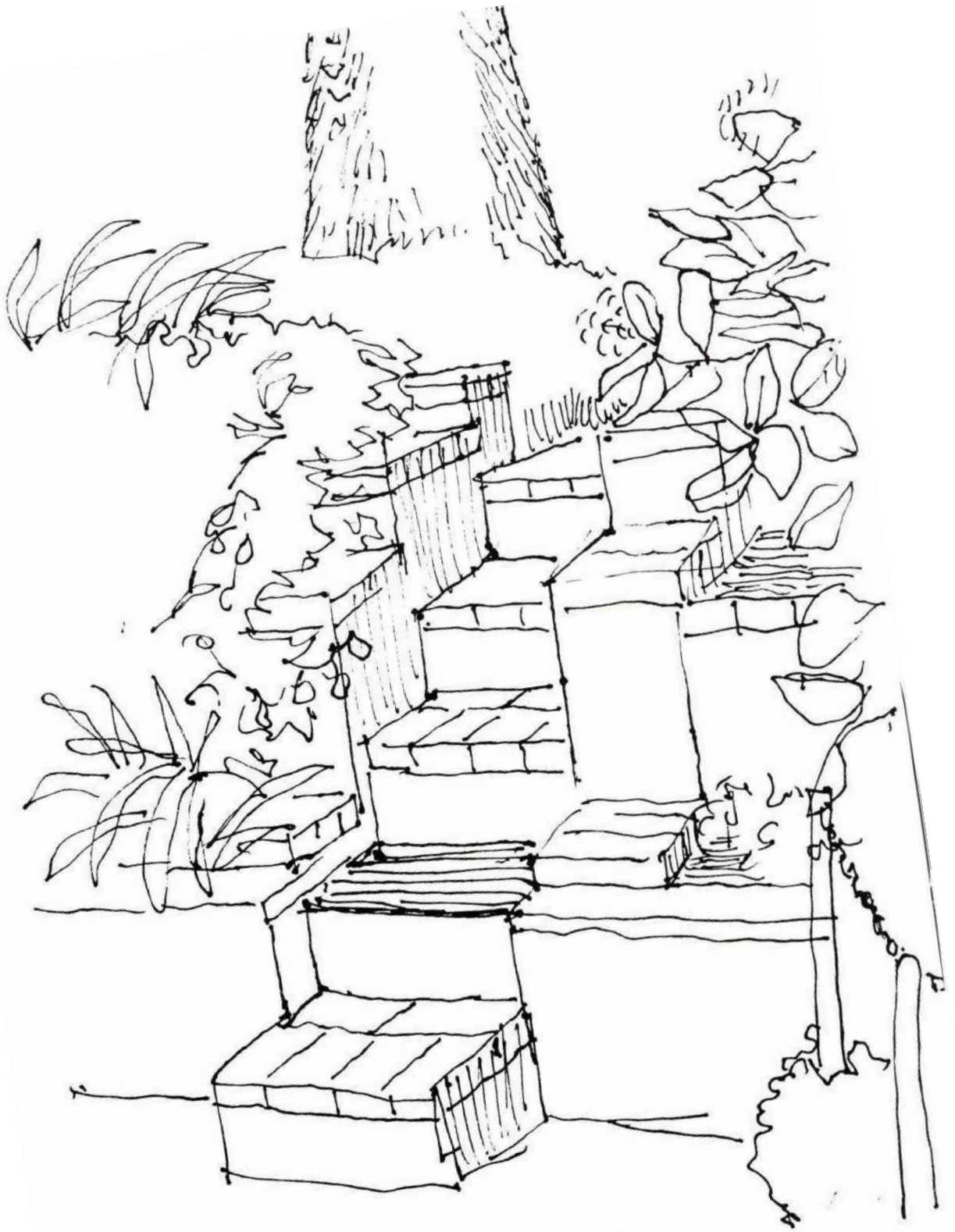
Från villan kommer man ut i skulpturgalleriet med dess fortsättning pergolan och är därmed ute i trädgården. Där finns kapellet som är uppfört på ruinerna från en byggnad med grundmurar ända från år 970. Här inredde Munthe sitt bibliotek och musikrum. Rester av romerska murar och en innehållsrik antik samling av gravmonument, reliefer och inskrifter finns både här och i villan. Till dem alla hör sägner och historier om hur de hittats och grävts fram.

Det skulle vara mycket intressant att veta hur trädgården såg ut och vilka växter som planterades under Axel Munthes tid.

Målaren och tonsättaren Hugo Alfvén har utfört en akvarell från blomsterpergolan på San Michele i nov. 1924. Här syns murgröna, rosor och blåregn som täcker pergolan. Så är det även i dag, men murgrönan har flyttat upp till de övre terrasserna. De stora pinjeträden, cedrarna och cypresserna uppe i branten vid kapellet måste ha funnits då. Det som speciellt väcker nyfikenheten är ett åldrigt träd med mycket stor dimension som hänger ut över kapellet. Detta träd, en exot från Australien är honungsmyrten (*Melaleuca armillaris*), som Munthe antagligen har planterat.

Trädet tillhör familjen *Myrtaceae* och har mycket nälformade smala blad, nästan som barr. De första *Melaleuca*-träden upptäcktes i Indonesien och senare av Linné i Indien. Det är ironiskt att släktet upptäcktes utanför Australien när mer än 100 arter är endemiska i Australien och bara åtta

Pergolan. Tegeltrappa upp mot nedre terrassen. (Teckning: Mats Jungstedt)

Utsikt från pergolan ner över Capri. (Foto: Inga H. Jungstedt)

arter finns noterade från andra håll.

Enligt sägnen har Axel Munthe planterat cypressallén en månskensnatt med plantor från trädgården vid Villa d'Este.

Efter Axel Munthes död 1949 flyttade Josef Oliv till Capri som Stiftelsen San Michele's förste intendent och föreståndare. I sin bok "Vägen till San Michele" beskriver Josef Oliv mycket målande vilket företag det var att rusta upp den förfallna trädgården, byggnaderna, regnvattencisternerna och inte minst arbetet med att tigga ihop pengar till dessa nödvändiga arbeten. Eftersom grundvattnet saknas helt på ön Capri är det oerhört viktigt att ta till vara det regn som faller. Nederbörden är i medeltal 900 mm per år, soldagarna 325 och solskenstimmar 2.800 per år.

Josef Oliv beskriver mycket dramatiskt i sin bok den orkan med återföljande tromb som år 1959 knäckte både flaggstänger och pergola.

Den drog också med sig en saltvattenmassa upp på berget som sedan störtade ner genom trädgården och utsatte den för en våldsamt förstörelse.

Från 1960 finns en trädgårdsplan som trädgårdsarkitekt Edvard Jacobsson gjort över trädgården. Antagligen har då terrassen ovanför pergolan ändrats. Det framgår av beskrivningar att här tidigare fanns en mer formell anläggning med vattenfontäner. Ritningen omfattar inte den övre delen av trädgården, ovanför cypressallén, där det i dag finns en öppen plats med sittmur omgiven av olivträd. Denna del av trädgården skall nu ändras till ett naturrum som skall innehålla den inhemska florans och faunan. Det är Ark SAR Levente Erdeös som ritat nyanläggningen som skall heta San Michele's Olivetum.

Sedan 14 år tillbaka är det arkitekt Levente Erdeös och hans fru Marilou som är intendent och vice intendent på Stiftelsen San Michele. Arkitekt Erdeös fungerar också som svensk konsul på Capri.

Trädgården i dag

Det första mötet med trädgården vid Villa San Michele var en glad överraskning. Den var större och innehållsrikare än vad som framgår av de artiklar och böcker som beskriver villan och som blott i förbigående nämner trädgården. Den mest imponerande delen är pergolan — Axel Munthes ögonsten. Magnifik med sina 37 pelare som skapar rymd och intresse genom sin bågformade kolonnrad. Spännande därför att man inte anar slutet förrän man står i den halvrunda utsiktsplatsen och skådar ner och ut över Neapelbukten. Med innehållsrik menar jag variationen i växtmaterial, placeringen av skulpturer och urnor, det som gör promenaden genom trädgården så intressant. Men utsikten gör naturligtvis sitt, speciellt när man i klart väder kan se ön Ischia och skåda Vesuvius i fjärran och känna Sorrentohalvön helt nära.

Växlingen mellan sol och skugga under de stora trädkronorna av *Pinus*-, *Cedrus*- och *Cupressusträ*den är fascinerande. Cypressallén har sina skador, norrsidans träd kommer aldrig ikapp sydsidans i omfång och utveckling.

Medelhavsväxterna har väl alltid fascinerat oss nordbor. Blommande *Bougainvillea*, blyblomma, *Clivia*, *Datura* och apelsinträd är spännande att se som frodiga buskar och klängväxter ute i trädgårdarna. För att inte tala om den ständigt gröna medelhavsvegetationen med lövskog och macchia.

Men detta är svenskt område så därför har man naturligtvis även i omgångar planterat nordiskt växtmaterial. Hur många gånger man gjort det med björk vore roligt att veta. I dag finns här en björk kvar och den ser inte rolig ut där den står mellan ett granatäppleträd (*Punica granatum*) och en palm (*Chamaerops humilis* var. *arborescens*). Två Forsythiabuskar, *Kerria japonica*, *Pyracantha* sp., *Weigela* sp. och *Viburnum opulus*, växer däremot bra.

En offentlig trädgård som denna med sina 230.000 besökare om året har naturligtvis mycket stort slitage. Man ser hur svårt det är att hålla gräsytona i ordning. Som i alla visningsträdgårdar vill man naturligt nog att det skall blomma så mycket som möjligt. Då är det tydligen bara annueller som duger. Flitiga Lisa (*Impatiens walleriana*) praktsalvia (*Salvia splendens*) leverbalsam (*Ageratum houstonianum*) är de växter som alltid används på publika platser. Ibland lyser de fint bland allt det gröna men ofta blir de gängliga och alltför höga, eftersom norrläget och trädens skugga gör att de får allt för litet sol. Den bästa undervegetationen

här längs gångarna är hängsparris (*Asparagus sprengerii*) speciellt fin med sin ljusgröna färg i den mörka cypressallén.

På pergolagångens sidor fanns här tidigare gräs på båda sidor, det är nu borta och har delvis ersatts med hemtrevnad (*Helxine soleirolii*) som tycks trivas väl i pergolans skugga. Den ramar bra de lerkrukor med hortensior som står framför varje pelare nu på hösten. I pergolan står också buskveronika (*Hebe salicifolia*) och en brokbladig *Hebe andersonii*-hybrid. Buskveronikans hemland är Nya Zeeland. En mycket intressant växt som fanns på många håll var *Eleagnus pungens reflexa*. Den växer snabbt och används ofta på pergolor och väggar. Bladen är vintergröna, blanka, ibland med silvrig eller rostbrun baksida. I oktober bar den 3 små doftande blommor i bladvecken. Tydligt har den mycket lätt för att slå rot, för på platser där man kastat avskurna grenar hade dessa slagit rot och bildat hela buskage.

Ligustrum lucidum, ett träd från Kina finns här också som ett smalt litet träd med fina vita blomklaslar. I Kina används träd av denna art, för att odla en vaxproducerande lus (*Coccus pe-la*). I närheten står den dekorativa *Viburnum odoratissimum*, en vintergrön buske, stor som ett träd. Blanka och läderartade blad på färgrika bladstjälkar. Efter de vita blomklasarna kommer röda bär som slutligen blir svarta.

Hur sköts nu en svensk trädgård i Italien som inte får något ekonomiskt bidrag från Sverige? Entréavgifterna till museet skall täcka både driften av trädgård, museum och stiftelse. (Sju hektar mark med nio byggnader.)

Den skall även räcka till personalens löner (intendent, vice intendent, två medarbetare i museet, två städerskor, en trädgårdsmästare samt en allt i allo). För att underlätta skötseln av trädgården har en automatisk bevattning installerats.

Trädgårdsmästaren sköter anläggningen under tidiga morgontimmar. Tidvis har han hjälp med plantering och underhåll. Tack vare ett nytt växthus är man nu självförsörjande när det gäller de annuella växterna. Ett försök att med keramikskyltar identifiera växterna har också gjorts. En konstgjord bäck med vattenfall lär porla fram mellan terrasserna, men av den såg vi ingenting under hösten.

Ett rikt växtmaterial finns i trädgården men vildfloret under våra promenader i Anacapri var också värt ett närmare studium. Här finns den ty-

piska macchiavegetationen, med pinje, alepptall, stenek, kermesek, myrten, mastixbuske, terebint, smultronträd, en, spansk ginster, trädjungcistus m.fl.

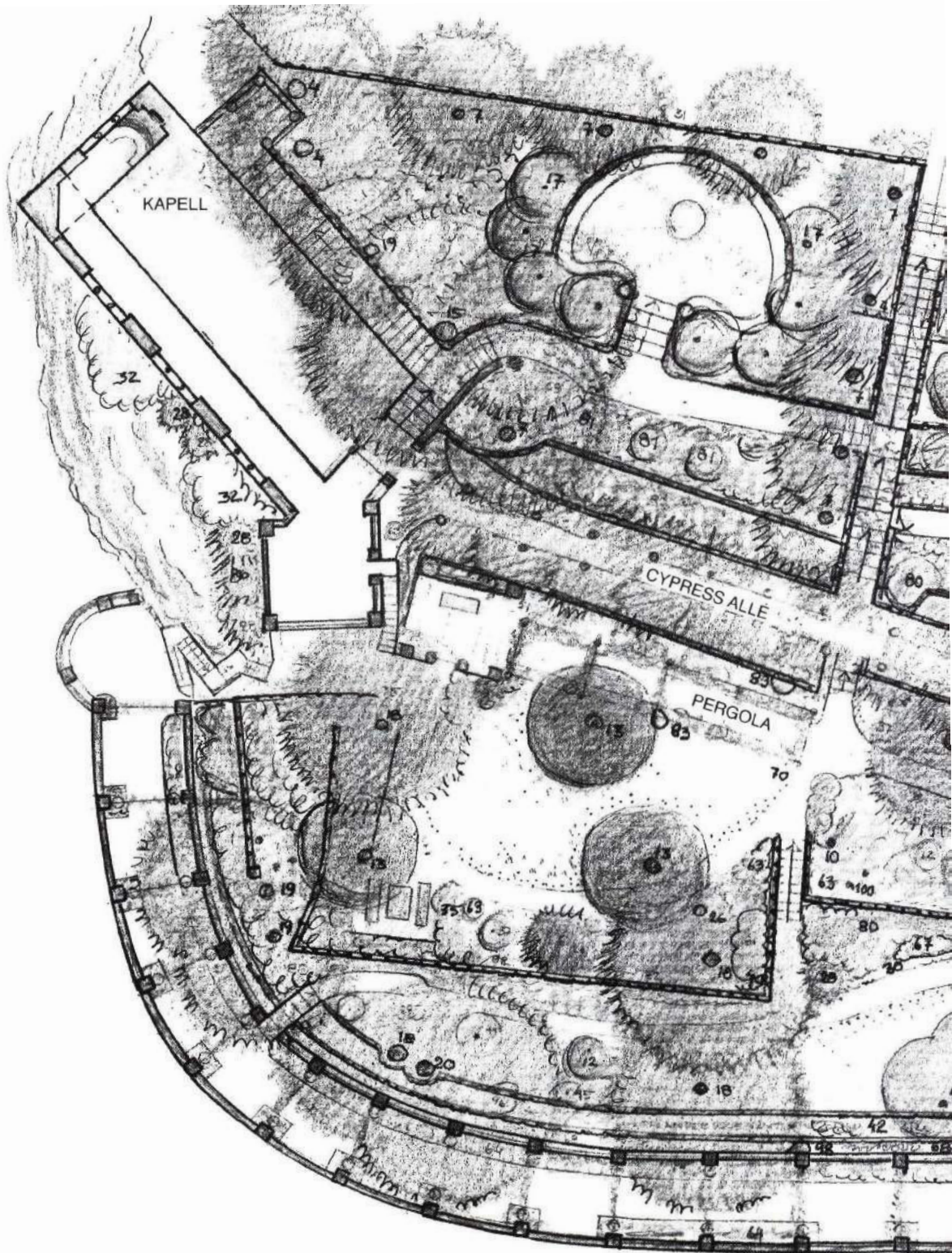
Under september och oktober blommar inte så mycket uppe på höjderna. Men ständigt såg vi en vitblommande buske som vi fann vara en *Daphne gnidium*. Enstaka blommor på de spanska ginster-

buskarna, överblommade stänglar av medelhavstöreln (*Euphorbia characias*) samt röd valeriana (*Centranthus ruber*). Blommade gjorde *Cyclamen neapolitanum* och *Scilla autumnalis*.

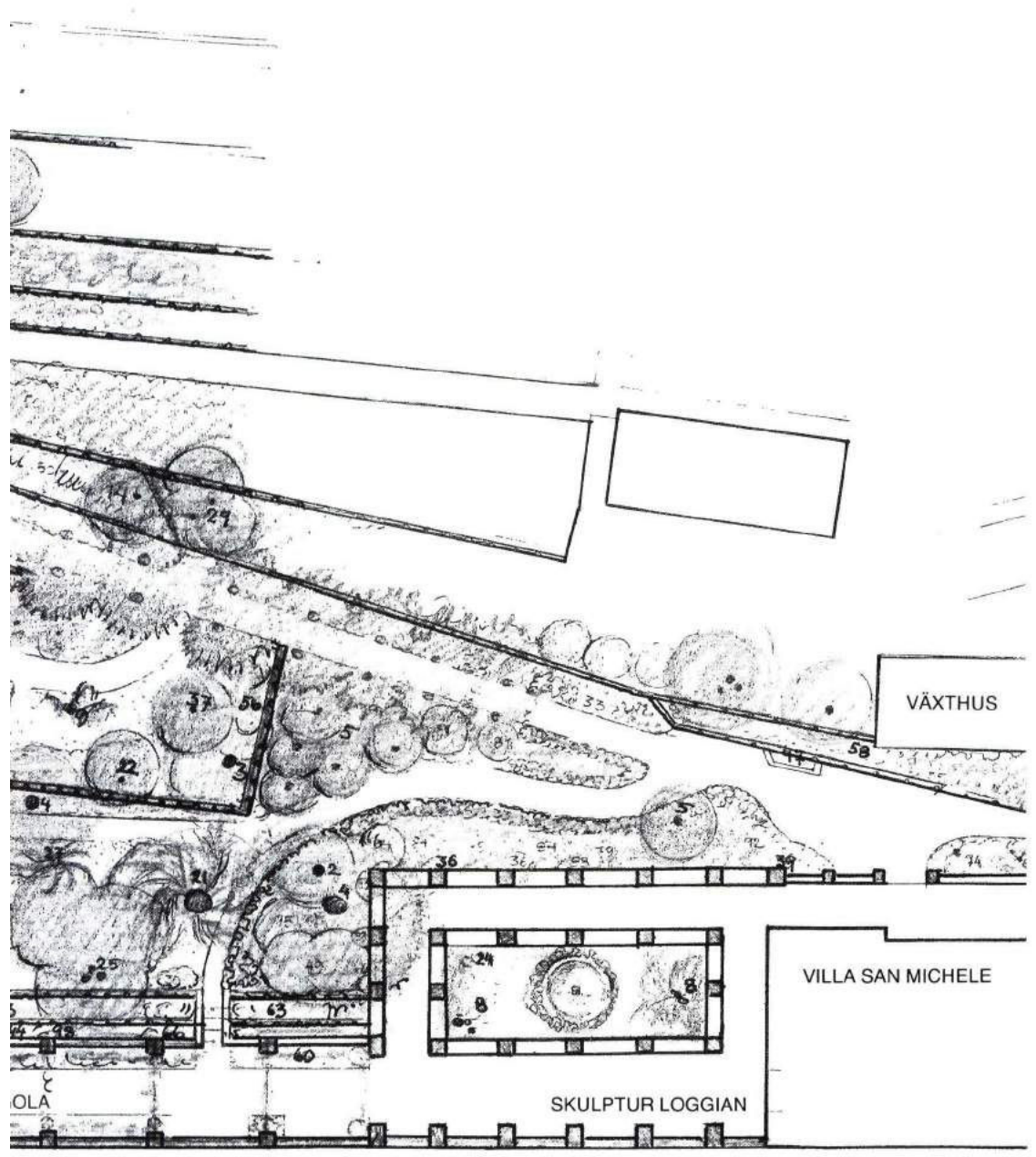
Cyclamen och *Acanthus mollis* finns även i trädgården där man nu har planer på att plantera in några av den inhemska florans 850 arter.

Polygala myrtifolia. (Akvarell: Mats Jungstedt)

Trädgårdsplan över Villa San Michele. Inga H. Jungstedt 1989

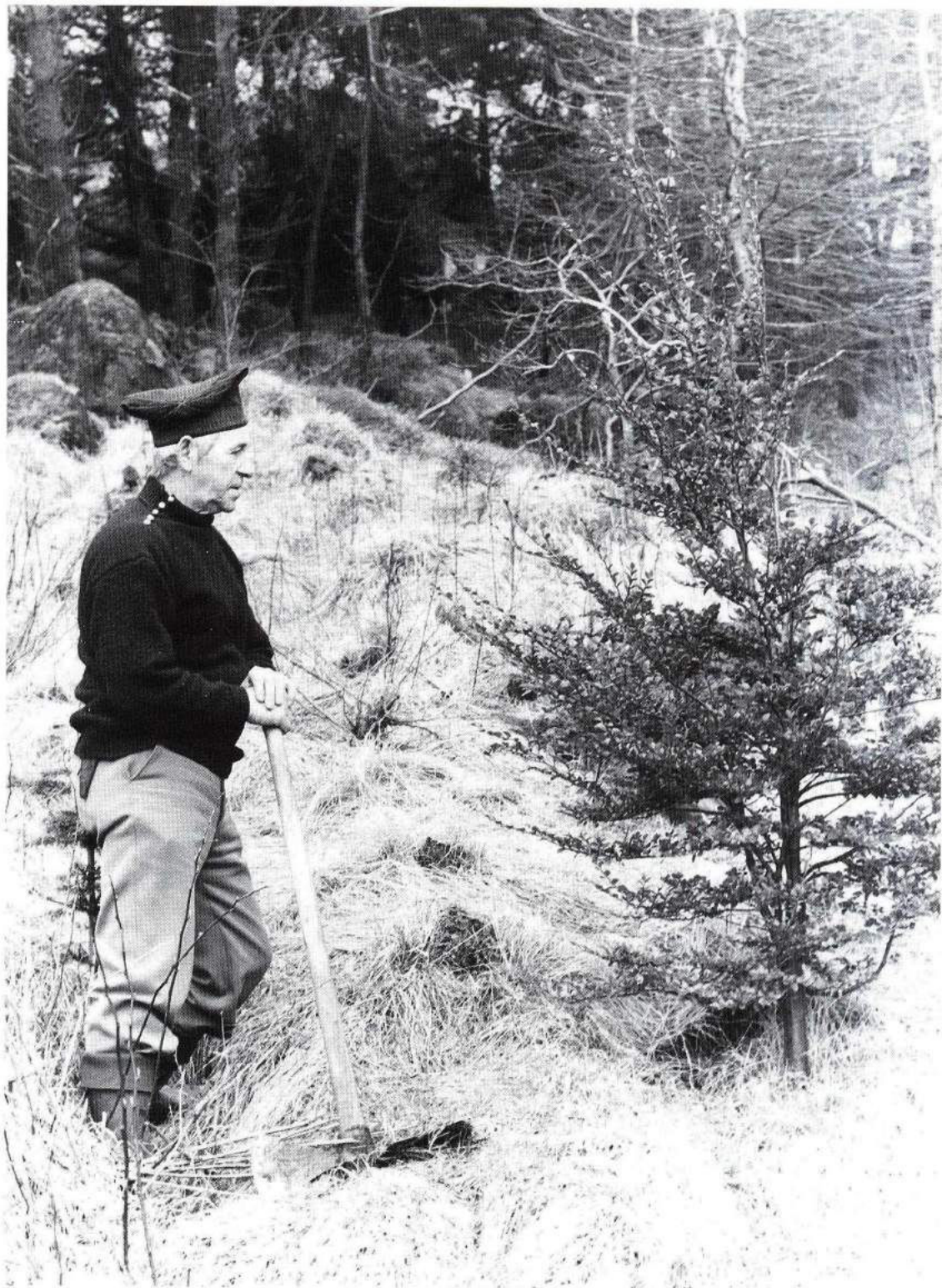

Villa San Michele — Cypressallén. (Foto: Inga H. Jungstedt)

**Förteckning över växter vid Villa
San Michele (oktober 1989)**

1. *Acacia decurrens* v. *dealbata*, dealbata, silverakacia
2. *Acacia podaglifolia*, pärlakacia
3. *Betula* sp, björk
4. *Cedrus atlantica* v. *glauca*, blå atlasceder
5. *Citrus aurantium*, pommerans
6. *Cupressus sempervirens*, äkta cypress
7. *Cupressus sempervirens* var. *pyramidalis*
8. *Chamaerops humilis*, dvärgpalm
9. *Chamaerops humilis* var. *arborescens*
10. *Cycas revoluta*, japansk cykas
11. *Feijoa sellowiana*
12. *Lagerstroemia indica*, flormyrten
13. *Laurus nobilis*, lager
14. *Ligustrum lucidum*
15. *Melaleuca armillaris*, honungsmyrten
16. *Myrtus communis*, myrten
17. *Olea europaea*, olivträd
18. *Pinus halepensis*, aleppotall
19. *Pinus pinea*, pinje
20. *Pinus pinaster*, strandtall
21. *Phoenix canariensis*, kanarisk dadelpalm
22. *Punica granatum*, granatäpple
23. *Quercus ilex*, stenek
24. *Salix x elegantissima*, fontänpil
25. *Tamarix gallica*, tamarisk
26. *Taxus baccata*, idegran
27. *Trachycarpus fortunei*, väderkvarnspalm
28. *Thuja orientalis*
29. *Viburnum odoratissimum*
30. *Agapanthus campanulatus*
31. *Agave americana*
32. *Arbutus unedo*, smultronträd
33. *Asparagus sprengeri*, hängsparris
34. *Rhododendron simsii*, fönsterazalea
35. *Buxus sempervirens*, buxbom
36. *Bougainvillea glabra*, trillingblomma
37. *Camellia japonica*, kamelia
38. *Cassia didymobotrya*, kandelabercassia
39. *Campsis radicans*, trumpetranka
40. *Carpobrotus acinaciformis*, hottentotfikon
41. *Ceratonia siliqua*, johannesbröd
42. *Canna x generalis*, kanna
43. *Capparis spinosa*, kapris
44. *Clivia miniata*, mönjelilja
45. *Cistus monspeliensis*
46. *Cyclamen neapolitanum* (hederfolium)
47. *Cyperus papyrus*, papyrus
48. *Cytisus scoparius*, harginst
49. *Datura candida* (Brugmansia c.)
50. *Datura sanguinea* (Brugmansia s.)
51. *Elaeagnus x reflexa*
52. *Elaeagnus grandiflora*
53. *Euonymus japonicus*, japansk benved
54. *Ficus elastica*, fönsterfikus
55. *Ficus sagittata*, storbladig klätterfikus
56. *Forsythia x intermedia*, hybridforsythia
57. *Hebe Andersonii-Hybriden*
58. *Hedera canariensis*, kanarisk murgröna
59. *Hedera helix*, murgröna
60. *Helxine soleirolii*, hemtrevnad
61. *Hibiscus rosa-sinensis*, hibiskus
62. *Hibiscus syriacus*, frilandshibiskus
63. *Hydrangea macrophylla*, hortensia
64. *Hypericum calycinum*, prakthyperikum
65. *Jasminum nudiflorum*, vinterjasmin
66. *Jasminum officinale*, jasmin
67. *Kerria japonica*, kerria
68. *Lantana camara*, eldkrona
69. *Lavandula angustifolia*, lavendel
70. *Lonicera sempervirens*, kaprifol
71. *Ligustrum ovalifolium*, liguster
72. *Magnolia x soulangiana*, praktmagnoliga
73. *Mahonia aquifolium*, mahonia
74. *Musa* sp. banan
75. *Myrtus communis*, myrten
76. *Nerium oleander*, oleander
77. *Oxalis* sp.
78. *Oxalis regnelli*
79. *Phlox paniculata*, höstflox
80. *Pittosporum tobira*, glansbuske
81. *Polygala myrtifolia*
82. *Polygonum blandschuanicum*, bokharabinda
83. *Plumbago auriculata* (P. Capensis) blyblomma
84. *Paeonia suffruticosa*, buskpion
85. *Pyracantha coccinea*, eldtorn
86. *Quercus coccifera*, kermesek
87. *Rhamnus alaternus*
88. *Rosor*, storblommiga o polyantha.
89. *Rosor*, kläng-
90. *Rosmarinus officinalis*, rosmarin
91. *Spartium junceum*, spansk ginst
92. *Strelitzia reginae*, papegojblomma
93. *Tecomaria capensis*, kapkaprifol
94. *Tecoma stans*, gul bignonia
95. *Weigela x hybrida*, trädgårdsprakttry
96. *Viburnum opulus*, olvon
97. *Wisteria venusta*, blåregn
98. *Wisteria sinensis*, blåregn
99. *Vinca major*, storbladig vintergröna
100. *Yucca filamentosa*, palmililja

Trädförsök på Färöarna. Den städsegröna *Nothofagus betuloides* insamlad av NAU på Eldslandet 1975. (Foto: Søren Ødum, 1984)

Trädgårdar under jorden

GÖSTA ADELSWÄRD

Under hösten 1717 sammanträffade tsar Peter i största hemlighet med Karl XII:s förtrogna sändebud Görtz. Det var nattetid på lustslottet Het Loo i Holland. Man kan förmoda att tsaren trots mörkret ibland tittade ut genom fönstren eller att de två tog en liten promenad i trädgården medan de försiktigt kände sig för om möjligheterna till fred mellan Ryssland och Sverige.

Här låg nämligen en av Europas praktfullaste trädgårdar, skapad av ståthållaren över Holland, Wilhelm III av Oranien, och hans gemål Maria (från 1689 också kung och drottning över England). Ett bättre studieobjekt för de storartade anläggningar han planerade kunde den ryske självhärskaren inte önska.

Nära hundra år senare vandaliserades denna trädgård i samband med att den franska revolutionens efterdyningar nådde Holland, och efter ytterligare några år förvandlades den till oigenkännlighet av Napoleons broder Louis, som utnämns till kung över landet. Han lät täcka över den nedsänkta trädgården — parterrer, fontäner, kaskader och allt — med ett ca tre meter djupt jordlager och ovanpå planterades en park i den rådande engelska stilen.

Noggrant återställd

Så har det varit till för omkring 15 år sedan då huset Oranien skänkte slott och park till staten och det beslöts att en genomgripande restaurering skulle ske. Man gjorde provschakt och fann mycket mer än man hoppats av den gamla barockträdgården: fundament till fontäner, fragment av urnor och andra arkitektoniska detaljer, tydliga rester av gångar och parterrer — de konstfullt utsirade, regelbundna delar som brukade ligga nära byggnaden.

Dessutom fanns ett rikhaltigt material av bilder från tiden samt ritningar, planer och beskrivningar. Av dessa hör Nicodemus Tessin d. y.:s till de värdefullaste och i vårt Nationalmuseum finns ritningar som i hög grad underlättade en restaure-

ring. I dag kan man åter skåda trädgården i all dess forna prakt med varje detalj noggrant återställd. Sällan har väl trädgårdsarkeologi haft så gynnsamma förutsättningar och den följande restaureringen givit praktfullare resultat.

Flygspaning en hjälp

Trädgårdsarkeologi har under senare år ägnats allt större intresse på många håll i världen men följs sällan av så iögonenfallande rekonstruktioner som vid Het Loo, även om det vetenskapliga resultatet kan var väl så stort.

Arkeologerna har emellertid inte förrän under senare årtionden på allvar börjat undersöka trädgårdar. Kanske beror det på att spåren inte alltid är särskilt tydliga och lätt förstörs och att noggrannheten därför måste vara om möjligt ännu större än vanligt. Metoderna är annars i stort sett desamma: utgrävning med allmer raffinerad teknik och en rad naturvetenskapliga hjälpmedel, såsom kemisk analys av jordens beskaffenhet, analys av pollen och frö, av förkolnade växtdelar, eller tidsbestämning med hjälp av trädets årsringar, s. k. dendrokronologi, och mycket annat som det här skulle föra för långt att försöka beskriva.

Flygspaning och flygfotografering är till stor hjälp för arkeologin, inte minst i fråga om trädgårdar. Särskilt i morgon och kvällsbelysning framträder även små förhöjningar mycket tydligt och konturerna av byggnadsgrunder, parterrer, terrasser osv. blir synliga med förvånansvärd skärpa. Där inga upphöjningar finns kan vegetationen skvallra om vad som en gång fanns under ytan.

Park i Pompeji

Exempel på lyckad trädgårdsarkeologi kan hämtas från många håll. Pompeji, som under mer än tvåusen år låg begravt under Vesuvius aska och lava, har ju en bebyggelse som är märkvärdigt väl bevarad. Flera trädgårdar belägna i husens gårdar — peristylar — har kunnat rekonstrueras, bl. a.

genom avgjutningar av de håligheter växternas rötter lämnat efter sig samt genom pollenanalys.

Men mycket förbisågs vid tidigare utgrävningar. Under senare tid har man inne i staden funnit hela vingårdar och blomsterodlingar för parfymframställning. Och det kanske märkligaste av allt: i anslutning till en lyxvilla utanför staden fann man en vidsträckt anläggning kantad av pelargångar. Redan på ett tidigt stadium av utgrävningen hade sex ton cement gått åt för avgjutningar av trädrötterna. Av allt att döma låg här något som kan jämföras med en park i vår mening.

Den restaureras nu med samma slags träd och buskar som växte där för tvåtusen år sedan. Villan anses ha tillhört Poppea, kejsar Neros gemål, och snart kan man kanske lustvandra i samma skugga som svalkande detta skandalomsusade par.

Äkta barockträdgård

Antika villor har grävts ut på många ställen inom det gamla romarväldets gränser, bl. a. i England. En av de märkligaste är ett palats i Fishbourne, förmodligen uppfört för en lydkonung. Trädgården där har delvis kunnat restaureras på grundval av en noggrann arkeologisk undersökning.

I England lades tidigt stora arealer ut till betesmarker. Det är ett förhållande som gynnar flygfoto­grafiska metoder. Varje liten upphöjning i gräs­vallen — det må vara bronsåldersgravar, medeltida plogfäror eller bebyggelse med eller utan trädgårdar — framträder som på en reliefkarta.

En och annan trädgård har grävts ut, som t. ex. vid Kirby Hall, ett herresäte som uppfördes i slutet av 1500-talet och som hundra år senare försågs med en magnifik barockanläggning. En liten del av denna har rekonstruerats med stöd av delvis bevarade terrassmurar, kantstenar till parterrer och blomsterlister etc. Resultatet har blivit en äkta 1600-talsträdgård, ja den kan nästan sägas vara mer äkta än om den bevarats ovan jord med alla de förändringar som tidernas växlande smak och nyheter av alla de slag oundvikligen medför.

Oprövat i Sverige

Restaureringar av gamla trädgårdar och parker innefattar ofta ett visst mått av arkeologi. I Östtyskland pågår sedan många år ett imponerande arbete för att återställa sådana anläggningar och man gör det med en obeskrivlig noggrannhet, ofta syftande till trohet mot en viss period av anlägg-

ningens liv. Planer och kartor är inte alltid att lita på — om nu sådana existerar, men en framskrapad gång kan ge nyckeln till många svårlösta problem och skulpterade detaljer till en fontän eller kaskadtrappa kan, i kombination med gamla bilder, vara grunden för en exakt rekonstruktion.

Här har talats något om hur det är med trädgårdsarkeologin i söder, väster och öster, men hur är det i vår eget land? Alvastra kloster, vår äldsta, med vår äldsta kända trädgård, har till stor del grävts ut, bl. a. klostergården som antagligen var planterad, men någon egentlig trädgårdsarkeologi har inte bedrivits där och utanför byggnadskomplexet ligger den egentliga trädgården fortfarande orörd.

Tycho Brahes örtagård

Veterligen har någon verklig trädgårdsarkeologi hittills inte förekommit i vårt land. Men nu pågår ett intressant företag: Tycho Brahes Uranienborg på Ven! Den märkliga anläggningen från mitten av 1500-talet är en stormansboning samtidigt utformad som astronomiskt observatorium och en vetenskapsmans arbetsplats. Till en sådan hörde på den tiden också en örtagård med sällsynta växter, och bevarade bilder visar att den hade en intressant plan och rikhaltigt innehåll. Den fick antagligen bara förfalla när byggherren efter några årtionden fick dra sina färde.

I själva byggnaden har utgrävningar gjorts vid flera tillfällen, men området för trädgården ligger orört. Där sätter nu svenska arkeologer sina spadar i jorden med stöd av Riksantikvarieämbetet och förhoppningsvis många sponsorer. Lärda män från Danmark och Sverige står bakom projektet. Det är ett värdigt objekt för en här hittills försummad form av arkeologi, och man får hoppas att resultatet kan stimulera till fortsatt verksamhet på andra håll.

Artikeln har tidigare varit publicerad i Östgöta Correspondent, 1989-06-17.

Den gamle nord-europæiske ”løveng” og den engelske landskabspark

ASGER ØRUM-LARSEN

Løveng på Gotland 1927. (Foto: Lars-Gunnar Romell)

I de svundne århundreder havde de nord-europæiske bønder vanskeligere forhold end i nutiden. Sne dækkede i kortere eller længere perioder græsarealerne, og gjorde det vanskeligt at skaffe vinterfoder til heste og stamkvæg.

For at råde bod herpå havde gårdene i deres umiddelbare nærhed de såkaldte ”løvenge” liggende, hvor bønderne kunne høste græs og styne træerne for grene til bladhø, der blev tørret og gemt på stald-lofterne til vinter-fodring! Løvengens træer gav også forsyning af træ til brændsel, hegns- og bygge materiale, vidjebånd og værktøj.

Jo mere nordpå, man kom i Europa, des mere nødvendige var løvengen for landbefolkningen.

Den skandinaviske ”løveng” kendes i det øvrige Nord-europa under det nu næsten glemte navn ”anger”!

Kulturmetoden og den deraf følgende landskabsform kan spores helt tilbage til jernalderen (folkevandringstidens afslutning), den tidsperiode, hvor kvægavlerne blev fastboende og byggede sig gårde med stalde for deres dyr.

Denne tidlige landbrugsmetode blev benyttet helt op til vort århundrede, men er nu næsten

glemt, undtagen i Sverige, hvor man på den store ø Gotland i Østersøen har interesseret sig for de gamle løvunge, som den kulturarv de var, og derfor fredet flere af de tilbageblevne!

Metoden blev dog i slutningen af sidste krig på Kontinentet på grund af fodermangel til heste og køer (bladhø).

Løvungen satte præg på det gamle nordiske landbrugs-landskab med de indhegnede træ- og buskgrupper på de lyse græsflader med rig blomster-vegetation. Træerne havde den karakteristiske form, der fremkommer ved styning! Der var ingen skarpe grænser imellem skov og engarealerne, som findes i dag!

Når interessen for disse løvunge er ved at stige igen, mest dog blandt fagfolk, er det fordi, man allerede fra 1800-tallet i Nord-europa har fået den tanke, at der er en naturlig forbindelse mellem denne landskabsform og den engelske landskabs-have- og park!

Løvungens udseende og brug

Træ- og buskgrupperne i de små lunde eller løvunge stod med så megen afstand, at solen kunne skinne ned på engbunden og give mulighed for græs- og urtevækst. De træer, der voksede her, var dem, hvis blade i tørret tilstand egnede sig bedst til foderbrug! Det var først og fremmest ask, eg, ahorn, elm og birk. Elmen var dog det træ, hvis blade var mest egnede, men det krævede en særlig god jord. Elmen blev i middelalderen plantet indenfor forsvarsanlæg, borg-, kirkegårds- og bymure, så det i ufredstider kunne give bladfoder til de medbragte heste og køer, når befolkningen søgte tilflugt her. Men asketræet var det mest almindelige i Nord-europas løvunge.

I græsset var der en rig vegetation af tidligt- eller sent blomstrende vækster. Når sneen smeltede kom først de forskellige anemoner, derefter kodriver, købjælder, liljekonvaller og hvide og gule narcisser, for at slutte om eftersommeren med valmuer, der gav engene et rødtligt skær. Der var også en usædvanlig rig flora af vilde orchidéer, helt op til 10 arter!

Vårbillede fra Alvena Lindaräng i Wallstena med blomstrende *Anemone nemorosa*. (Foto: Fritz Ohlsson, 1980)

Rengøring (fagning) om foråret i en løveng på Gotland. (Foto: Lennart af Petersen)

Om vinteren fældede man de døde træer og borthuggede tørre grene. Stubbene lod man blive, så de rådne væk af sig selv. Man stævne eller stynede derefter træerne til forskellig nyttigt brug (coppice-drift). Dette arbejde foregik med passende tids-mellemrum, så grenskuddene kunne få den ønskede længde og tykkelse.

Det følgende forår blev grene og visne blade revet sammen i bunker og afbrændt i små bål. Asken herfra og efterladt gødning fra kreaturerne blev strøet ud over engene, som den eneste næring, de fik.

Ved midsommer blev græsset slået med le. Det blev spredt ud til tørring og så kørt hjem til staldlofterne. Herefter blev træerne stynet for grene, der i bundter med de tørrede blade også blev gemt på lofterne til vinterfoder. Høstarbejdet blev udført af frivillig lokal arbejdskraft, der ikke fik andet herfor end det øl, de kunne drikke. Efter arbejdet var der sang og dans, som hele den lokale befolk-

ning tog del i. Herved fik høsten et festligt præg, som man så frem til hvert år.

Efter høsten kunne ung-kreaturerne og hestene, hvis der var behov herfor, lukkes ind i løvengene til eftergræsning.

Hvis driften af disse løvenge skulle være tilfredsstillende, måtte der være en passende balance mellem træernes bladvækst og græsfladernes trivsel! Kom der for mange blade på træerne, blev græsset om efteråret dækket og forsvandt. Det regulerede man ved en passende borthugst af grene.

Løvengene med deres karakteristiske lave og tætte træer, med græsfladernes blomsterfarver og dufte og det rige fugleliv, gav dem præg af nyttig og fredelig virksomhed. De var som haver, der gav bønderne uforglemmelige skønhedsindtryk, der mindede om paradiset!

Brugen af kunstgødning og dyrkning af foderroer var de vigtigste grunde til løveng-kulturen mistede sin betydning, og derefter forsvandt denne landskabsform i Nord-europa!

Rengøring i Alvena Lindaräng i Wallstena. (Foto: Fritz Ohlsson, 1980)

Det var den berømte svenske naturforsker *Carl von Linné* (1707—1777), der ved en rejse til Gotland i 1741 først blev opmærksom på løvengene og deres særpræg. På den tid var øens landbrugslandskab præget af de mange løvenge. Han skildrede dem i sin rejsedagbog fra Gotland 1745.

Men det var den svenske naturforsker Lars-Gunnar Romell, der studerede løvengenes planteliv og særlige økologi. Han publicerede sine teorier herom i flere bøger i begyndelsen af vort århundrede.

Lars-Gunnar Romell's tanker som løvengene og deres forbindelse med den engelske landskabsarkitektur har også fået tilhængere i Tyskland, hvor professor Joost Trier i Münster har behandlet emnet i flere skrifter.

I Danmark er der endnu ikke forsket meget om løveng-kulturen, men der findes mange spor af dem omkring i landet.

De fredede løvenge på den svenske ø Gotland vedligeholdes i dag på foranledning af Sveriges Naturfredningsforening (Svenska Naturskyddsför-

ening) af frivillig arbejdskraft. Mest unge natur- og kulturhistorisk interesserede mennesker. Men de bevarede løvenge kan dog aldrig få deres gamle udseende tilbage. Det oprindelige sammenspil mellem høhøst, grenhugning, græsning og renholdelse kan ikke helt genetableres i vor moderne tid!

England

Spørgsmålet er om løveng-kulturen også har været brugt i det gamle engelske landbrug, og om den har efterladt erindring herom i befolkningen, som for eksempel i Sverige?

Det må her indskydes at betingelserne for landbrug er anderledes på de britiske øer, end i Nord-europa! På grund af det milde atlantiske klima her, dækkes græsmarkerne kun få dage eller uger af sne.

Kun i Nord-england havde man et klima, der mindede om Nord-europas, så man var nød til at bygge stalde til kreaturerne, og derfor skaffe vinterfoder til dem i form af hø.

Der findes antydninger herom i den angel-sak-

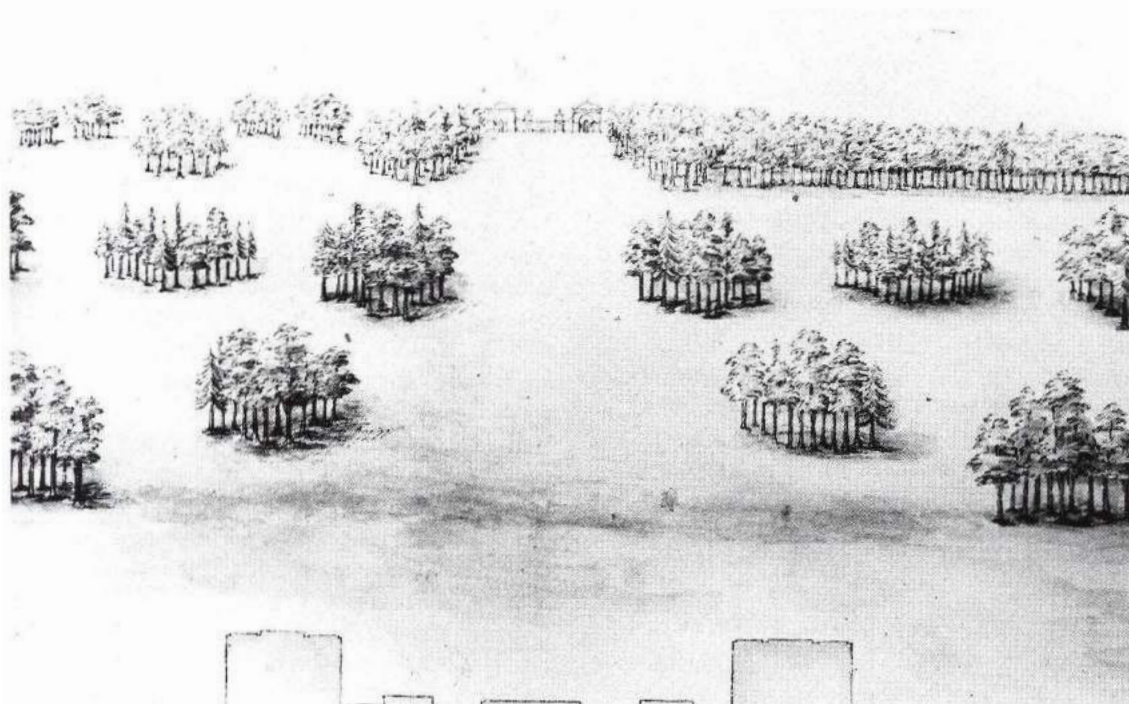
siske litteratur i England.¹ John Evelyn, den berømte agitator for plantning af træer i England, skrev i sin bog "Sylva" (1664) om brugen af bladhø som vinterfoder, og nævner elm, ask og poppel som velegnede træer hertil. Der er derfor grund til at tro, at bladhø, og derfor også løveng-kulturen, har været benyttet i de nordlige egne af landet, men dog ikke så meget som i Nord-europa. Om denne landbrugs-metode har været lige så gammel som på Kontinentet, eller først blev indført af angel-sakserne, da disse folk i 400-tallet kom til England, får stå hen.

I 1700-tallet forsvandt det oprindelige engelske landbrugs-landskab, da gårde, ja hele landsbyer blev opkøbt af slots- og herregårds-ejerne og omlagt til store landskabs-parker med bølgende græsflader med græssende kvæg, trægrupper og slyngende vandløb med opdæmmede søer.

Det var den engelske maler, arkitekt og havekunstner William Kent (1684—1748), der først lod plante disse runde trægrupper eller clumps i parken ved Holkham i Nordfolk. Han var påvirket af barokkens italienske og franske landskabsmalere, og brugte træer og trægrupper som æste-

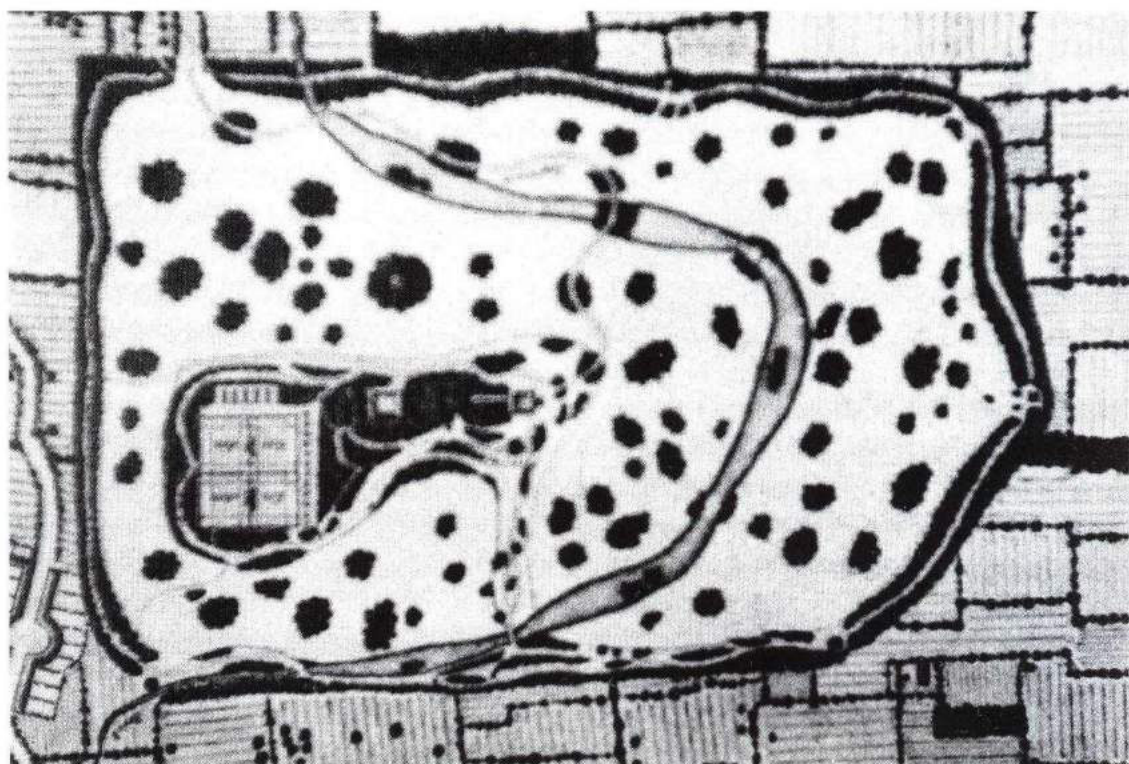
tisk staffage for sine palladinske villaer og udsigter! I Stowe's berømte park skabte han sine elysiske sletter og græske dale. Her overtog landskabs-gartneren Lancelot Brown Kents arbejde, og førte herfra hans ideer videre. Brown var i modsætning til Kent gartner-uddannet, og havde derfor stort kendskab til træer og plantning. Han var født i Northumberland og blev volontør som gartner på William Loraine's herregård. Denne nord-engelske godsejer omlagde netop på denne tid sin park, og han lod også udføre store anlægsarbejder i det omliggende landskab, for eksempel ved dræning, plantning af læhegn, alléer og skove. Det var anlægsarbejder, som den unge gartner tog ivrigt del i. Lancelot Brown fik herved et grundigt og værdifuldt kendskab til brugen af de forskellige træarter og deres vækstegenskaber. Måske har der også endnu i dette nordlige England været en gammel tradition ved brug af løveng-kulturen, som den brugtes i Nord-europa i ældre tid!

Brown's ry som en dygtig og meget pålidelig landskabsgartner bredte sig lynsnart i slots- og godsejer kredse i England, og de næste år fik han nok at gøre ved omlægning af blandt andet de ek-

Skitse af William Kent til den nordlige plæne (North Lawn) med trægrupper (clumps) på Holkham i Norfolk, England. (Med tilladelse af Viscount Coke and the Trustees of the Holkham Estate.)

En typisk plan med "clumps", som den kunne være tegnet af Lancelot Brown.

sisterende smukke og værdifulde renaissance- og barokparker. Det blev til omkring 150 landskabsparker!

Herved ydede Brown en dominerende indsats ved ændringen af det engelske landskabs karakter! Brown var ikke en inspireret havekunstner som William Kent, men arbejdede efter et ensartet og fastlagt skema. Det bestod først og fremmest af store bølgende græssletter, som gik helt op til hovedbygningerne, dernæst plantning af trægrupper (clumps) for at skabe perspektivvirkning i parkerne. Endelig kom læplantningerne, som omsluttede hele ejendommen. Om muligt blev et lokalt vandløb indført i parken og opdæmmet til en sø. I sine clumps plantede Brown de samme nordiske træer, som man tidligere brugte i løvengene, dvs elm, lind, ask, birk, ahorn, bøg, el, pil, poppel og hassel.

Den energiske landskabsgartner havde umådelig succes, og han blev landskendt under tilnavnet "Capability" Brown! — Ja, han blev beundret og feteret som vore dages popsangere eller filmsskuespillere. Kort sagt han blev et nationalt idol i England.

Måske er hemmeligheden ved Brown's succes, at han ved sit landskabelige arbejde rørte ved nogle fundamentale landskabs-erindringer i den engelske befolkning.

Den nye engelske landskabs- og havestil bredte sig hurtigt i England og derfra uimodståeligt videre til Kontinentet. Den engelske have- og landskabsstil blev derved et af Englands bidrag til den fælles europæiske kunst- og havekultur!

Den kendte danske havekunstner og havearkitekt C. Th. Sørensen (1893—1979) skrev i sin bog "Havekunstens oprindelse/The origin of the garden art" (1963):

Den spanske have er en stilisering af det mauriske vandingsystem.

Den italienske have er en stilisering af landets bjergbække.

Den franske have er en stilisering af flodlandskabet i Ile de France.

Den engelske have er en stilisering af det britiske bakkelandskab. Måske skulle der stå "løvenglandskab"!

Asger Ørum-Larsen

En af Lancelot Brown's clumps, som den ser ud i dag i parken ved Alnwick Castle, Northumberland i England (1958).

Denne artikel om "Den gamle nord-europæiske løveng" og den engl. "landskabspark" var først trykt på engelsk i journalen "Garden History" (vol 18 — nu 2, s. 179, 1990), og gengives her med deres tilladelse på dansk.

Noter:

1. Se Bede: A history of the English church and people p. 39 — Penguin Classics.

Benyttet litteratur:

- Lars-Gunnar Romell: Gotlandsänget och dess framtid, Uppsala 1942.
- Også: Die Reutbetriebe und ihr Geheimnis, Studium Generale 20, 1967.
- M. Sjöbeck: Lövängkulturen i Sydsverige, Ymer — 1933.
- Joost Trier: Anger und Park Eine vergessene Wurzel des englischen Garten.
- Institut und Lehrstuhls für Landschaftsbau und Gartenkunst, Technische Universität, Berlin 1968.
- Gill Hedley: Capability Brown and the northern landscape, Catalogue — Newcastle-upon-Tyne — 1983.
- E. Worsøe: Øster Løvnkær. En tidlig dansk løveng og dens flora. — Flora og Fauna — 79—1—10, Århus 1973.
- Eiler Worsøe: Moes Abildgård — et minde om fortidens landbrug — Haven februar 1989.

Parkvård. Slätter med hjälp av "stutterov" i Rosendals engelska park, Norge. (Foto: Kjell Lundquist, 1989)

Skärva

INGRID SARLÖV-HERLIN

Skärva herrgård, en märklig förening av antika, nordiska och naturromantiska stildrag, vilande i lummig grönska på höjden vid Danmarksfjärden. (Foto: Ingrid Sarlöv-Herlin)

Skärva utanför Karlskrona i östra Blekinges kustbygd har angivits som riksintresse för den vetenskapliga och kulturella naturvärden. Den märkliga herrgårdsbyggnaden har även förklarats som byggnadsminnesmärke. Med uppgift att utforma ett skötsel förslag för vegetationen i parken och kringliggande skogsområden genomfördes under 1989–1990 ett examensarbete på landskapsarkitektlinjen vid Institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp. Uppdraget kom från länsstyrelsen i Blekinge län inför en blivande naturreservatbildning av Skärvaområdet. Målsättningen var att samtidigt försöka tillvarata landskapets kulturhistoriska värden, naturvårdsvärden och skönhetsvärden.

Det särpräglade och unika

Lantstället Skärva ligger på en höjd vid Danmarksfjärden vid Karlskrona, med vidsträckt utsikt över fjärden och staden. Anläggningen uppfördes år 1786 som ett lantställe och sommarnöje åt varvsamiralen, skeppskonstruktören Fredrik Henrik af Chapman. Genom ett nära samarbete mellan af Chapman och hans gode vän konstfilosofen och arkitekturkännaren m.m. Carl August Ehrensvärd skapades en anläggning med många ovanliga uttryck. I byggnaden blandas antika stildrag från Italien och Grekland med urnordiska och lokala byggnadstraditioner. Till detta fogas impulser och hantverksskicklighet från skeppbyggerikonsten. Från arkitekturhistorisk syn-

punkt är Skärvas märkliga byggnad genom originaliteten och nytänkandet vid tillblivelsen på många sätt utan motsvarighet i landet. En skicklig inplacering i det stämmningsrika landskapet understryker ytterligare anläggningens romantiska karaktär.

Skärvas omgivningar formar ett naturskönt mosaiklandskap. Här, i det kulturpräglade landskapet, har genom åren utvecklats goda livsmiljöer för många växt- och djurarter. Som ett signum för herrgårdslandskapet påträffas här många stora gamla träd, vilka utgör värdmiljö för en viktig och sällsynt svampflora och insektsfauna.

Den varierande terrängen och småskaligheten i kustlandskapet som växlar mellan de slutna lövskogsbestånden, de halvöppna lundarna och parken, hagmarkerna och de odlade fälten bidrar till en speciell karaktär. En rikedom på karaktärsfulla stenar och skulpturala träd tillför landskapsbilden dramatik. Vällagda stenmurar för tanken till tidigare epokers arbete med odling och boskap. Kontakten med vattnet och stränderna ger vidd i utsikten och ett ständigt växelspel i ljusets skiftningar. Ett rikt djurliv ger tillfällen till starka naturupplevelser. Platsen andas stillhet och tidlöshet. Här integreras natur och kultur på ett mycket påtagligt sätt.

Naturromantiska stilideal

Skärvas upphovsmän levde och verkade i en intensiv, nydanande tidsepok i svenskt kulturliv. Af Chapman och Ehrenswärd umgicks med tidens framträdande kulturpersoner som Carl Mikael Bellman, Johan Tobias Sergel och Elias Martin samt hade kontakter med hovet och Gustav III. Samröre fanns också med Fredrik Magnus Piper och den brittiske William Chambers, båda arkitekter med stort inflytande på den romantiska landskapsstilen.

Ett stort intresse för naturen och det ursprungliga prägade naturvetenskap, filosofi, litteratur och i Europa under slutet av 1700-talet. Genom upptäckts- och handelsresor till fjärran länder väcktes intresset för det exotiska. Historiens rötter söktes i antiken och medeltiden. Man sökte efter det nationella ursprunget, det enkla och det primitiva. Dessa stilideal kan uttydas i Skärvas utformning. Lantstället var ursprungligen uppfört av liggande, rödtjärat knuttimmer och försedd med mosstak, allt för att efterlikna en blekingsk ryggåsstuga, en symbol för det ursprungliga och det nordiska. Ge-

nom byggnadens placering uppe på höjden, mycket nära inpå skogen och de stora träden kom den väl att förankras i terrängen och smälta in i den omgivande naturen.

Den klassiska portiken och parkens antika tempel, det gotiska klocktornet och den för Chapman avsedda graven i en klippa är också yttringar av de rådande stilarna i Europa. Blandningen av olika stildrag är kontrastrik men finner ändå märkligt väl sin plats på Skärva. Parkens system av slingrande gångvägar visar tillsammans med de strategiskt placerade byggnaderna ett exempel på tidig influens från den romantiska engelska landskapsstilen.

Platsens förutsättningar gav parken

Utmärkande för parken är att den i stor utsträckning bygger på platsens naturliga förutsättningar och att topografin och den befintliga växtligheten skickligt utnyttjats vid iscensättningen. Parken har dock vuxit fram under en lång tidsperiod. En stor del av gångarna och det främmande växtmaterialet har tillkommit efter af Chapmans tid.

Med hjälp av en lantmäterikarta från 1710, uppmätt av Peter Bursie, får vi en uppfattning om utgångsläget för det som idag utgör parken strax söder om byggnaden. Området betecknades som "hårdvallsäng av sämre gräsväxt, mycket bergig och stenig och beväxt med ek, bok och en". Av denna beskrivning kan antas att ännu när Skärva byggdes nära 80 år senare var det omgivande landskapet ganska rikt på kontraster. Bete eller ängshävd höll marken mer eller mindre öppen. Tillsammans med trädens lummighet, stenarna och den varierade topografin var det just dramatiken och de omväxlande naturscenerierna som eftertraktades i den romantiska parken.

"Af skog alldeles omgiven"

Arkeologen Nils Henrik Sjöborg skriver år 1793 i Blekinges historia om Skärva: "Byggnaden, som af skog är alldeles omgiven har icke någon stor utvärtens anseende, utan liknar den snarare en koja" ... Den omgivande "skogen" som omnämns i resebeskrivningen bestod då ännu av relativt glest stående ekar och bokar med hagmarkskaraktär. Träden, som vuxit upp i skydd av taggiga buskar, hade lågt ansatta vida kronor och ofta knotiga grenar. Sådana karaktärsfulla gamla träd återfinns än på Skärva i en sällsynt stor mängd och bidrar

Ett kontrastfullt landskap med klippor och skulpturala träd formar utgångsläget för parken med dess strategiskt placerade små byggnader. C.A. Ehrensvärd ritade detta tempelliknande lusthus. (Foto: Ingrid Sarlöv-Herlin)

genom sin förekomst till platsens särprägel. Jonas Carl Linnerhielm skriver 1797 om Skärva i en annan reseskildring: "På en höjd i lugnet av stolta Bokar står denna smakfulla boning, hvars torftak lovar en hydda, icke utmärkt sirade rum." Även målningar och akvareller från tidigt 1800-tal visar Skärva vilande i grönskan av praktfulla stora träd, som tydligt formats i ett halvöppet beteslandskap.

Skärvaparken idag

Idag utgör fortfarande de stora ekarna och bokbestånden en värdig och mäktig inramning till byggnaden och parken. Mycket av parkens tjustning ligger i den lätt otyglade blandningen av å ena sidan det inhemska växtmaterialet som ek, bok, avenbok, hassel, fågelbär, hagtorn och nypon, å andra sidan införda trädslag som robinior, valnöt, platan och ett stort antal buskar av olika arter som planterats här sedan slutet av artonhundratalet av trädgårdsintresserade ägare. Den lummiga vegetationen formar idag tillsammans med de säregna byggnaderna, utsikten över fjärden och den kupa-

rade terrängen med kala och karga klippartier helhetsbilden av parken. Utmärkande för parker som Skärvas är den föränderliga, dynamiska process som buskar, träd, gångar, mark och fältskikt ständigt befinner sig i genom tillväxt, skötselåtgärder och andra förlopp av tid, liv och väder. Förändrad eller utebliven skötsel medför mycket snart att parkens hela karaktär förändras. Parken vid Skärva befinner sig idag i det känsliga tillstånd då det ålderstigna och charmigt vildvuxna riskerar att alltmer ta överhanden över värdefulla kulturspår och på sikt helt radera ut dessa.

Skötseln av de öppna partierna av Skärvas park har på senare tid huvudsakligen varit inriktad på att stävja en alltför snabb igenväxning. I de mer slutna delarna av parken liksom i Skärvas skogsbestånd och tidigare halvöppna kulturpräglade lundar befinner sig vegetationen i ett långt gånget igenväxningsskede. En fortsatt igenväxning minskar genom konkurrens och stress förutsättningarna för att kunna säkra drag av vegetationens tidigare tillstånd. Samtidigt håller det särpräglade

De stora träden är karakteristiska för Skärva. På höglänta hållmarksområden antar de ofta skulpturala växtformer, som denna knotiga ek. (Foto: Ingrid Sarlöv-Herlin)

och det unika på att suddas ut. Skärva håller på att övergå till ett mer ordinärt Blekingelandskap. En skötsel anpassad för att bevara de stora kvaliteterna och understryka särdragen i Skärvalandskapet är högst angelägen.

I ett kommande naturreservat kan skilda djur- och växtarters krav på goda livsmiljöer tillgodoses genom olika skötselinsatser i olika områden. I Skärvaområdet föreslås också friväxande skog med naturskogens kvaliteter, tillsammans med kulturpräglade och hävdade områden där andra

artgrupper, estetiska och kulturhistoriska värden starkt framhävs som viktiga komplement till varandra.

Referenser

Barup, K. och Edström, M. Skärva — iscensättningen av ett lantställe. Byggförlaget 1990.
Sarlöv-Herlin, I. Park och natur på Skärva. Historik, vegetationsstudier, skötsel. Stad och land nr 92/91. Sveriges lantbruksuniversitet

Hesselbyholms trädgård år 1738 — En återblick på barockträdgårdens blomstrande prakt

VIVEKA HANSEN

Hesselbyholms gård sedd från öster, ca 1920. Vid denna tiden fanns fortfarande betydande delar av den ursprungliga barockträdgårdens kvar. Idag har beteshagar helt tagit över de gamla kvarterens planteringar. (Foto: Nordiska museets arkiv)

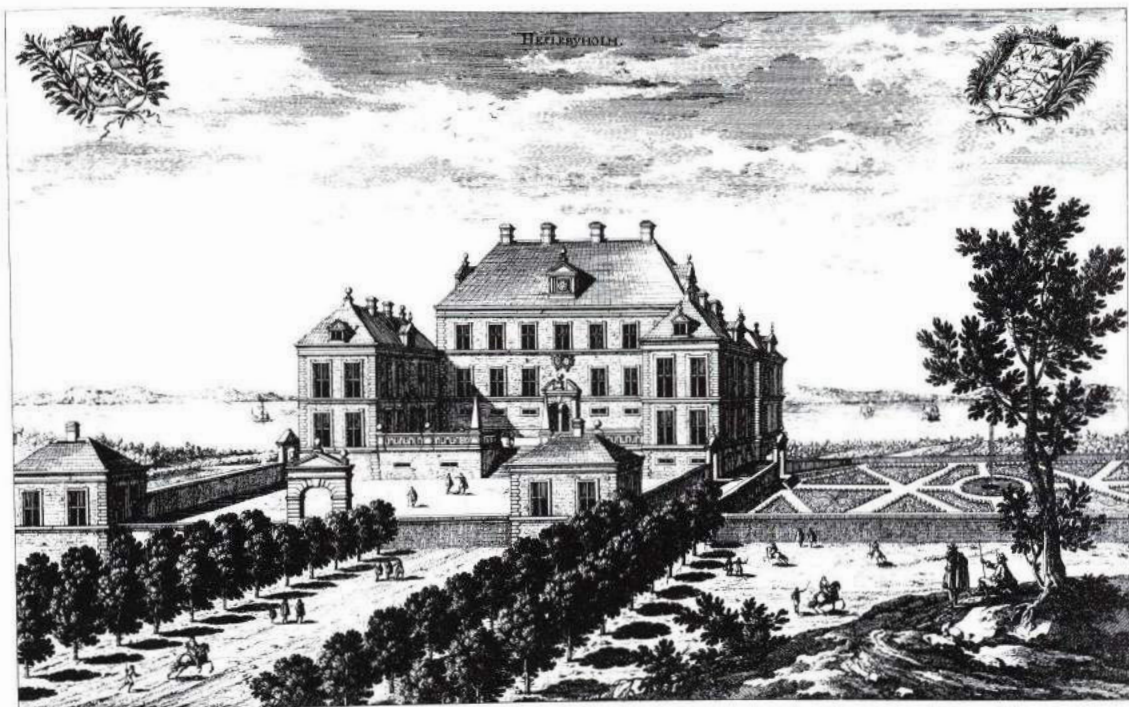
På Christinehofs slott förvaras ett unikt arkiv som innehas av Greve Carl Piper, Högestads och Christinehofs fideikommiss, och förvaltas av Institutet för Kulturforskning (IK). Arkivet som innehåller material från 1604 — ca 1960 är uppdelat i tre avdelningar. *Andrarums alunbruk*, som är koncentrerat kring dess grundare Jochum Beck och hans släktingar. *Piperska familjearkivet*, med Christina Piper som huvudperson då hon instiftade fideikommisset. Slutligen *Huvudarkivet*, med handlingar av främst ekonomisk och juridisk natur samt ett stort antal kartor och planritningar. När

det gäller akten om en Södermanländsk trädgård och hur den har hamnat i Skåne, är det först Christina Piper som vi ska stifta bekantskap med.

Christina Piper

1673 i Stockholm fick Kommerserådet Olof Hansson Törne (senare adlad Törnflycht) och Margaretha Andersen en dotter, som döptes till Christina. 1690 vid 17 år ålder gifte hon sig med Carl Piper (1647—1716), som vid denna tidpunkt var statssekreterare och kansliråd. Han blev senare Carl XII:s närmaste man och följde honom under

Hesselbyholm med trädgård omkring år 1690. (Ur: Erik Dahlberg, "Suecia antiqua et hodierna")

krigen i Ryssland och Polen. Christina Piper födde under tiden 8 barn, varav 5 uppnådde vuxen ålder. Hon förvaltade samtidigt den omfattande Piperska förmögenheten som främst användes till inköp av säterier och gårdar, vilket var en lönsam investering. Förvärven inleddes med "Palatset" i Stockholm (1692), Sturefors i Östergötland (1699), Viggbyholm i Uppland (1701) och fortsatte med två skånska gårdar — Krageholm (1704) och Högestad (1706). Vidare Ångsö i Västmanland (1710), Björnstorp, Toppeladugård och Assartorp (1712) samt Glimminge i Skåne (1713). Efter maken Carl Pipers död år 1716 fortsatte Christina med fastighetsköp. Då införlivades Andrarums gård och alunbruket (1725), en gård i Ystad (1726), Glimminge byttes mot Torup (1736) samt slutligen riktade hon blicken utanför Skåne år 1744 då Hesselbyholm i Södermanland blir till salu.

Hesselbyholm

Hesselbyholm är beläget i Fogdö socken, Åkers härad i Södermanlands län. Gården har gamla anor långt tillbaka i medeltiden med Magnus Ladulås som ägare år 1279. Han skänkte emellertid stamgårdarna Hesselby och Ekeby till Verner Brunke som senare sålde dem till biskop Anund i Strängnäs. Fortsatta ägare till egendomen under tiden 1400—1650 var Vårfruberga nunnekloster, familjen Tott, Gustav Vasa, hertig Karl, Carl Persson, Ingrid Björnsdotter och Honoré Verdellet. Det är vid denna tiden som förändringens vindar börjar blåsa kring Hesselbyholm, då den högbarocka slottsanläggningen uppförs. Riksamiralen Gustav Otto Stenbock anses vara den som lät förnya egendomen på 1660-talet. Tiden utgjorde en blomstrande epok för adeln som medverkade till att byggnationen och omändringar av slott och större gårdar ökade. Alla ville följa tidens nya mo-

deströmningar inom arkitekturen och bo så presentabelt som möjligt. Ägarna till Hesselbyholm var naturligtvis inget undantag då här uppfördes en magnifik slottsbyggnad med fyra anslutna flyglar, vilket kan studeras i Erik Dahlbergs "Sueciabilder". Likaså finns en avbildning från 1689 över egendomen på Gripenhielms Mälarkarta. Avbildningarna som tidsmässigt sammanfaller stämmer väl överens, även om "Sueciabilden" är för perfekt och delvis fantasibetonad. Det var inte bara själva byggnaden som rönt intresse utan i högsta grad också dess omgivning, och framförallt trädgården.

Barockträdgården

Trädgårdens utseende och funktion var lika viktig som byggnaden under den Karolinska tiden. Det var otänkbart att uppföra ett ståndsmässigt slott och därefter planera trädgården efter eget huvud. Huset och trädgården var en intimt förknippad enhet där trädgårdens komposition var en direkt förlängning av byggnadens arkitektur. Det innebar en symmetrisk uppbyggd omgivning med parterrer klippta i mönster, trädalléer, terrasser i olika plan samt fontäner och dammar. Speciellt betydelsefull var mittaxeln (siktaxeln) som helst skulle löpa ut som raka alléer på båda sidor om huset. Detta förlängde känslan av en enhet mellan byggnad och omgivning. Med de stora arkitekterna — Nicodemus Tessin, Jean de la Vallée, Johan Hårlemann m.fl. utvecklade och mognade barocken i den svenska trädgårdskonsten. Den allra mest betydande trädgårdsanläggningen anlades vid Drottningholms slott. Denna blev i mångt och mycket stilbildande och inspirerade till efterföljelse i mindre skala på adelsgodsen — Hesselbyholm var en av dessa gårdar.

Hesselbyholms trädgård

Med största sannolikhet började man att planera en trädgård på 1660-talet när den nya egendomen uppfördes. Troligtvis började planeringen kring 1670. Två förhållande tyder på detta, för det första att hus och omgivning vanligtvis planerades samtidigt och för det andra Erik Dahlbergs "Sueciabild" över anläggningen. Hur tillförlitlig denna bild från 1600-talets slut är, kan emellertid diskuteras. I alla händelser är trädalléerna ordentligt uppvuxna och en blomsterparterrer planerad väster om huset. Vi ska nu flytta oss framåt i tiden till år

1738 då ägaren Michael Törnflycht (Christina Pipers bror) avlider. Detta är i oktober månad inträffar också en annan händelse, gårdens trädgårdsmästare Nils Ekman ska lämna plats för en ny mästare som heter Olms. Ekman skrev därför ner ett "inventarium" över trädgården, orangeriet och trädgårdsredskapen för att Olms skulle veta i vilket skick trädgården befann sig. Akten är mycket detaljerad och ställer Hesselbyholms trädgård i ett nytt ljus. Vad man vetat om träd, blommor och buskar dess förinnan har varit högst fragmentariskt. Trädgården är tidigare beskriven av arkitekt ur minnesföreningen genom Carl Hernmarch och C.G. Alm år 1921. De gjorde en grundlig uppmätning av trädgården och hävdade samtidigt att den i stora drag bevarats tämligen orörd genom tiderna, vilket akten från Christinehofs slotts arkiv ytterligare stärker. Däremot hade de inte någon kännedom om vilka arter som funnits i trädgården i gångna tider. En något ovanlig barockträdgård framträder tydligt hos Dahlberg ca 1690-tal, trädgårdsinventariet 1738 samt även av ritningen 1921. Nämligen att trädgårdens tyngdpunkt är förlagd väster om slottet istället för att vara strikt symmetrisk som annars var så typiskt för barocken. Dahlbergs "Sueciabild" tyder också på aktivitet i trädgården, här rider man, leker, promenerar, filosoferar, läser, intar måltider och spelar teater. Det är lätt att förstå att människorna tyckte om att vistas i denna miljö som var så vacker, rik och omväxlande. Inventariet som vi nu närmare ska betrakta kommer att föra oss in i en blommande, doftande och skön blandning av växtlighet — som känns något ovan i vårt nuvarande torftiga trädgårdsklimat.

Fruktträd och bärbuskar, nordiska arter

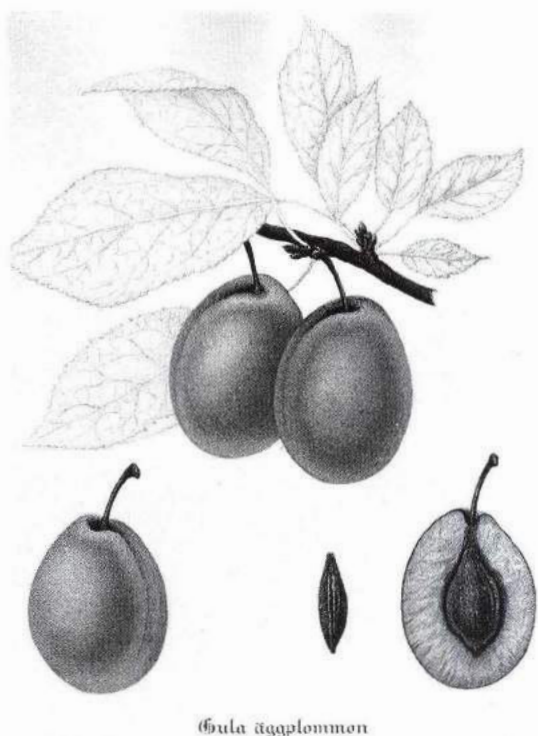
Gångna tiders herrgårdar var ett samhälle i miniatyr med utpräglad självhushållning. Förutom adelsfamiljen själv fanns det kammartjänare, betjänter, städerskor, barnjungfrur, kammarjungfru, husmamsell, köksor, amma, smed, skomakare, jägare, kuskar, trädgårdsmästare, bryggerkor, tvätterskor, mjölkerskor, snickare m.fl. att mäta. Alla dessa människor förklarar behovet av en omfattande fruktträdgård — vilket det också fanns på Hesselbyholm.

Det man satsade allra mest på var äppelträden (540 träd) då frukten har lång lagringstid, går bra att torka, är gott till mos och saft samt ger en omfattande skörd. Varje träd kan uppskattningsvis

ha inbringat 20—40 kg äpple — i alla händelser har man fått en högst betydlig äppelskörd varje år. I inventariet är sortbeteckningar sällan omtalade. Däremot är paradisäpplet (16 träd) ett undantag, kanske för att det ansågs som något extra — då de små röda äpplena har en speciellt fin kraftig smak och gärna används till gelé. Något som istället ofta beskrives är trädens utseende, kondition och ålder. Vi kan läsa om — *halfstamiga*, spaljerade ca 40 cm från marken — *otända*, troligtvis har de fått växa fritt utan att spaljeras — *willstammar*, ej förädlade och frösädda — *äple trää*, menades säkert ordinärt spaljerade träd ca 70—80 cm från marken — *äpple kiärn trän*, kan möjligtvis innebära att man sått kärnor, vilket ger en ojämn produkt. När det gäller kondition och ålder, kan man här och där läsa om *siuka*, *gamalt*, *unga* — med andra ord har dessa äppelträd gett obetydlig avkastning. Pärönen (280 träd) har vidare en del gemensamt med äpplena då de beskrives som *hög och half stamiga*, *gamla*, *siuka*, *unga* eller enbart som *pärön trän af åtskilliga slag*. Här finns dock även en notering om *pärön trän kallas qvitten*. Kvitten är inget egentligt päronträd, men frukterna är än päron och än äppelrika med gröngult fruktkött.

Intressant är också att frukten omnämnes att *stå uti Linier*. Detta kan säkert även ha varit fallet för många av de övriga päron, äpplen, körsbär och plommonträden som var placerade i de direkta "fruktträdgårds kvarteren", då det innebar en mer rationell drift med träd i raka rader.

Körsbärsträden (343 träd) är ett omfattande inslag i den Hesselbyholmska trädgården, med benämningar som *klara-*, *fogel*, och *äkta kiörsbär*. (De utländska sorterna avhandlas senare.) En notering från *Stora Sandgängen* belyser också att körsbär inte bara var träd, utan lika väl klippta häckar *upåt Mannhuuset*. Bären har främst använts till gelé, sylt, saft och säkert också till vin. Precis som hos äpplena kan man läsa om *willstammar*, men här finns även ytterligare information om att de *äro ocellerade och ympar uti*. Samma förhållande beskrevs om plommonen (170 träd) som även de okulerades och ympades samt omtalas förövrigt som *ägg plommon trän* eller enbart *plommon trään af åtskilliga slag eller sorter*. Eftersom hållbarhetstiden var kort använde 1700-talets kök säkert frukten främst till sylt, mos och även torkning — då de användbara katrinplommonen blev resultatet. Hur länge plommonträd funnits i Sverige är osäkert, men i alla händelser har trädet inte en så lång historia i

Gula äggplommon

Mil. af Henriette Sjöberg.

100 100 100 100

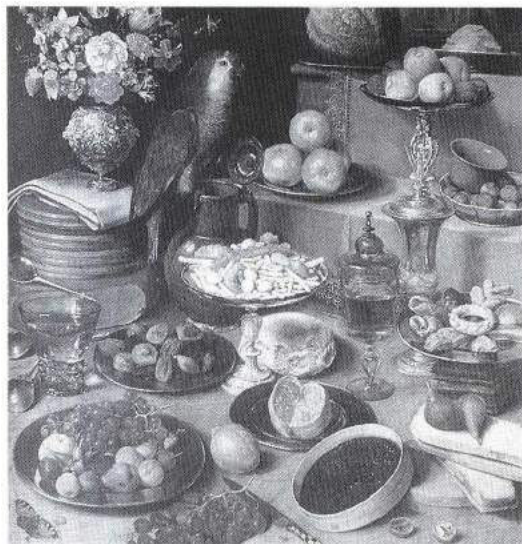
Gula äggplommon, tecknade av Henriette Sjöberg. (Ur: "Svenska fruktsorter", 1912)

landet som äpple, körsbär eller päron vilka ätits i Norden i tusentals år.

När det gäller bärbuskar hade trädgården för det första *Wjñ bärs buskar* (28 buskar) som förövrigt omtalas som både *buskar* och *stamar*. Bärens färg beskrives som *hvitta* eller inte alls i inventeringen. Utan tvivel har de haft de svarta vinbären som ger den godaste gelén och saften. Dessutom användes bladen till inläggning av saltgurkor och en vinbärssirap kunde framställas till febernedsättande dryck. Den andra sortens bär var krusbären, som då liksom nu säkert var godast att äta som de var eller till sylt och saft. De växte rikligt i de bägge *Kähl Quarteren* och kallades för *stiknebär* (46 buskar), en namnform som levt kvar i något förändrad form ända in i vår tid — som stikelbär.

Orangeriet

1700-talets trädgård krävde också ett orangeri, dvs. ett övervintringshus för de många populära sydligare växterna som inte klarade vintern. På Hesselbyholm låg *Orangeri Huuset under Kyrkian*,

Stilleben målat av Georg Flegel (1563—1638) — en smaklig dessert med allehanda frukter och andra läckerheter. (Ur: Skiera Pierre, 1989)

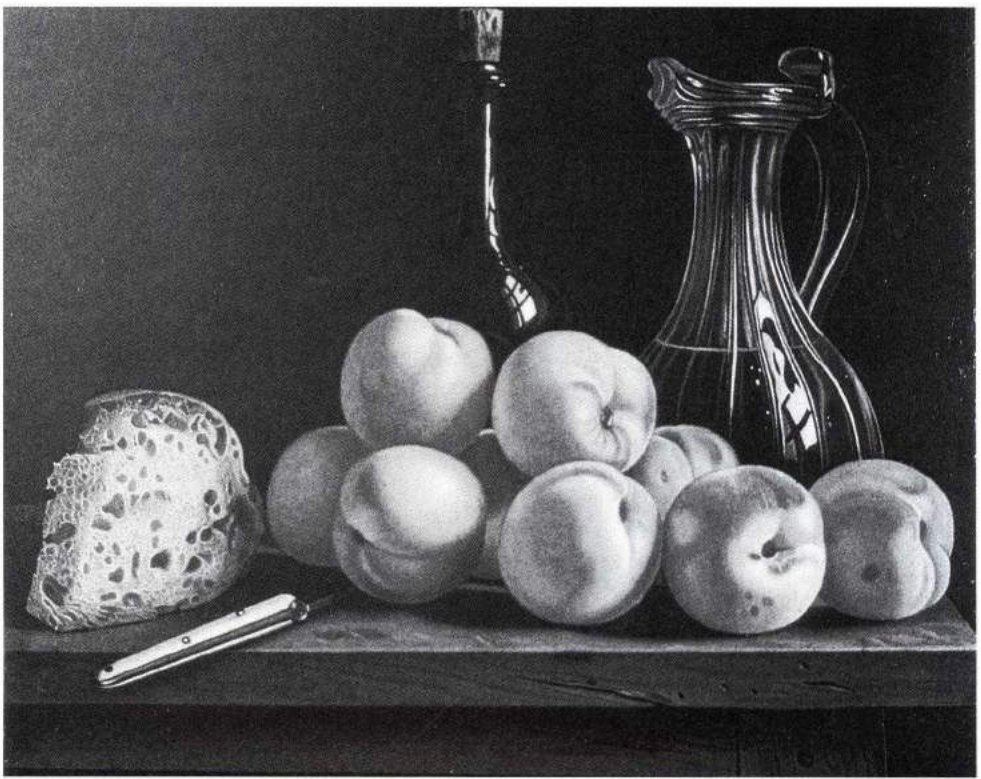
vilket är det samma som i den nordvästra flygeln. Vad som gör mig förbryllad är, hur dessa små fönstergluggar under kyrkan kunde ge växterna tillräckligt med ljus under vinterperioden? I alla händelser har de med största sannolikhet klarat sig bra, då orangeriet omnämner hundratals växter — allt från citrusfrukter till mullbärsträd och nejlikor. Samtliga träd och blommor var placerade i baljor, lådor och krukor för att kunna flyttas ut i trädgården så snart vårsolen tittade fram. Alla dessa medelhavsväxter i sina krukor placerade i rader längs sandgångar, runt parterren och på terrasserna närmast huvudbyggnaden, måste ha utgjort en imponerande syn. Säkert var det inte bara skönhetsupplevelsen av att insupa atmosfären av apelsiner, citroner, oliver, fikon osv. som gjorde att herrskapet var mån om att ha växterna strax intill huset. Statusen av att äga orangeriväxter spelade även en stor roll — de var dyra i inköp, de krävde betydligt större omvårdnad än de nordiska arterna och framförallt hade det exotiska en särskild dragningskraft. Att kunna bjuda släktingar och vänner på apelsiner, persikor, pommeranser och vindruvor var ett gott tecken på man var ståndsmässig och följde med tidens mode.

Frukträd, sydliga arter

Körsbär av utländska sorter var vanliga i trädgården, men verkar inte att ha skattats högre än de inhemska då de är planterade omväxlande med

dessa. Det övervägande antalet benämns endast som *spanska hwitta* och *swartta* (20 träd) eller *fransyska trån kallas arbonier körsbär* (13 träd). Andra körsbärssorter var *bigaro* (1 träd), *kirchen von der nacht* (1 träd), *kirchen Cortdequ* (1 träd) samt framförallt *morell trån* (13 träd). Morell träden som har djupt svartröda bär intog en framträdande position i trädgården tillsammans med de tidigare omtalade *klara körsbärs* träden, planterade på den *tredje afsättningen wid Sahls trapan*. En annan art i Prunussläktet som med förkärlek odlades så nära huset som möjligt, var *aprikos trån* (11 träd). Den gulorange sammetsludna frukten som först omtalas i Sverige på 1660-talet är ömtalig för kyla och har säkert växt skyddad för de sörmländska vintrarna inbäddad i grönska nära huset. Ett av de 11 träden återfinns däremot i orangeriet, vilket tyder på att träden säkerligen drevs upp här för att senare planteras ut. Inventeringen berättar också om *aprikos plomon trån*, (9 träd) samt det närbesläktade *persike trää* (4 träd). Persikan har varit känd längre i Sverige än aprikosen då man redan strax efter medeltiden började odla denna frukt som har en sådan utsökt söt och frisk smak. På Hesselbyholm var den troligtvis spaljerad vid väggar eller plank då den annars har svårt att klara vinterkylan så långt norrut. Även det närbesläktade mandelträdet (*mondell trää* 1 träd) återfinns i trädgården i *Vänstra Scholan*. Om det lyckats bära frukt är mer tveksamt då de gröna frukterna egentligen kräver ett medelhavsklimat för att mogna.

En frukt som inte heller klimatmässigt hör hemma i Stockholmstrakten är vindruvan, vilken är ytterst solkrävande under mognadstiden. Några spaljerade *wjñ rankor* (6 stycken) fanns det ändå i närheten av *Sahls trapan* på Hesselbyholm. Frågan är hur pass mycket druvor dessa rankor kunde frambringa, då man tar i betänkande att 1700-talets årsmedeltemperaturer till och med var något lägre än idag. Någon vinframställning kan det inte varit tal om, utan druvorna har säkert avnjutits som exklusiva bordsfrukter. I orangeriet uppräknas dessutom *unga wjñrankor* (8 stycken), trädgårdsmästaren hade med andra ord tanke på att utöka vinrankornas antal kring den Hesselbyholmska gården. Varför inte stanna kvar i *Orangie Huuset* för att närmare betrakta de övriga sydliga frukterna — med citrussläktet i spetsen. Flest var *äcka Pomerans trään större och mindre* (23 stycken). Pomeransen "bitter orange" var förövrigt den första citrusfrukten som kom till Europa — så också till

Stilleben med solmogna persikor målat av Jean Valette-Penot (1710—1777). (Ur: Skiera Pierre, 1989)

Sverige då den omnämns redan år 1556. Pomeransen beskrivs också som 62 *st.* *Willa pommerans stamar* vilket tyder på att kärnor sätts. Frukten är mörkare än apelsinen och har en ordentligt bitter-sur smak som i första hand används till marmelad, vilket säkert också var fallet på 1700-talet. Den ännu surare citronen som anses funnits i vårt land sedan åtminstone 1578 är också omnämnd som *citron trån 1 deraf siukt* (10 stycken). Sist av citrusfrukterna är den söta apelsinen som kom till Europa först på 1500-talet och snabbt blev ett måste att odla i medelhavsländerna. I Norden blev frukten först känd under nästa sekel, men kom då precis som söderut att bli en passion för de större trädgårdsanläggningarna. Även i Hesselbyholms orangerihus växte *apelsin trån* (3 stycken) som frestade med sin utsökta doft och smak. Citrusläktet är för övrigt speciellt mottagligt för ohyra, och sjukdomar grasserade säkert i det dunkla orangerihuset.

I orangeriet fanns också andra frukter än citrusläktet. Vi kan tex läsa om *Flos passionis stående i stenkrukur* (9 stycken) dvs. den dekorativa pas-

sionsblomman. Denna växt finns i över 300 arter och många av dem bär syrligt söta frukter som kan jämföras med granatäpplet — kanske var de Hesselbyholmska av denna typen då man strävande efter både skönhet och nytta vid valet av växter. Verkliga ”granatäpplen” fanns det emellertid också då vi kan läsa om *Granate trån* (5 stycken), vilka bar de så populära dessertfrukterna. En annan i högsta grad nyttigt växt, var fikonet som kom att bli det mest omfattande fruktträdet i hela orangiehuset. Här uppräknas 91 stycken träd i olika storlekar, allt från stora *fikon trå eller fruktbärande stående uti runda baljor* till *fikon uti 4 kantiga lådor, stenkrukur och uti låda*. Detta sägenomspunna förhistoriska träd från östra Medelhavet med sina köttiga frukter intogs säkert som delikatesser vid de Hesselbyholmska borden, antingen färskt eller torkade. En annan lika uråldrig kulturväxt var olivträdet, vilken i orangeriet beskrivs som 2 *st. olive trään* samt 2 *st. drift quarter af sama slag*. De sydländska blåsvarta mogna oliverna var med andra ord ytterligare en läckerhet som serverades vid finare måltider på godset.

Grönsaker

Förvånansvärt få grönsaker och rotfrukter är uppräknade i inventariet, vilket säkert bottenar sig i att dessa ansågs som självklara. Säkert odlades det både kål, kålrötter, morötter, rödbetor osv. för att mätta gårdens stora befolkning — men det enda konkreta beviset på detta finner man i några av inventariets överskrifter och trädgårdsredskap. Här beskrivs *Kåhl Qwarteret på östra sidan om sandgången wid den nya trädgårds Byggningen och Kåhl Qwarteret på västra sidan om sandgången mot skogen* samt trädgårdsredskap som *kåhl haka, kåhl järn och kåhlfat*. Trädgårdsredskapen var för övrigt omfattande, här fanns allt som behövdes till en stor trädgård — *sågar, ränsjärn, knifwar, trä skrapor, siöflar, krattor, dyng slädar, jord bärar, skåt kiärer* osv.

Några mer exklusiva grönsaker har däremot trädgårdsmästare Nils Ekman noggrant antecknat. Melonen som odlades i bänkar eller *hifften*, en nödvändighet i vårt klimat då den inte har möjlighet att mogna på kalljord. En kuriositet är att man ägde *9 st. lösa melonfoder*. Dessa har antagligen använts till att hänga upp melonerna i när de nästan var mogna för att undvikas att bli stötta. En annan delikatess var sparris. Den växte i *13 st. Sparis sångar* vid stora sandgången intill *orangie huuset*. I orangeriet växte *27 st. Solanum trån*. Solanumsläktet är stort, men man kan ändå inte låta bli att spekulera kring om det var potatis som växte här. Potatisen hade som bekant precis börjat odlas vid denna tiden i Sverige som kulturväxt då Jonas Ahlströmer 1723 införde den från Frankrike. Kanske var det potatis, besksöta, vita ängla trumpet — ytterst väldoftande med dekorativa blomställningar eller något helt annat, *Solanum* är bara ett av många frågetecken i inventeringen då Linnés heltäckande flora över växterna först kom ut 1745. Tidigare fanns det förvisso olika system över växterna, men de var ofta både ofullständiga och inte sällan 'hemmagjorda' latinska sammansättningar som idag kan vara mycket svåra att uttyda.

Krydd och medicinalväxter

Någon direkt kryddträdgård verkar det inte att ha funnits på Hesselbyholm. Däremot omnämnes en del läkeväxter och kryddor i kvarteren och längs gångarna. *Dragon, Salvia, Isop, Syra* och *Winruta* är odlade i små häckar eller jordlister som bildar inramningar för fruktträd och bärbuskar. Enligt

gammal tradition har dessa fem växter haft många användningsområden både när det gäller rent läkande verkan samt kryddning av maträtter. *Dragon* — ansågs bra för huvud, hjärta och lever, den var även magstärkande samt inte att glömma en utmärkt krydda till soppor, höns och kalv. *Salvia* — ansågs kunna bota det mesta från gulsot, ormbett, kolera, gikt osv. om det dracks som ett stärkande te. *Isop* — var det bästa att ta mot bröst- och luftförssjukdomar, medan *Syra* — verkade speciellt bra mot skörbjugg. Slutligen kunde *Winruta* — användas som linement, fast lika välgörande var det mot huvudvärk och hjärtklappning.

Den vackra fläderbusken med sina stora gräddvita blomställningar har också läkande egenskaper. Man torkade blommorna och använde dessa som te vid feber och förkylningar. I inventariet benämnes växten som *Sambucus på ritningarna*, underligt nog växte den trots sin något fräna doft ända in på husknuten vid *Andra afsättningen wid Sahls trapan*. Vid *orangie huuset* hittar man växter från sydligare breddgrader som är både aromatiska och läkande. För det första 3 stycken spännande *musket trån*, med sina nötliknande frö. För 1700-talets människor måste det ha varit en otroligt exotisk krydda. Till och med dagens botanister har svårt att få muskoten att trivas i växthusen på botaniska trädgårdar. Hur den lyckades överleva på Hesselbyholm är än mer underligt. Vidare odlades *lagerbärs trån* — i ganska stort antal, då *17 st. stora*, och *6 st. små* är uppräknade. Hos lagern är det främst bladen som har en starkt aromatisk doft, men både blad och bär användes torkade som kryddor. Säkert har dessa växter även torkats för att sprida väldoft. Det är ändå ingenting mot vad blommorna och de blommande buskarna hjälpte 1700-talets hem att dofta fräscht.

Blommor, blommande buskar och träd

I en tid då man hellre pudrade över smutsen än att tvätta bort den var väldoftande blommor oumbärliga i herrskapshemmen. De torkades för att läggas i potpurrikrukor som gärna placerades nära den öppna spisen — då förstärkte värmen aromen. örter och blommor syddes också in i tygpåsar för att sprida väldoft i linneförråd och klädkammare. Inte att förglömma är växternas viktiga roll som parfym. Rosorna var mest omtyckta då man kunde utvinna den eftertraktade och förföriska rosenoljan. I Hesselbyholms trädgård beskrives blom-

Lushuset
 1674 Caprifoliaceae och Syrener
 1774 8 kvartier på norra sidan om stora sand
 gången

Utdrag ur originalaktens fjärde sida, med lusthusets plantering.

morna att växa i *Rosen häck på norra sidan om qwarteret* (2 häckar), med den ena vid *sidan om stora sand Gängen* och den andra näst *til orangie huuset*. Vid *lusthuuset* kan man slå sig ner vid ett *8 kantigt steenbord med fot af samma slag* och njuta av syrener och kaprifoler (16 stycken). Syrénen som infördes till de germanska länderna under 1500-talet stöter man även på nära *sahls trapan* som *Siren trån* (4 träd) samt även i *Winter Qwarteret* som *nå planterad siren häck in tet försig komen*. Den odlade kaprifolen vilken även växte som buskar (8 st.) omnämns inte i vårt land förrän år 1685. En annan växt i trädgården som anses kommit till Sverige ungefär samtidigt med kaprifolen är berberis vilken växte i *häckar omkring qwarteret*, som kallades *wären, somaren och hösten*. I kvarteren närmast huset omnämns också *blomster sänger* och *lökar*, utan närmare presentation.

Välldoftan följer oss även in i *orange huuset* där den ena doften måste ha överträffat den andra. Först i raden är den ljuvliga jasminten som tros ha kommit till vårt land kring 1650 (eller möjligtvis den närbesläktade schersminen) — den beskrives som *3 st. hvitta Jersminer, 18 st. dito guhla* och *6 st. Jersmin (Cattalogus?)*. Vidare kunde man beundra *15 st. guhla violer dubbla* — lackviol eller gyllenlack som var en typisk potpurri växt, *68 hollenska nejlikor* och *26 st. dubbla löf Cojer i krukor*, dvs. idel goda dofter. Vi träffar också på benämningen *alue i stenkruror* (3 stycken). Aloeväxterna kan vara allt från mindre träd till buskar eller stjäklösa örter med vanligtvis köttiga blad och en mycket speciell upprättstående blomställning. Kanske odlade

man aloeväxten för sitt underliga utseendes skull eller som läkeväxt där den anses effektiv på många områden. Ytterligare en växt som det möjligtvis utvanns väldoftande olja ur på Hesselbyholm var rosmarin, den beskrives som *Rosen Marin trån i krukor och lädor*, med så många som 21 träd uppräknande. Slutligen fanns de så mytomspunna myrtenträden vilka trädgårdsmästaren omtalar som *17 st. större och mindre myrten trån*. Den ständigt gröna växten med lansettlika läderartade blad och doftande vita blommor har i den kristna traditionen blivit symbolen för jungfrulig renhet. Vem vet, kanske har någon Hesselbyholms brud fått bundit en krans av orangeriets myrtenträd.

Gröna träd och buskar

Vad vore alla väldoftande blommor, syrener, fruktträd och kryddörter utan en grön inramning av lister, parterrer, häckar och träd? Ja, inte hade det liknat en barockträdgård i alla fall — vilket Hesselbyholm i högsta grad var. Det som först slår en är buxbomen. Den trivs lika bra som fritt växande "träd" som lågt nerklippt häck. Den beskrives också mycket riktigt som *2 st. Ritningar med Boksbom*. Dessa ritningar är enligt inventariet, trädgårdens enda parterrer med någon form av geometriskt uppbyggt mönster av buxbom — de var placerade strax nedanför salstrappan. Förökning av växten skedde sannolikt i orangeriet då man här kan läsa om *1 st. Buxboms trå med 8 st. aftehlingar står uti kruka*. Trädgårdsmästaren nöjde sig inte med denna sparsmakade utsmyckning utan

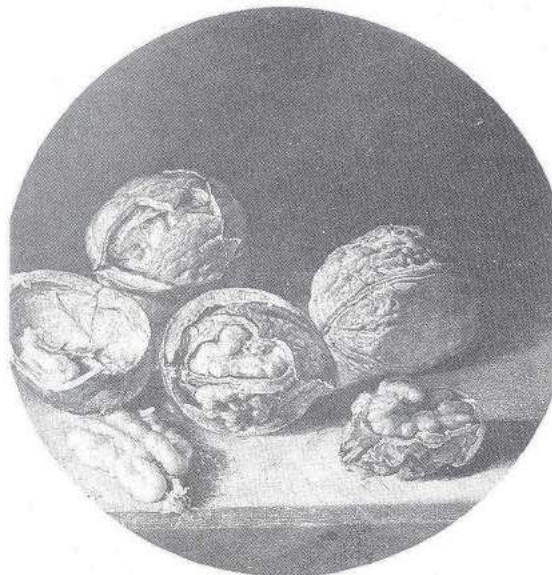
Den allékantade uppfarten till Hesselbyholm, ca 1920. (Foto: Nordiska museets arkiv)

hade även 2 st. *Skurna granar* och till och med 2 st. *dito i pyramider*. Rent figurativa dekorationer var det inte heller brist på i trädgården, i Winter Quarteret uppräknas 38 st. *Bilder deraf 4 st. stora som hafver postamenter samt 16 st. smäre med fina postamenter*. Med andra ord hade man statyer som stod på pidestaler. Ytterligare försköning i samma kvarter bestod av 45 st. *Målade Blomster Kiäpar med förgyllda Knapar* — man kan gissa att herrskapet och deras bekanta tog sig många promenader i denna påkostade och vackra miljö.

De övriga granarna (65 träd) i trädgården var däremot inte klippta i några former utan växte fritt två och två eller tillsammans med enar (68 träd) i rader eller alléer. Orangeriet bjuder på ytterligare barrträd då det här uppräknas 2 st. *Taxus eller holenska granar* samt även 10 st. *större och mindre Sjöpreser*.

Cypressens ståtliga pelariska arkitektoniska form var naturligtvis en exotisk attraktion för en sörmländsk trädgård, men vintertid klarade den sig inte utomhus utan fick därför stå i *orangie huuset*. På *Stora Sandgängen* växte det 18 st. *Ask och Lönträan samt 58 st. Lindar*. På östra sidan om trädgården återfinns 67 st. *Lindar vilka står uti allen åt siön*. Lindalléer kom i ropet på 1600-talet vid slott och herrgårdar. En intressant notering om lindar framlades av Carl Hernmarch och C. G. Alm vid deras planuppmätning 1921. De skriver: "Däremot förefaller det mycket troligt, att det senare på Hesselbyholm funnits en trädskola, varifrån storbladiga lindar spritts till slottsträdgårdarna kring Mälaren." Sannolikheten förstärks ytterligare genom detta inventarium då det redan 1738 fanns 125 lindar på godset, kanske utvecklades här en trädskola

Stilleben med valnötter målat av Antonio de Pereda (1611—1678). (Ur: Skiera Pierre, 1989)

senare under århundradet.

Övriga lövträd på Hesselbyholm var bok (95 träd) som beskrives som *unga*, hassel var klippt som en häck i *lusthuuset*, 4 st. *Castanie Trän* växte vid *Stora Sandgången* och slutligen de sydländska *Wahl-nötta trän* (4 stycken). Valnöten har en i det närmaste lika lång kulturhistoria som fikonet och har alltid uppskattats för sina lika näringsrika som goda nötter. Herrskapet på Hesselbyholm åt troligtvis också nötter med god aptit då det omnämnes ytterligare 4 träd, *nötta trään* med beteckningen *Lambergenska*. Slutligen kan man vid orangie huuset läsa om 15 st. *stora mulbärsträd uti stora runda baljor*, 17 st. *af lägning som står ind wid modern samt 3 st. mulbärsträn 2 st. i lådor 1 är utsatt i trädgården*. Vid en första betraktelse kan man lätt tro att det rör sig om *Morus alba* dvs. mulbärsträdet som man föder upp silkesmaskar på. 1700-talets "överflödsförordningar" begränsade siden och sammetimporten och gjorde det därför extra intressant att få fram det åtråvärda silket inom landet. Tidsmässigt stämmer dock inte Hesselbyholms mulbärsträd med silkesodlingen då den först kom igång på 1730-talet. Då träden här redan år 1738 omnämnes som *stora* får man nog inse att det rör sig om det svarta mulbärsträdet, *Morus nigra*. Även om den spännande silkesodlingen saknades på Hesselbyholm redovisar inventariet så mycket annat om 1700-talsanläggningen. Det känns lite grann som man står och kikar in genom den grönmålade spa-

lierporten vid *Lusthuuset* på människorna som levde och verkade i denna miljön för 254 år sedan. Visst var det skönt i denna prunkande värld. Nedan följer inventariet skrivet av Mäster Nils Ekman. Läs gärna vidare själva!

* * *

Inventarium på Hesselbyholms Trädgård som Lefwereras af Mäster Nils Ekman och mottages af Mäster Olms An - no 1738 d: 11o.ber. och befans som följer Nembl:n

sid 1.

Första afsättningen wid Sahls trapan

- 1 st. Persike Trää
- 2 st. Aprikos Trän
- 2 st. Wÿn rankor

Andra afsättningen

- 4 st. Wÿnrankor
- 1 st. Aprikos Trää
- 2 ne. Ritningar med Boksbom
- 8 st. Boksboms trän
- 2 st. Blomster sängiar
- 2 st. Siren trän wid trapan
- 2 st. Sambukus* står på ritningarna

Tredje afsättningen

- 6 st. Aprikos trän
- 8 st. Aprikos Plomon trän
- 1 st. Äple trää
- 1 st. Päron Trää
- 20 st. Klara Kiörsbärs trän
- 11 st. Morell trän
- 1 st. Fogel Kiörsbärs trää

sid 2.

- 2 st. Siren Trän
- 2 st. Will häckar en wid hwarje sidan öfwer nämnda trään står uti 3ne. boksboms lister med blomster lökar

Inventarium på Hæselbyholmens Trægaard
 1ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 og m. m. Hægelbyholmens Trægaard
 no 1738 J. Møller. Vid. Hægelbyholmens Trægaard
 Hægelbyholmens Trægaard

1ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

1ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 2ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 3ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

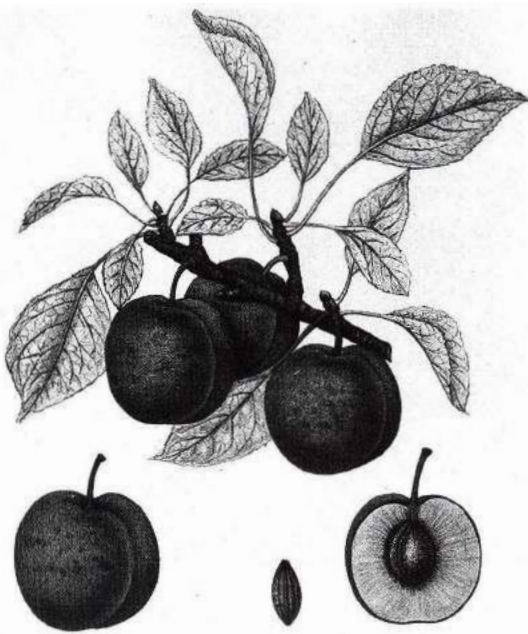
4ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

1ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 2ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 3ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

4ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 5ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 6ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

7ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

8ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 9ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 10ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 11ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 12ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 13ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 14ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen
 15ste. Løffert og Carl Møller Nils Eriksen

Æöä Äprikosplommon.

Bil. af Henriette Sjöberg.

Den. Eng. G. And. 2000.

Äprikosplommon, som växte vid den "Tredje afsättningen wid Sahls trapan", tecknade av Henriette Sjöberg. (Ur: Svenska fruktsorter, 1912).

Lust Trädgården

- 14 st. Plomon trån af åtskillige Sorter
störe och mindre
- 3 st. Päron trån
- 1 st. Äple trää
- står uti boksoms listor med blomster lökar

sid 3.

Wästra Qwarteret kallas wären

- 25 st. låga Kiörsbärs trån hwaraf är 10
spanska de öfwriga utaf åtskilliga slag
- 2 st. röda ägg plomon trån
står uti Boksoms lister med blom =
ster lökar
- Berberis häckar omkring qwarteret
- 2 st. Skurna granar som Poramider

Östra Qwarteret kallas somaren

- 22 st. Kiörsbärs trån hwaraf är 6 st. Spanska
de öfwriga af åtskilliga slag 4 st. siuka

4 st. hwitta Plomon trään

Berberis häckar befinas som uti det
andra qwarteret

2 st. Skurna granar

lika ledes med Boksoms lister

Qwarteret Hösten

- 13 st. äple trån frukt bärande af åtskilliga
Sorter
- 13 st. Päron trään af Diverse Sorter
Berberis häckar finns äfwen som wid
de förra
- 4 st. Lambergenska nötta trään söder om qwar-
teret
- 2 st granar
äfwen med Boksoms lister

sid 4.

Winter Qwarteret

- 14 st äple trån af åtskilliga Sorter
men 3 deraf siuka
- 9 st. Päron trån af lika beskafenhet med
deles förlorade
- Boksomen wästra dehlen utgången
- 2 st. Granar
- 1 st. Ny planterad Siren häck intet
försig komen
- Berberis häckar stor och öster om
qwarteret
- 38 st. Bilder deraf 4 st. stora som hafver
postamenter samt 16 st. smäre med
fina postamenter
- 45 st. gl. Målade Blomster Kiäpar med
förgyllda Knapar men en knap borta

Lusthuuset

- färdig planterat med 8 st. Lindar
- 16 st. Caprifolium och Sirener
- 1 st. 8 kantigt steenbord med fot af samma slag

sid 5.

- 64 st. Lindar deraf 2 ne. siuka
- 48 st. Enar och Granar till sammans
Wäster thwert öfwer Trägården är
en hassle häck något hög
- 1 st. Grön målade Spalier port wid wästra
ändan helt färdig med gångjärn
och skrufwar samt 4 st. stora bruna
målade knappar öfwan upå
- 4 st. hwitta målade sätten
söder och öster uth är widin häck

Stora Sandgängen

- 4 st. Castanie Trän
58 st. Lindar på stora gängen i Trägården
18 st. Ask och Lönträan på samma gång
stora gängen samt upåt Mannhuset
äro Kiörsbarschäckar
74 st. Granar och Enar står i bemtn gång
imelan träna
Wid slutet af denna gång är en grön
målad Spalier port helt färdig med
Skrufwar och gängjärn, men jern then
som war af updraga Klinkan med
är bortta, 4 st swarf Wade knappar til
bemtn port öfwer struken med
brun färg. 2 st. hwil sätten

sid. 6

På östra sidan om Trädgården

67. st Lindar står uti allen åt siön

Frukt Trädgården Norra

Mellan om stora sandgängen

- 24 st. Halfstamiga päron trään hwaraf
2ne. är odugliga
26 st. Halfstamiga äpleträn af Diverse
Sorter
2 st. Plomon trään
3 st. Kiörsbärs trään
5 st. Äpleträn hwaraf 4 st gl. siugt
3 st. Plomon trän
1 st. Spanskt Kiörsbärs trää
7 st. Päron trän gl. men ett deraf siugt

sid 7.

*Södra Wallen Norr om Rudamen och
diket wid långa sandgängen*

- 32 st. Päron trän af åtskilliga slag står
uti Linier
59 st. äpleträn af dylik beskaffenhet deraf
2ne. siuka och de andra något an =
fallna
utåt Kalbran
2 st. Hwitta Spanska Kiörsbärs trän
2 st. Swartta Spanska
1 st. Bigarou
4 st. Klara Kiörsbärs trän 2ne. nysatta
1 st. Kirchen von der nacht
1 st. Kirchen Cortdequ efter utrisningen
2 st. röda ägg plomon trän
1 st. Dito hwitt
1 st. Aprikos plomon trää

- 3 st helt nyplanterade plomon trän
det ena helt siukt

sid 8.

*Södra Walden, Söder om Rudamen
modt skogen dunken*

- 28 st. Päron trän hög och half stamiga
47 st. Äpleträn af lika beskaffenhet med
4 st. däraf siuka
5 st. Kiörsbärs trään deraf 4 Klara 1 Spans:
10 st. Plomon trään af åtskilliga slag

Kiöks Trädgården

- 9 Hifften* melon Bänkar
Bräder til melon kunna som med
hakar saman häfftas
14 st Hifften* låga

sid 9.

*Wästra Jord Quarteret på Norra sidan
om stora sand Gängen eller åt alen wid
gården*

- 1 st. Rosen häck på Norra sidan om qwarteret
på 3ne. sidor äro små häckar eller jordlistor
af Isop och Winruta samt Syra
8 st. Päron trään
9 st. Äple trän
1 st. Kiörsbärs trä
1 st. Plomon trää
1 st. Wahnötta trää
19 st. Wÿn bärs buskar

*Östra Jord Quarteret Norr om stora
sand Gängen näst til orange huset*

- 13 st. Sparis sängar
1 st. Rosen häck på norra sidan om detta
qwarter
1 st. wahnötta trää mot grinden på sama
sida, på sidorna jordlistor
af Isop och Syra
9 st. Päron trän 1 deraf gamalt

sid 10.

- 9 st. Äple trän
1 st. Klart Kiörsbärs trää
16 st. stamar Wÿn buskar

*En Nÿ list som går ifrån orange huset
til Trädgårds Bygningen*

- 7 st. Äple trään
6 st. Päron trään

- 2 st. Plomon trään
- 9 st. hwitta Wÿnbärs stamar
Infattningen af listen är half =
parten Dragon och det öfwriga Salvia

*Thomma smala små Qwarter
emellan Stora sandgängen
och förbrända Jord Qwarter*

- 3 st. gl. Pärön trån 1 deraf med (Pip) ymper
- 4 st. Äple trään 1 deraf ungt

sid 11.

- 2 st. Morell trån
- 2 st. Dito hwitta Spanska 1 plomon trä

I Vänstra Scholan

- 1 st. litet Castiane trää
- 2 st. unga Äpletrån
- 2 st. unga päröntrån
- 1 st. Kiörsbärs trää
- 1 st. Mondell trää
- 36 st. Lindar
- 66 al. Boksbom
- 8 st. Caprifolium buskar
- 95 st. unga boktrån upkomna utaf
Kiärnan
Sångarna syns wara i behåll men
illa medfarhna genom ogräs

sid 12.

*Det andra Jord Qwarteret eller Norra
Trä Scholan*

- 3 st. Pärön trån
- 7 st. Äple trån 1 deraf gammalt
- 1 st. Klart Kiörsbärs trää

I sista Scholan

- 13 st. fransyska trån kallar arbonier*
Kiörsbär
- 8 st. Äplen arbonier
- 10 st. Pärön trään namnas arbonier
- 2 st. Wahlnötta trån
- 16 st. Pärön trään
- 11 st. Äpleträän
- 5 st. Kiörsbärs trån
- 65 st. Äple och pärön trån wilstamar
- 75 st. willstamar af Kiörsbär och plomon
de öfwriga äro ocelerado och ympar
uti

- 6 st. Granar
- 114 st. Äckta Kiörsbärs trån störe och mindre
- 3 st. hwitta Sÿren buskar
- 1 st. ungt apricos trää

sid 13.

*Trä Scholan på Södra sidan om
stora sandgängen*

- 36 st. Äple trään
- 27 st. Pärön trään
- 11 st. Plomon trään af Diverse Sorter
- 100 st. otämnda Äpletrån
- 12 st. Kiörsbärs trån
- 8 st. Willa pärön stamar
- 49 st. Willa Kiörsbärs stamar
- 120 st. Plomon stamar
- 16 st. Paradis Äple stamar
- 6 st. Pärön trån kallas Qwitten
- 1 st. gl. Qwitten stubbe med tehlingar
- 2 st. persike trään
- 140 st. Äple Kiärn trån
- 40 st. Dito Pärön Kiärn trån

sid 14.

*Infattningen omkring Södra
Trä Scholan*

- 1 st. stort gl. Pärön trää
- 3 st. unga Äple trån
- 3 st. Plomon trään
- 2 st. unga Pärön trään

sid 15.

*Infattningen omkring Södra Trä Scholan
öster uth äth Siösidan*

- 1 st. gl. Pärön trää
- 3 st. unga Pärön trään
- 3 st. Plomon trään
- 1 st. Kiörsbärs trää

*Kähl Qwarteret på Östra sidan om
sandgängen wid den nya trögårds
Byggningen*

- 10 st. Äple trån 1 deraf gammalt
- 2 st. gl. Kiörsbärs trään
- 10 st. Pärön trään
- 18 st. Stiknebärs buskar

sid 16.

*Kähl Qwarteret på wästra sidan om
sandgängen mot skogen dunken*

- 15 st. Äple trån deraf 1 siukt och 1 gammalt

Orangie Huset under Kyrkian

- 18 ft. stora lädor två eller frugtbarande
stående uti runda baljor
14 ft. Dito mindre uti runda baljor
16 ft. Nog mindre uti 4 kantiga lädor
20 ft. Dito uti steenkrukor
8 ft. Dito i en lång låda
17 ft. uti en låda
15 ft. stora mulbärsträd uti stora runda
baljor
17 ft. af lägning som står ind wid modern
3 ft. mulbärsträn 2 st. i lädor 1 är utsatt i trädgården
1 ft. Dito står uti steenkrukor

Utdrag ur originalaktens adertonde sida, med fikon och mullbär beskrivna.

9 st. unga Päron trään
24 st. Stiknebärs buskar

En bit nedanför de 2ne. Quarter
wid skogen dunken
9 st. Päron trään
7 st. Äple trään

sid 17.

Norr och Söder uth äth siösidan
wid stora Trägårds porten äro
2ne. buskar en på hwardera sidan
om stora sandgängen står
6 st. gl. willa Kiörsbärs trään
2 st. gl. Äple trään

sid 18.

Orangie Huuset under Kyrkian

- 18 st. stora fikon trä eller frugtbarande
stående uti runda baljor
14 st. Dito mindre uti runda baljor
16 st. Nog mindre uti 4 kantiga lädor
20 st. Dito uti steenkrukor
8 st. Dito i en lång låda
17 st. uti en låda
15 st. stora mulbärsträd uti stora runda
baljor
17 st. af lägning som står ind wid modern
3 st. mulbärsträn 2 st. i lädor 1 är utsatt i trädgården
1 st. Persike trään står i 4 kantig låda

10 st. Cedum arboressens*
 17 st. stora Lagerbärs trån
 1 st. Laurus Stonus* i 4 Kantig låda
 2 st. do uti steenkrukor
 2 st. Alexandrona* uti steenkrukor
 3 st. Hedera arborea* uti steen krukor
 1 st. Flaspis Certieum*
 3 st. Hwitta Jersminer

sid 19.

9 st. Dito guhla i steenkrukor
 9 st. Do. stående uti en låda
 2 st. Aurukula* i steenkrukor
 1 st. Buxboms trä med 8 st. af tehlingar
 står uti krukka
 1 st. Aprikos trää står i krukka
 4 st. Vinruta uti lådor
 1 st. uti stenkruga
 9 st. Flos passionis* stående i steenkrukor
 10 st. större och mindre Sÿpreser
 3 st. alue* i steenkrukor
 17 st. större och mindre myrten trån
 6 st. Jersmin Cattalogus
 3 st. musket trån
 27 st. Solanum* trån
 15 st. guhla violer dubbla*
 26 st. dubbla löf Coÿer i krukor
 21 st. Rosen Marin trån i krukor och lådor
 6 st. Calotea*
 3 st. Aplesin trån
 10 st. Citron trån 1 deraf siukt
 2 st. Dito stammar med Citron och Pomeranser
 23 st. äckta Pomerans trään större och
 mindre

sid 20.

62 st. Willa pommerans stamar
 8 st. unga wÿn rankor
 5 st. Granate trån
 1 st. oliander
 2 st. Taxus eller holenska granar
 3 st. Fikus indicus minus*
 6 st. Små Lagerbärs trån
 4 st. Hiuska Gloriosa*
 39 st. Hollenska neglikor i krukor
 29 st. Dito i lådor
 2 st. olive trään
 2 st. drif qwarter af sama slag
 2 st. Lasurolis* i steenkrukor

Postelins Pottor stora ..... 19 styck
 Dito stora 8 kantiga ..... 3.
 stora Poramid krukor ..... 4.
 stora som äro gamla ..... 11.
 En sort mindre med benk
 öron ..... 17.
 En sort större och mindre
 hwaraf 5 a 6 st. äro lagade
 men äro tillsammans ..... 47.
 Små gl. Dito ..... 8.

Summa 109 styck.

sid 21.

Stenkrukor större och mindre
 inalles ..... 176 styck.

*Memorial på Trägårds Redskapen
 nemb:n*

30 st. Bänkmattor
 3 st. lösa melonfoder
 4 st. watt kanor af Koppar något söndriga
 5 st. gl. Trägårds sågar
 3 st. ränsjärn 1 med järn skaft
 2 st. gl. räns Knifwar
 4 st. Trä skrapor
 1 st. gl. Kåhl haka
 2 st. Kåhl järn
 4 st. gl. gång siöflar
 1 st. järn grep
 4 st. Krattor med järn pinar
 1 st. skÿfel
 3 st. par gl. Kiälkar
 3 par nya oandvadn
 2 par skaklor*
 3 st. gl. dÿng slädar
 2 st. nya Dito

sid 22.

1 st. watt Kiära med skodda juhl samt tuna
 2 st. gl. Rist Kiäror
 1 st. lång Kiära med juhl
 2 st. jord bärar
 2 st. gl. flat bärar
 2 st. gl. Skät Kiäror
 2 st. nya obeslagna
 1 st. gl. beslagen skrind släde
 1 st. ox ok
 1 st. Trästock utan bild
 1 st. gl. harf med trä pinar
 7 st. Trägårds Korgar
 3 st. Kåhlfat

- 5 st. små tråg
- 2 st. gl. wärck selar
- 1 st. Trägårds snöre
- 1 st. ander stängs nafwar
- 1 st. gl. såg
- 1 st. gång plog
- 1 st. hugjärn
- 1 par dubla järn Krokar
- 3 st. gl. yxor
- 9 st. stora bänk fönster 13 rutor sönder
- 18 st. långa fönster
- 11 st. Do. mindre
- 24 st. än mindre
- 6 st. melon foder.

Förklaringar, troliga tydningar och frågetecken till inventariet

- Alexandrona = ?
- Aluc = ? Aluc arborescens, där bladsaften används som läkemedel.
- Arbonier = ? Häntyder på ortnamn eller arboretum.
- Aurukula = ? Auricula ursi, Bärsanikel, gul blommande växt.
- Calotea = ? Canna indica, växt med gul- till rödfärgade blommor utan doft.
- Cedum arboressens = ? Cederträd eller
- Crassula arboressens — crassula träd.
- Fikus indicus minus = ? Fikonsort, fikonkaktus eller grönväxande fikusväxt.
- Flaspis (möjligtvis, Haspis) Certicum = ?
- Flos passionis = Passionsblomma.
- Hedera arborea = Murgröne träd.
- Hifften = Antal bänkar.
- Hiuska Gloriosa = ? Gloriosa — slingrande liljeväxt.
- Lasurolis = Viburnum tinus (Laurus Tinus)
- Olvon art med svartblåa frukter.
- Laurus Stonus = ? Stort lagerträd.
- Sambukus = Sambucus, Fläder.
- Solanum = ? Potatis eller Datora — vita ängla trumpeteter.
- Skaklor = Användes till hästvagn.
- Violer dubbla = lackviol — gyllenlack, typisk potpurri växt.

Litteratur

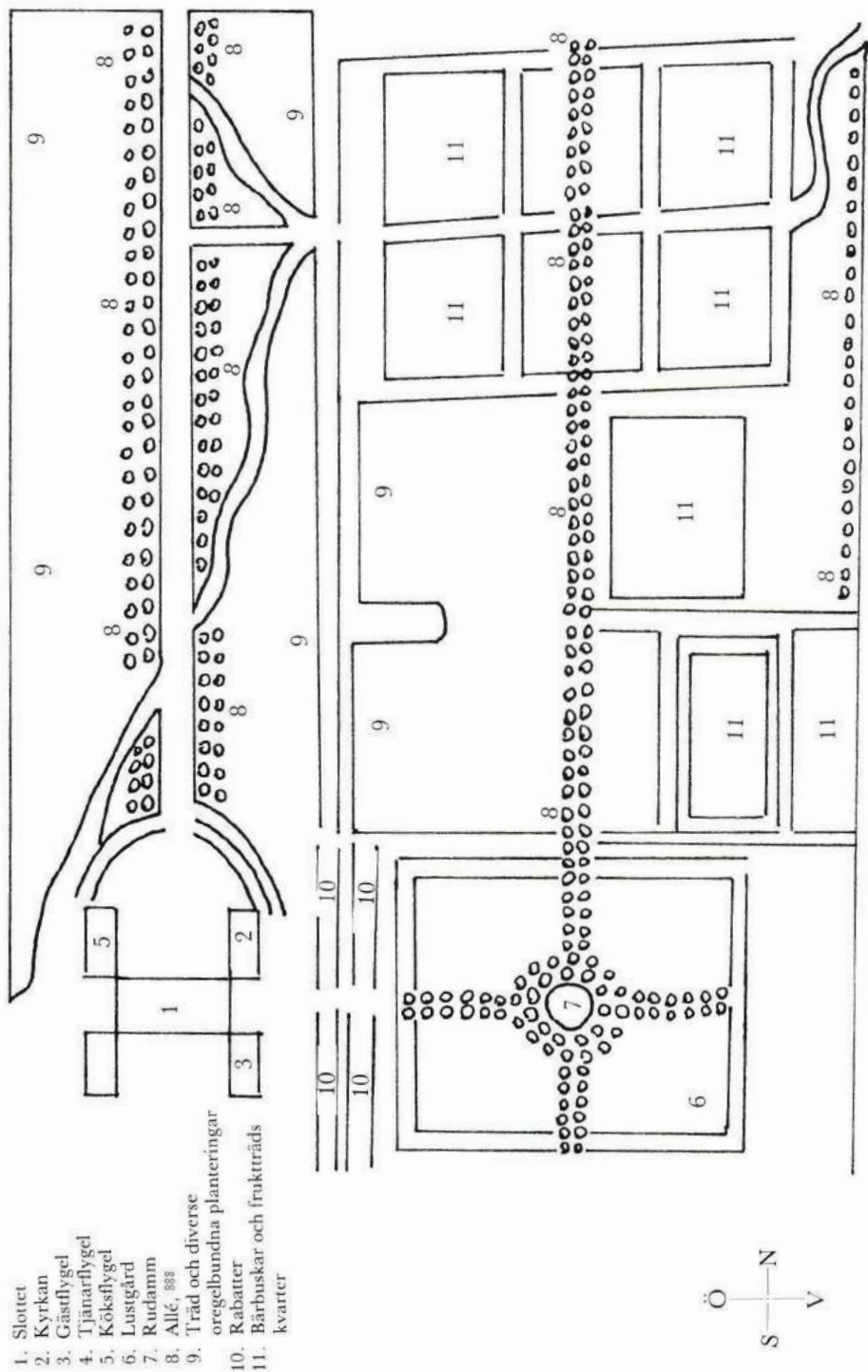
- Arkitekt ur minnesföreningen, *Svenska Trädgårdskonsten, del 2*. Stockholm 1931.
- Bacon Josephine, *Oranges and orangeries*, The Connoisseur October 1981, sid 101—103.
- Dahlberg Erik, *Svecia Antiqua et Hodierna, Sverige i forntid och nutid*. Stockholm 1935.
- Hylander Tore, *Blommor och träd vid Medelhavet*. Milano 1988.
- Johnson Hugh, *Träd från hela världen*. Holland 1975.
- Karling Sten, *Trädgårdskonstens historia i Sverige*. Stockholm 1931.
- Lindhagen Ulrika, *Om små skånska kryddgårdar och deras växter*, ur Skånes hembygdsförbunds årsbok 1981, sid 80—105.
- Mannerstråle Carl-Filip, *Nya huset i Andrarum "Anno 1741"*, Piperska Handlingar no 1 — 1991, Christinehofs arkiv. Malmö 1991.
- Phil Axel o Eriksson Jakob, *Svenska fruktsorter*. Stockholm 1912.
- Schnitler Carl W, *Trädgårdskonstens historia i Europa*. Stockholm 1917.
- Skira Pierre, *Still life a history*. Geneve 1989.
- Söderberg Bengt G. *Slott och Herresäten i Sverige — Södermanland del 1*. Malmö 1968.

Anmärkning

Jag riktar ett varmt tack till de personer som hjälpt mig med de svårare växtbestämningarna. Hans Alebo — Institutet för Kulturforskning, Kjell Lundquist — Alnarp och Marie Widén — Botaniska trädgården i Lund.

Detaljritning Hesselbyholms trädgård

Förenklad detaljskiss av C. G. Alms och Carl Hermarhs planritning över Hesselbyholm år 1921. Dessa båda ansåg för övrigt att Jean de la Vallée kan ha varit trädgårdens arkitekt. (Teckning: Viveka Hansen)

”Rondalen” på Ulvåsa

KJELL LUNDQUIST

Rondalen på Ulvåsa, inramande herrgården med sitt lövvalv. Rondalen utgör ett kraftfullt gestaltat trädgårdsuttryck i träd ute i det östgötska jordbrukslandskapet. (Foto: Kjell Lundquist)

”Rondalen” på Ulvåsa utgör ett mäktigt kulturhistoriskt uttryck i träd ute i landskapet. Den utgör vid sidan av trädgårdar, parker och alléer just en sådan ”medveten arkitektonisk skapelse” som åsyftas i den nya kulturminneslagen (KML 1988:950) och för vilken den nya byggnadsminnesförklaringen är avsedd. Det finns därför goda skäl att beskriva och dokumentera uttrycket.

Det finns också andra skäl till att sprida Rondalens koncept. Det är till inspiration för en fortsatt kvalificerad gestaltning med träd, i en tid som annars är fattig på ”medvetet arkitektoniska skapelser” med träd i huvudrollen. Vår tids gestaltade uttryck med och i träd utgör tyvärr mest dåliga ko-

pior av standardlösningar eller i bästa fall bleka variationer på temata som spelades med full styrka och klang för flera hundra år sedan. Detta oavsett om uttrycken är starkt formmässigt präglade eller om de har naturen som förebild.

Varje tid har sin trädgård

Varje period i trädgårdskulturens historia har utvecklat sin egen stil utifrån sina bestämda förutsättningar. Varje tidsålder har skapat sina trädgårdar och parker med sina moderiktiga uttryck och karaktärer. Dessa har också trädet varit underkastade. Tiden och modet har i högsta grad påverkat och styrt användningen av träd. Ibland har

trädet tvingats underordna sig den stränga formen och kollektivets likformighet. Ibland har det uppmärksamrats individuellt och fått "utfolde sig" i full frihet.

Trädets historia "kun til lyst", i trädgårdar, parker och ute i landskap, är ung. Än yngre är det friväxande prydnadsträdet. Trädgårdskulturens träd utgjordes länge av "de bärande träden". I arv från järnålder och medeltid odlades fruktträd och nötter. I hägn av borgar och framförallt kloster förekom dessutom exklusiviteter som valnötter, äkta kanstanjer, mullbär och vindruvor. Nyttodlingen dominerade fortfarande långt in på 1600-talet i Sverige.

Lövgång, häckar och alléer

"Medvetet arkitektoniska uttryck" med träd går dock mer än ett halvt årtusende tillbaka i tiden. En sammanfattning över de mest välkända uttrycken skulle kunna se ut på följande sätt:

Lövgången finns belagd redan under medeltiden. Den är ett utav de första självständiga uttrycken med träd som kunnat urskiljas och ett av tidens "lustuttryck" jämsides med de frukt bärande träden.

Under renässansen utvecklas och förhårligas beskärningskonsten och framförallt formklippingen (topiary). Nu manifesteras det individuellt formbeskurna trädet liksom den klippta häcken i alla storlekar och former. Barockens främsta träduttryck utgörs av allén. Den är ett bidrag till trädgårdskonsten och landskapsarkitekturen som många fortfarande anser vara oöverträffat. Allén har firat sitt 350-årsjubileum och lever som princip världen över i en mängd modifierade uttryck.

Solitärträd och flerstammiga trädgrupper

Under romantiken avbildas och besjungs det friväxande prydnadsträdet. I den engelska landskapsparken kommer det också till uttryck som ett självständigt gestaltningselement, liksom friväxande träd i dungar ("clumps") och skogsimitationer.

Den "tyska trädgårdsstilen" under 1800-talet vårdar sig i än högre grad om det individuella och specifika. Den framför ett intensivt hortikulturellt art- och sortintresse. Från arkitektonisk synpunkt utgör dock den flerstammiga trädgruppen det viktigaste bidraget.

Vilka 1900-talets egna självständiga arkitektoniska uttryck är eller blir får framtiden utvisa. Det

är för närvarande svårt att se vilka uttryck i klass med häcken, allén eller den flerstammiga trädgruppen som vår egen tid bidragit med. Svårt sargade eller stympade träd i buskfält blir måhända i stället 2000-talets tragiska bild av vad 1900-talet åstadkom. Aldrig tycks det som om ovarsamheten med träd har varit större än nu.

Trädets arkitekturhistoria i parker, städer och på kyrkogårdar utgör ett eget intressant kapitel i trädgårdskonstens historia. Denna historia får dock skrivas vid ett annat tillfälle.

Det finns självfallet många fler klassiska gestaltungsuttryck med träd än vad som presenteras ovan. Både självständiga uttryck eller variationer på olika historiska temata. Ett studium av dessa rekommenderas. I tidens idétorika söker man sig med behållning till de historiska trädgårdsmiljöerna för inspiration.

Träd i cirkel

Rondalen på Ulvåsa i Östergötland är ett klassiskt uttryck i träd. Kompositionen är lika enkel som generell — träd planterade i en cirkel. I sitt sammanhang är den ändå genial och av hög potens.

Ulvåsas historia går tillbaka till medeltiden. Med den Heliga Birgittas verksamhet på 1300-talet som gjort namnet välkänt världen över, är den dock alldeles för vittomfattande för att tecknas i detta sammanhang.

Rondalen ingår i greve Carl Sparres storskaliga och storslagna barockanläggning på Ulvåsa från 1660-talet. Sten Karlings ord om trädgårdskonsten vid denna tid stämmer också väl in på Ulvåsa: "Trädgårdarnas komposition blev enklare och mer harmonisk. Man lade tonvikten vid den stora parterren, vid raka breda alléomgivna gångar, axialitet, överskådlighet och symmetri." Ulvåsas barockanläggning utanför den egentliga trädgården och parken, utgör också ett gott exempel på ett 'gestaltat landskap' där nyttofunktionerna i produktion från åker, äng, skog och sjö underordnats en estetisk och arkitektonisk överfunktion.

Planterade träen på båda sidor

I Rondalen möttes förr de anländande gästerna av värdfolkets ekippage. Här skulle de i lugnt gemak kunna njuta av uppfarten till herrgården och komma fram utvilade.

I ett reduktionsprotokoll från 1681 läser vi följande om huvudallén, som sträckte sig kilometervitt på båda sidorna om Rondalen med träd (lin-

Axeln och f.d allén med Rondalen i fonden från framsidesparterren. Pelarpopplarna markerar gränsen mellan trädgården och det omgivande jordbrukslandskapet. (Foto: Kjell Lundquist)

dar) på det klassiska avståndet av ca. 6 m.

”Söder mitt för gården eller Huuset är den nya Träägården och reguläre vägen anlagder, som med sijna dijken 14 allnar breedh och medh planterade träään, på båda sijdor, nästan 3,8 Mijhl, igenom gårdens och dherunder liggjande godzens gårdens och engar snörrätt löper in till Stora landzvägen, och till prydnadh för en sådan gårdh icke medh ringa bekostnadh för färdigat ähr. . .”

Allén planterades av de geometriska kartorna att döma någon gång mellan 1659 och 1674. I Carl Sparres egna anteckningar läser vi att planteringsåret är 1667. Exakt när Rondalen kom till är ännu inte fullt utrett. På goda grunder kan dock antas att Rondalen är från samma tid som allén. Planteringsavstånden i Rondalen överensstämmer med alléns och en okulär besiktning bekräftar att det väl kan röra sig om drygt 300-åriga lindar. Det tidigaste ”skriftliga” belägget finns i skrivande stund på en geometrisk orginalkarta på Ulvåsa från 1708.

Åtta ursprungliga lindar

Rondalen består av 10 st. lindar (*Tilia cordata*) varav 8 st. bedöms som ursprungliga. Två st lindar (*Tilia x europaea* aff.) är av yngre datum och har säkerligen ersatt två äldre träd som gått ut. Lindarna är planterade i en cirkel med diametern = 21 m. De enskilda c/c-avstånden är 6,5 m. Mellan de två paren av lindar som står på vardera sidan om vägen är det 8 m. Alla övriga mått framgår av uppmättningsritningen.

På Ulvåsa finns ytterligare en Rondal några hundra meter längre söderut, där den gamla landsvägen går fram. Båda Rondalerna ingick tidigare i den allé som beskrivits. Hur anslutningen sett ut mellan allén och den större landsvägen ytterligare någon kilometer längre söderut är däremot oklart.

Allén gick troligtvis ut förhållandevis kort tid efter planteringen på grund av de sankta omgivningarna, medan Rondalerna bestod. Det finns flera vittnesmål som säger att åkrarna på båda sidor om vägen regelmässigt var översvämmade på vårar-

na, trots dikning. På kartor från senare delen av 1700-talet och från 1800-talets början saknas också allémärkningar. Enligt ögonvittnen fanns inte någon allé längs uppfartsvägen till Ulvåsa i slutet av 1800-talet.

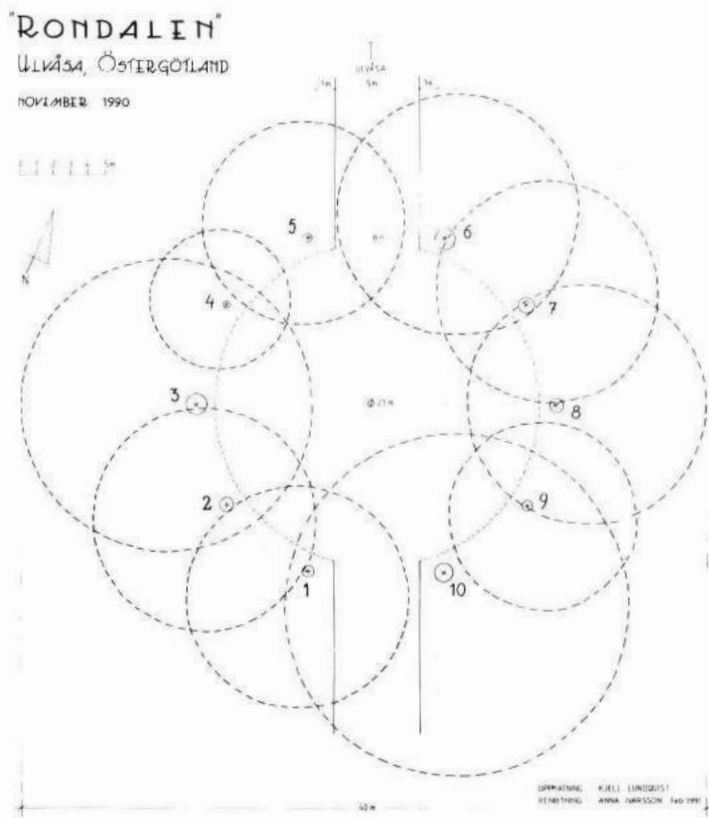
Form och funktion i skön förening

Rondalen på Ulvåsa är ett värdigt trädgårdshistoriskt bidrag till det omgivande östgötiska kulturlandskapet. Funktionen är tydlig och uttalad. Den utgör ett etappmål i en nära halv mil lång allé och axel. Form och funktion har här ingått en skön förening. Proportionerna är imponerande och behagliga. Styrkan ligger i enkelheten och i den med-

vetna placeringen, inte i mängden träd.

Rondalens koncept för en mötesplats, en avvikelse från det invanda eller en "irrationalitet" i det annars högst funktionella, står det fritt fram för var och en att utnyttja. Landskapsarkitekten får gärna kopiera mått och memorera arter och uttryck. Hon kan lätt kopiera och modifiera det fysiska uttrycket och göra detta väl till gagn för vår egen tid. Det inre konceptet och den stora äran tillkommer ändå kultureuropas mästare från mitten av 1600-talet.

Artikeln har tidigare varit publicerad i tidskriften *Utemiljö* 2/1991.

1. <i>Tilia cordata</i> so — 223 cm, kronØ — 13 m, tidigare nedtaget till 2,5—3 m, 2 stammar på 3,5 m 2. <i>Tilia cordata</i> so — 235 cm, kronØ — 12—13 m, 2 stammar på 3,5 m 3. <i>Tilia cordata</i> so — 360 cm, kronØ — 17 m, 2 stammar på 3 m 4. <i>Tilia x europaea aff.</i> so — 115 cm, kronØ — 8 m, (kompletterat) 5. <i>Tilia x europaea aff.</i> so — 143 cm, kronØ — 12 m, (kompletterat) 6. <i>Tilia cordata</i> so — 418 cm, kronØ — 14 m, 2 stammar på 2,5 m	7. <i>Tilia cordata</i> so — 290 cm, kronØ — 13 m, 2 stammar på 2—2,5 m 8. <i>Tilia cordata</i> so — 233 cm, kronØ — 14 m 9. <i>Tilia cordata</i> so — 175 cm, kronØ — 11 m 10. <i>Tilia cordata</i> so — 335 cm, kronØ — 20 m

Baroniet Rosendal

INGA HERMELIN JUNGSTEDT

Entrén till Rosendal. (Teckning: Mats Jungstedt)

Rosendals slott, byggt 1661—70, med fjällen i bakgrunden. (Foto: Kjell Lundquist)

Att besöka den äldsta bevarade renässansanläggningen i Norge var något som vi dendrologer såg fram emot. Speciellt efter att ha läst Olav Reisäter och Tor Nitzelius artikel i Lustgården från besöket 1949.

Vi hade läst om godsets fängslande historia som under medeltiden var en adlig sätesgård och kallades Hattaberg. Om släkten Mowatts ihopsamlade ägor, det jordagods som dansken Ludwig Rosencrantz sedan gifte sig till. Han byggde slottet 1661—70, blev adlad och godset fick heta Rosendal och blev baroni.

Troligen är det Ludwig som anlagt den gamla trädgården väster om slottet. Gamla räkenskaper visar att under hans tid har det köpts både planter, fröer samt redskap från utlandet.

1683 nämns namnet Jan Canneth som trädgårdsmästare på Rosendal. Carl W. Schnitler skriver i sin Trädgårdskonstens historia i Europa: "På en stor delvis murad terrass framför husets västfasad ligger trädgården som är delad i nio lika stora kvadratiske kvarter. Alla med fruktträd i hörnen och sedan gammal tid begränsad med smala vallar av grästovv. Blomsterkvarterens geometriska form visar här tillbaka på danska och nederländska renässansmotiv."

Ludwigs son Axel dog barnlös och godset hade flera olika ägare innan det 1745 köptes av Edvard Londeman. Han blev adlad Rosencrone. Sedan har gården gått i arv inom denna släkt tills den sista ägarinnan genom gåvobrev 1927 överlät godset till Oslo universitet.

Arrendatorerna fick lösa sina gårdar men huvudgården Rosendal får icke delas upp. Borg och trädgård skall hållas i stånd som ett minne om gamla tider.

I dag som förr är den kvadratiske borggården på tre sidor omsluten av det lilla vitkalkade slottet. I den fjärde sidan, en hög mur mot norr finns den ståtliga entréporten. Utvändigt är borgen så gott som oförändrad. Inomhus i mittbyggnaden med biblioteket och de gamla sällskapsrummen är det ungefär som förr. Det vackra gamla biblioteket innehöll verk av 1700-talsklassiker. På väggarna delvis dolt av hyllorna fanns en märklig fransk textiltapet i ikat teknik från 1660. En liknande tapet lär finnas på Skokloster i Mälaren. I matsalen kunde vi beundra vackert gammalt porslin, det äldsta i Norge av Meissen och Kungl. danskt porslin. Norskt måleri på väggarna och norska möbler. En mahognymöbel hade vacker intarsia i citron-

träd.

En trappa upp i borgen fanns en inramad trädgårdsplan från 1893. Den visar anläggningen från den tiden med den gamla renässansanläggningen och en omgivande romantisk landskapspark ute i det storslagna landskapet. Vi kände igen de slingrande trädgårdsgångarna, det rustikt uppmurade "Paddetornet" som låg så centralt placerad på en ö i det oregelbundna vattensystemet. Här fanns också en stor fruktträdgård markerad, med samtliga träd namngivna. Man kan gissa att denna trädgård är ett verk av den duglige och framgångsrike Marcus Gerhard Hoff-Rosencrone.

Man vet att han omkring 1850 började med att plantera parken utanför den gamla trädgården. Den höga muren runt parterren som man ser på målningen från 1800-talet revs antagligen av honom.

Den gamla renässanssträdgården har kvar sin gamla prägel där den ligger på västsidan av slottets fasad. Ursprungligen har trädgården antagligen varit indelad i så många som 12 kvadratiske kvarter med en paviljong i det sydvästra hörnet, där det nu finns en trädgårdsmästarbostad. I dag existerar nio av dessa kvarter planterade med rosor och ramade av smala gräskanter. Intressant är detta med gräskanter, men nog måste det förr ha varit buxbomshäckar som ram för kvarteren i detta geometriska partermönster? När man ser upp mot de höga fjälltopparna slås man av tanken, det är klart att här kan inte buxbom klara sig. Då upptäcker man till sin förvåning att den jättehöga häck som liknar en lövgång och begränsar parterren är just buxbom! Det är otroligt att klimatet kan vara sådant. Det måste dock komma mycket kalla och starka vindar från högfjället även ned i denna dal.

Mycket av det gamla växtmaterialet finns kvar. Tyvärr fick vi inte uppleva det fantastiska träd som noterades och fotograferades för 40 år sedan. Det 300-åriga valnötsträd som då mätte 4.90 i stamomkrets. Det föll ihop av ålder 1986, tre år innan vårt besök.

Men den gamla idegranen, (*Taxus baccata*) som står vid borgporten kunde vi studera. Den skall enligt traditionen vara planterad av Axel Rosencrantz som dog 1723. Det finns en uppgift från 1897 om stamomfånget på idegranen, som uppgavs vara 177 cm. För 40 år sedan var omfånget 238 cm och vid vårt besök 271 cm. Reisäter och Nitzelius drog 1949 den slutsatsen att om årsringarna varit lika stora både före och efter 1897 ger en

Rosendal. Landskapsparken, med en säregen både frodig och sparsmakad karaktär. (Foto: Kjell Lundquist)

uträkning som resultat att trädet är 203 år gammalt. Troligen är det då planterat 1745, alltså ej under Roxencrantz tid.

Däremot är de gamla buxbomshäckarna (*Buxus sempervirens*) som begränsar renässansanläggningen säkert lika gamla som trädgården. Här kan man vandra inne mellan häckväggarna som är cirka 5 meter höga och bildar en alldeles mörk arkad.

Urgammalt är också det blåregn (*Wisteria sinensis*) som täcker en hel vägg. Vid vårt besök blommade det som bäst med sina blåviolettera långa blomklasar. Det gjorde även många *Rhododendron* som lyste i den vackra försommargrönskan. Till behaget bidrog också en stor rödblommande hästkastanj (*Aesculus x carnea*) och under den trädgårdsmöbler i samma färg som kastanjeblom och rabatens lupiner.

Blommade gjorde också det märkliga rosenregnet eller Adams gullregn (*x Laburnocytisus adami*) som fanns här i ett äldrat exemplar. En ymphybrid mellan guldregn och rosenginst, en botanisk sensation från 1828. Även ett Mispelträd (*Mespilus germanica*) stod blommande i slänten ned mot den vackra parken. En vandring i parken är en upplevelse. Man följer slingrande välskötta grusgångar ner i dalens djupaste del, kommer fram till dammen med sin ö och ser "Paddetorn", trädkronor och broar spegla sig i vattnet. Fortsätter man vandringen ut i dalen så står här en musikestrad för sommarens konserter. Det måste vara en upplevelse att sitta här och njuta av musik i denna rofyllda dal omgiven av höga och mäktiga fjälltoppar. Där fjällväggarna lyser som av silversnören när fjällbäckarna störtar sig ner mot floden på väg till Hardangerfjorden.

Erythrina caffra. (Foto: Gösta Winqvist)

En trupp på trettiosex personer, inklusive ledarna Margareta och Gösta Winqvist möttes på flygplatsen i Nairobi av representanter för resebyrån och de tre bussar som vi skulle disponera under resan. Redan färden till hotell Boulevard i Nairobi var en upplevelse för förväntansfulla dendrologer. Jakarandaträden blommade praktfullt på bar kvist, bougainvilleans färgkaskader lyste upp vägens närmaste omgivningar och på sina håll stod rader av *Tipuana tipu* med sina guldgula ärtblommor. På eftermiddagen kunde vi i City park beundra en mängd ståtliga trär, t. ex. *Calodendron capense*, ett av de vackraste inhemska träden med rödvioletta blommor och hästkastanjlika frukter. *Datura suaveolens* imponerade också med sina stora, väldoftande

”änglatrumpeter”. Nästa dag fick vi bekanta oss med savannen och dess fauna i Nairobi National Park.

Så bar det iväg norrut och vi inkvarterades på det traditionsrika Outspan i Nyeri. Det förstklassiga hotellet hade en magnifik trädgård där vi njöt inte bara av mängder av jakarandor utan även av det afrikanska tulpanträdet, *Spathodea campanulata*, med eldröda, och kamelfotsträdet, *Bauhinia purpurea*, med skära, orkidéliska blommor. Från Outspan gjorde vi en tur upp mot Mont Kenya men väglaget hindrade bussarna vid nationalparksgrinden. Därifrån vandrade vi ett stycke upp och kunde beskåda jätteexemplar av det inhemska barrträdet *Podocarpus milanjanus*, som är

Dendrologer passerar ekvatorn. (Foto: Gösta Winqvist)

ett viktigt virkesträd med gulaktig ved ("yellow wood").

I högländerna, som vi nästa dag åkte igenom, finns det stora gårdar med boskapsskötsel och spannmålsodling. Centrum är Nanyuki och i dess omedelbara närhet går ekvatorn. Alla fotograferade varandra framför den stora ekvatorskylten. Så fortsatte resan utefter Mount Kenyas bas och snart såg man i fjärran låglandet vid Samburu omgivet av vulkanberg. Längs vägen växte den trädartade *Euphorbia kibwezensis* och busken *Carissa edulis* med sina doftande vita blommor och samtidigt nästan mogna bär.

Samburu är en härlig nationalpark med mängder av vackra djur, t. ex. nätgiraff, giraffantilop, oryxantilop, grevyserbä, t. o. m. lejon, gepard och leopard. I floden låg krokodiler medan elefanterna åt av akasiorna vid stranden. Miljön är annars ganska torr men enstaka akasior behängda med vävarbon ger skugga och i någon mån svalka.

Så for vi tillbaka till Nanyuki och tog av västerut för att efter ett kort besök vid de berömda Thomson's Falls nå fram till Lake Nakuru, som vimlade av flamingofåglar. Längs stränderna var det också gott om vattenböckar och vårtsvin. Den ganska nybyggda lodgen på Lion Hill var utmärkt och hade en underbar trädgård. Vi befann oss nu i Rift Valley, den enorma förkastningssprickan som går genom Östafrika i nordsydlig riktning. Vi följde

den till Lake Naivasha med dess rika fågelliv. På vägen tillbaka till Nairobi körde vi upp ur Riften och kunde se den långt under oss från vårt något kyliga rast- och picknickställe.

Efter shopping och övernattnig i Nairobi fortsatte vi söderut och kom till Namanga vid gränsen till Tanzania. Där fick vi se det första flamträdet, *Delonix regia*, med sina härliga röda blommor. Så körde vi in i Amboseli National Park och inkvartades med utsikt mot Kilimanjaro. Nästa morgon var vi tidigt uppe och såg berget i morgonsolen. Det hade nyligen regnat en hel del och elefanter och andra djur frossade på det unga gräset.

Nästa dag bar det iväg genom masajland till West Tsavo National Park och Kilaguni Lodge. Där växte stora *Delonix elata* med gulvita blommor med talrika långa ståndare. Vi såg också den vackra ökenrosen, *Adenium obesum*. Vid Mzima Springs kunde vi njuta av frodig grönska och flodhästar, som syntes bra i det klara vattnet.

På vägen ned mot kusten stannade vi för att närmare studera det egendomliga baobab- eller aprbrödruktträdet, *Adansonia digitata*, med sin tjocka stam. Några baobaber var nakna men andra hade både blad, blommor och frukter i olika stadier.

Vid kusten norr om Mombasa hade vi slutligen några härliga dagar med bad och strandliv under palmerna så att alla kom hem stärkta och utvilade.

Gösta Winqvist

Maj Sandved bland Rhododendron på Ås. (Foto: Inga H. Jungstedt)

Vår under många år planerade Norgeresa blev äntligen av under 1989, vilket var extra roligt eftersom det var jämnt 40 år sedan dendrologerna besökte Bergen. I föreningens årsskrift Lustgården 1950—51 finns resan beskriven. Intressant att läsa eftersom några besöksmål var desamma som under vår resa 1989.

De flesta av deltagarna anlände med nattåget till Oslo tidigt på morgonen den 7 juni. Vi samlades på Hotel Stefan vid Rosenkrantzgatan för en första gemensam frukost.

Onsdagen 7/6 1989

Vårt första besöksmål var Botaniska Trädgården som hör till Oslo universitet och ligger vid Trondheimsvägen 23.

Här firade man just denna vecka den "Botaniska Hagens" 175-årsjubileum. Vi möttes av Kaarina Aas, landskapsarkitekt och förman i trädgården. Hon visade oss runt och berättade om trädgårdens historia och dess innehåll.

Anläggningen är uppbyggd kring Töjen, en gammal sätesgård från år 1640. Dagens gula mangårdsbyggnad restaurerades 1780. Redan då fanns den magnifika hästkastanjen här vid entrétrappan. Trädgården framför byggnaden liknar mest en barockanläggning begränsad av lövgångar i lind. I mitten finns formklippta buxbomhäckar samt en springbrunn med fyra trädgårdsskulpturer, symboliserande årstiderna.

Det var kung Fredrik den VI som 1812 köpte den stora egendomen och skänkte den till det då

nyupprättade norska universitetet.

Kaarina demonstrerade den systematiska avdelningen med de cirka 1.880 arterna som är samlade i släkter och familjer samt ordnade efter grad av likhet. En utmärkt avdelning för att demonstrera olika växters utveckling och fortplantning.

Arboretet utgör merparten av trädgårdens areal. Många gamla och fina träd som kanadapoppel med 4.5 meters stamomkrets och en stor alm finns kvar. Bland åldriga valnöts- och mullbärsträd finns det vita mullbärsträdet som fortfarande trots sin ålder producerar sina söta frukter i september. Nordens nu största *Ginkgo biloba* planterades vid Victoriahuset 1870. (Ginkgo hade sin glansperiod för 150 millioner år sedan.) Här finns också ett annat fossilt träd, *Melasequoia glyptostroboides*, som 1941 hittades i en otillgänglig dalgång i Kina.

En höjdpunkt på den fortsatta vandringen var det nu färdiganlagda stenpartiet (fjällhagen). Steinar Sjöborg, kollega till Kaarina, berättade om problemen med anläggningen. Den slingrande bäcken och forsen ner till dammen, övergången mellan den gamla och den nya delen. Att få stenar och växter på plats och samtidigt hålla vattnet i rätt nivå utan läckage. Många delar fick göras om, men allt blev klart till jubiléet 1989.

Här kommer en lista på några växter som vi såg och beundrade i Botaniska trädgården:

Davidia involucrata, duvträdet
Magnolia sieboldii, med vackra vita blommor
Corylus colurna, turkisk hassel
Catalpa ovata, kinesisk katalpa
Hydrangea heteromalla
Philadelphus coronarius, schersmin, som utsatts för brand och efter detta endast blir små låga runda buskar.

I stenpartiet:

Anemone narcissiflora, narcissanemon
Cardiocrinum giganteum, jättelilja
Clematis koreana
Cystisus purpureus, rosenEinst
Exochorda korolkowii
Lilium pyrenaicum, pyreneisk lilja
Paeonia peregrina, balkanpion
Penstemon rupicola
Perovskia abrotanoides, klibbig
Primula reidii williamsii (kungariket Butans nationalblomma)

Trädgården var innehållsrik så det var mycket vi inte hann att se. Efter att ha tackat Kaarina Aas för

hennes utmärkta guidning vandrade vi ut genom grindarna. Där på andra sidan gatan fanns vårt nästa besöksmål, Munch museet. Här åt vi först lunch. Därefter besåg vi den omfattande samling av måleri och grafik från Munchs olika målarperioder. Dessutom fanns en mycket intressant och innehållsrik dokumentation av Munchs barndomshem samt hans barn- och ungdomsteckningar.

Dagens sista program utgjorde Lantbruksskolan på Ås, NHL.

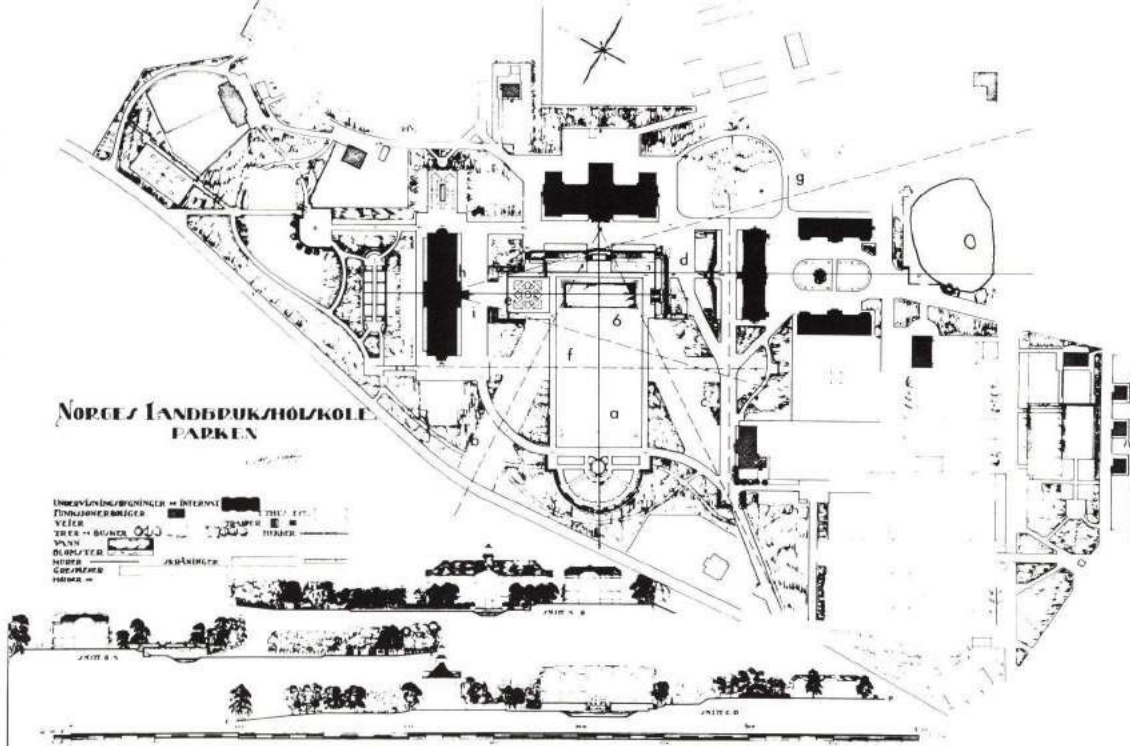
Den högre lantbruksundervisningen i Norge etablerades redan 1859 på Ås. 1919 blev skolan högskola med treårig utbildning och möjlighet att doktorera. 1971 utvidgades studierna till fem år. För närvarande utbildar man bl.a. civilagronomer, landskapsarkitekter och näringsmedelskandidater. I dag finns det 26 institutioner och 96 olika institutionsbyggnader på området, samt cirka 1.150 studenter.

Den som visade oss runt var Maj Sandved, chef för Institutet för dendrologi och plantskoleskötsel. Även Mette Eggen, lärare för landskapsarkitekterna, kom och berättade om den centrala högskoleparken som sammanbinder de olika byggnaderna i en tilltalande och intressant grönska. Parken har träd kvar sedan den första planteringen på 1860-talet. Senare planteringsår har varit 1897 och 1910. Men det allra mesta är satt efter 1932. Då planterades träden efter en plan som skulle göra parken till ett bra undervisningsområde — ett arboretum — samtidigt som den var en vacker park. Den planen har sedan följts och på så sätt ser man växterna samlade släktvis och familjevis efter det botaniska systemet.

Den första trädgårdsplanen ritades efter tysk förebild. På 1900-talets början ritas sedan en plan i romantisk stil och med en ny huvudinfart till skolan. 1924 var det dags för ytterligare förändringar. Docent Olav Moen gör en ny generalplan. Vissa delar av det gamla behålls men det nya greppet är att åstadkomma stora utsiktlinjer i parkens centrala delar. Man skulle få ett intryck av en storslagen och innehållsrik park när man från huvudinfartens gång gick in i parken.

Mette Eggen påpekade att underhållet av parken för närvarande var eftersatt och att man planterat i de stora förut fina siktlinjerna. Nu skissas dessutom på ett nytt förslag till huvudinfart för skolan vilket kan bli ödesdigert för den fina högskoleparken.

Maj Sandved ledde vår rundvandring i det cen-

Olav Moens plan över Ås.

trala parkrummet och vi tittade på vad som fanns kvar av de ursprungliga siktlinjerna. Vi konstaterade att man borde göra allt för att försöka behålla dem.

Utmed tornbyggnadens fasad växte flera ovanliga klängväxter:

- Akebia quinata*, akebia
- Menispermum canadense*, mänfröranka
- ” *dauricum*, ”
- Ampelopsis aconitifolia*, från Kina med femflikade blad.

På väg mot Svandammen stod Rhododendronplanteringen nu i sitt bästa flor bl.a.

- Rhododendron brachycarpum*
- ” *yakusimanum*
- ” *luteum*, lövfällande azalea
- ” *Mad. van der Cruyssen*,
rosa, lövfällande
- ” *molle*, lövfällande
- ” *Narcissiflorum* ”
- ” *'Persil'* ”

Bildade bakgrund gjorde följande barrträd:

- Chamaecyparis pisifera 'Squarrosa'* ärtcypress
- ” ” *'Plumosa'* ”

- Thuja occidentalis 'Rheingold'* tuja
- Tsuga canadensis* vanl. hemlock
- Pinus peuce.* macedonisk tall

I en perenn plantering utmed Svandammen som varit oförändrad i 40 år växte:

- Alchemilla mollis*, daggkäpa
- Euphorbia palustris*, kärrtörel
- Hemerocallis sp.*, daglilja
- Lysimachia punctata*, praktlysing

I bakgrunden blommade paradisbusken, *Kolkwitzia amabilis* samt *Lycium barbarum*, bocktörne och prakttry, *Weigela florida*.

Parken som omfattar cirka 55 ha innehåller förutom 1.306 olika lignoser även ett Rosarium, en perennträdgård med cirka 270 etiketterade perenner samt plantskola med försök och provodling.

Den första dagen led mot sitt slut och Maj Sandved tackades för all intressant information under den lärorika rundvandringen i lantbrukshögskolans park. Med bussen for vi så åter till Oslo och till den väntande middagen på hotellet.

Torsdag den 8 juni 1989

Med spännt intresse steg vi i gryningen ombord på tåg 61 som via den berömda Bergenbanan förde

Skjerveforsen, mellan Voss og Granvin. (Teckning: Mats Jungstedt)

oss över bergen och ned till Voss. Banan är 470 km lång, högsta punkten 1.301 m över havet och antal tunnlar cirka 200. Bergenbanan öppnades i november 1909.

Tåget som startade i försommargrönka passerar upp genom trånga dalar, mellan fjällmassiv och vattenfall, genom tunnlar och ut i ett fantastiskt vinterlandskap. Dessa utblickar och

ljusöppningar i tunnelväggarna överraskas man ideligen av. Vi satt alla som förhäxade över de vyer som passerade utanför vårt fönster. Nära Myrdal ser man flera 100 meter ner i Flåmsdalen. Från denna vinterresa kom vi så ner till våren i Voss. Här mötte vår buss som skulle föra oss längs Hardangerfjorden till Rosendal.

Här sammanföll vår resrutt med den 40 år tidigare gjorda färden. På serpentinvägar nedför Skjervet i Norges naturskönaste trakter mot Granviksfjorden passerade vi ett vattenfall som kastade sig 50 m utför berget med vattenkaskader som stänkte ut över vägen. Från bussen såg vi klippväggarna med blommande fjällbrud *Saxifraga coryledon*. Regnet gjorde att vi inte kunde stanna och se så mycket av den rika örtvegetation av både lundens och fjällets växter som här växer ända ner till fjordens vatten bl.a. *Galium odoratum*, myskmadra *Allium ursinum*, ramslök och *Orchis mascula*.

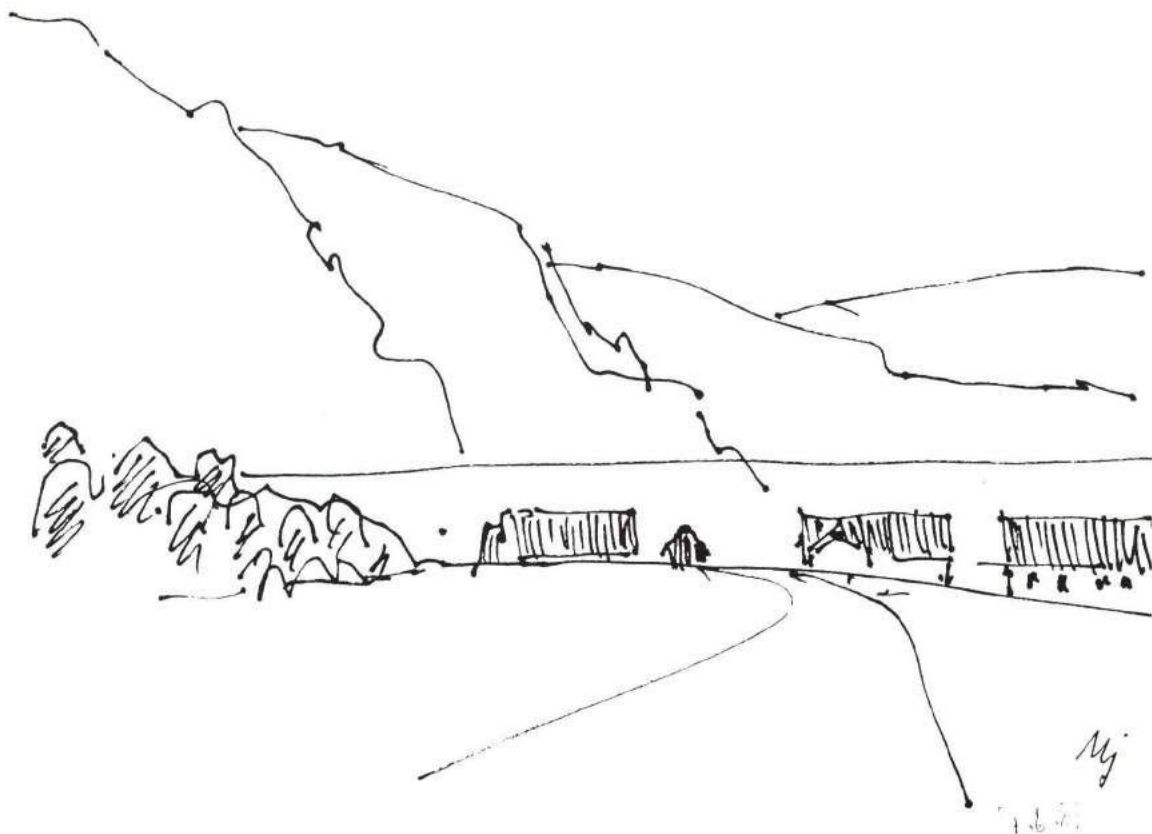
Vi var någon vecka för sent för att se fruktträdsblommen. Men här och där i unga fruktträdsplanteringar fanns fortfarande blommande träd. I Nordheimssund rastade vi innan resan fortsatte mot Dysvik. Fortfarande for vi genom en rik löv-

ängsvegetation där skogskaprifolen växte tillsammans med murgrönan, *Hedera helix* (som i Hardanger har sin nordligaste vilda växtlokal, enligt O. Reisäter). Vestlandets milda kustklimat gör att många sällsynta träd kan växa och utvecklas väl, t.ex. *Araucaria araucana* samt även *Taxus baccata*, idegran i mycket kraftiga exemplar.

I trädgårdarna vi passerade blomrade stora buskar av harginst, *Cytisus scoparius* och *Ilex aquifolium*, järnek fanns både odlade och vildväxande.

Efter en 30 minuters färd på färjan från Gjermondshavn till Lövfallsstrand kom vi vid middagstid fram till vårt natthärbärke, Rosendals fjordhotell.

Ett trevligt hotell med ett underbart läge där man ser ut över fjorden och upp mot fjällbranten.

Granvin — Granvinfjorden. (Teckning: Mats Jungstedt)

Ole Bulls villa på Lysøy. (Teckning Mats Jungstedt)

Fredagen den 9 juli 1889

Morgonen kom med vårt besök i Rosendal, den anläggning som vi läst så mycket om från den tidigare resan.

Rosendal, Norges enda baroni, grundades av Ludwig Rosencrantz 1671. Efter en intressant och skiftande ägarlängd tillhör Rosendal sedan 1927 Oslo Universitet. Trädgården är den äldsta bevarade renässansanläggningen i Norge.

Efter besöket vid Rosendal for vi så till Kvinnerherad kyrka där medlemmarna av ätterna Rosencrona och Rosencrantz finns begravda. De äldsta och mest kända vilar i pampiga sarkofager i det gamla gravvalvet.

Via två färjelägen fortsatte vår färd mot Lysøy, där Ole Bull byggde sin säregna villa 1872. Ole Bull (1810—1880), den virtuose violinisten

som gav konserter runt om i världen under 45 år, blev en nationalsymbol för norrmännen. Somrarna ville han helst tillbringa i Norge och den fantastiska villan på Lysøy byggde han till sin amerikanska hustru. Den originella villan har en lökku-pol som reser sig högt över barrträden och med en mängd snickerier i lövsågsteknik. Musiksalen är helt vidunderlig med sina pelare och är smyckad med textilier från när och fjärran som Ole Bull fått som gåva från olika furstehov där han konserterat.

Ole Bulls dotterdotter skänkte 1973 Lysøyen till Fornminnesföreningen och sedan 1984 är det museum.

Så for vi vidare mot Bergen med inkvartering på Hotel Nordaheim, ett stenkast från Fisketorget och mitt emot Bryggen med antikvarisk byggnation och hanseatiska minnen.

Lördagen 10 juni 1989

”Solen flödar över Bergen. Det glittrar i Vågens vänliga vatten och spritter i Fisketorget's färska fångster. Den sätter kulör på Bergens gamla kära gavlar. Den glimmar i Korskirken's fönster, smeker Ole Bulls stråke i Esplanaden framför hotell Norge och förgyller skörten på Michelsens jackett, där den store från 1905 håller utkik från sin skyhöga pelare vid lilla Lillegårdsvann.” (Åbergsson 1960 DN.)

Man tror knappt det är sant. Det gamla ordstävvet som Ludvig Holberg 1737 antecknade tycks ha förlorat sin giltighet: ”hvis det regnar ikke andenstedes saa regnar det i Bergen”.

Just så fick vi uppleva våra två dagar i Bergen. Lördagsmorgonen startade med ett besök på Fisketorget. Sedan för vi med buss till Arboretet i Milde. Per Magnus Jörgensen anslöt som dendrologisk guide på vägen som gick över Kallfaret. Allt för att se *Araucaria* samt den fina allén med rosenhagorn, planterad omkring 1880.

Arboretet vid Milde bidrar genom Universitetet till forskning och undersökningar inom sitt

verksamhetsfält och ingår som ett led i en internationell dendrologisk forskningskedja. Arboretet öppnades 1971. Initiativet kom från Fritz Rieber i Bergen. Det är gården Store Milde söder om Bergen som nu disponeras för arboretet. Man har stöd från fackfolk i alla de nordiska länderna, från Staten och från Fana och Bergen kommuner. Arboretet i Milde är i internationell klass och ligger i den så kallade järnekkonen med Skandinaviens mildaste vinterklimat. Odlingmöjligheterna är därför exceptionella. Vi upplevde en botanisk sensation vid vårt besök, då blommade nämligen *Embothrium coccineum* från Chile för första gången utomhus i Norden. (Tillhör Fam. *Proteacea* och introducerades i England 1925.)

Arboretets område är småkuperat och dess högsta punkt ligger 41 m över havet. Den samlade strandlinjen mot fjorden är ca 4 km och mitt i området ligger det idylliska Mørkevann. Jordmånen är relativt fattig med sin grund av berg och gnejs. En mängd olika områden har planterats och man förstår hur rikt området kommer att bli på alla tänkbara arter.

Embothrium coccineum i Milde arboretum, juni 1989. (Foto: Inga H. Jungstedt)

Växter från N.Z., Tasmanien och Chile förekommer:

Coprosma och *Hebe*-arter, från Nya Zeeland

Embothrium coccineum, från Chile

Kalopanax pictus, från Japan

Nothofagus antarctica, från Chile

Prostanthera cuneata, från Tasmanien

Trochodendron aralioides, från Japan. Den blommade vid vårt besök.

Efter lunch fortsatte vi besöket till den enda privata trädgården under resan. Det var besöket i Anne och Bjarne Riebers trädgård på Hordnes i Fana. Egendomen på 60 hektar ligger direkt vid jorden och består ursprungligen av en ljunngård och furuskog. På den vackraste platsen ligger ett enplanshus förnämligt placerat i skogsterrängen. Det låga vackra huset med sitt torvtak, har en öppen u-form som välkomnar besökaren. Väl inne ser man sedan ut över trädgården och dammen samt utsikten över fjordens vatten. Utmed vackra promenadstigar stannar man ideligen för att njuta av gläntor och utblickar, dels mot vattnet dels mot den fina planteringen som reser sig upp i kullar och tecknar sig mot den låga huslängan.

Cytisus scoparius i varierande färger dominerade i juni.

Cercidiphyllum japonicum, med imponerande stamomfång

Enkianthus campanulatus

Fraxinus ornus, mannaask

Holodiscus discolor, vippspiraea

Prunus lusitanica, portugisisk lager

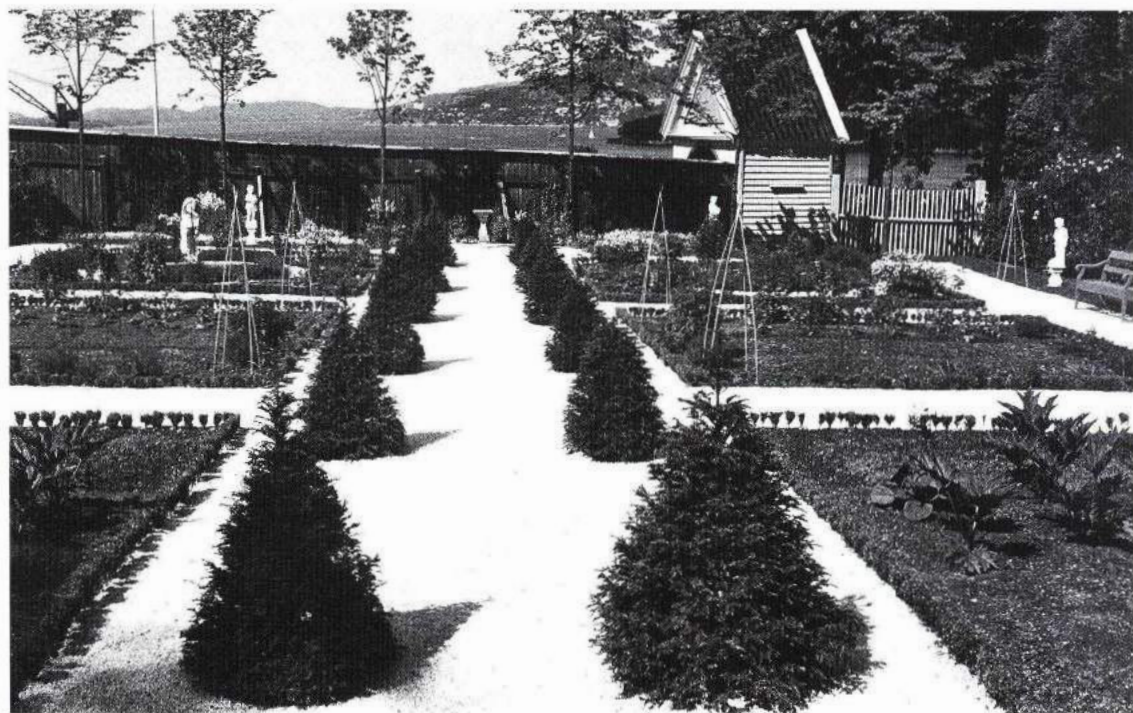
Stranvaesia davidiana

Viburnum davidii

Dessa växter kommer jag bäst ihåg samt framförallt det hjärtliga och generösa mottagandet vi fick av Anne Rieber och hennes mor.

Vi fortsatte vår resa mot Trollhaugen, Griegs villa. Här blev vårt besök ganska kort. Platsen räckte inte till för alla de turister som anlände hit på samma gång.

Fantofte stavkyrka var lördagens sista besöksmål. En märklig träkyrka från 1200-talet. Timret var av utvalt virke och speciellt behandlat för att stå emot väder och vind och hade imponerande dimensioner. Taket var täckt av handhugget spån i en form som avleder vattnet. Kyrkan låg ursprungligen i Sogne men flyttades 1899 av konsul F. Gade till denna plats. Kyrkan är fortfarande i privat ägo.

Damsgård. Herrns hage, efter restaureringsplan av Sven-Ingvar Andersson. (Foto: Kjell Lundquist)

Söndagen den 11 juni 1989

Även under vår andra dag i Bergen kunde vi glädjas åt solen. I den stilla söndagsmorgonen vandrade vi runt i Nygårdsparken och botaniska trädgården tillsammans med landskapsarkitekt Anders Kvam, chef för Bergen kommuns fritidsavdelning.

Avdelningen har hand om parker, friområden, idrottsanläggningar, bad och ungdomsklubbar. Uppläggningsen liknar den i Göteborg. Mycket av arbetet läggs ut på entreprenad till fackfolk som lämpar sig bäst för just det uppdraget. Vi hade också med oss professor Per Magnus Jörgenssen vid Bergens Universitet. Han var en av de personer som bidrog till att vår resa blev så lyckad. Vi fick besked om de bästa färdvägarna och resmålen i Bergenområdet samtidigt som vi fick en kunnig och entusiastisk guidning.

Nygårdsparken, mitt inne i stadens centrum tillkom 1880 som privat park för de omkringliggande flerfamiljshusen och villorna. Det var för att ge invånarna möjlighet till uppfriskande promenader parken öppnades 1885 även för andra. Parken är på 72 ha, är lätt kuperad och har 93 olika lig-noser bl.a.

Cedrus atlanticus, Atlasceder

” *deodara*, Himalayaceder

Cryptomeria japonica, 17 m hög, kryptomeria

Crataegus mollis, vit hagtorn

Quercus castaneifolia

Cotoneaster frigidus, oxbär.

Under vandringen kom vi så till Botaniska trädgården eller Museihagen som den kallas här. Arealen är liten (9 ha) men rymmer en stor mängd sällsynta buskar bl.a.

Olearia haastii från Nya Zeeland, många arter
Rhododendron och en 50-årig katsura, *Cercidiphyllum japonicum*. En fullvuxen *Davidia involucrata* blom-made rikligt. Nära den stod en samling syrener:

Syringa (japonica) reticulata, ligustersyren

” *pinnatifolia*, rönnliknande syren

” *tomentella*

Här fanns vidare mot en av Museeiväggarna stora ex. av *Ginkgo biloba*.

Det var en fin vandring som sedan avslutades med lunch på restaurant Enhörningen i den gamla hanseatiska stadsdelen i ett 1700-talshus.

På eftermiddagen besöktes Damsgård, en roko-koanläggning som restaurerats så sent som 1983.

Damsgård porträtteras ingående i kommande årgång av lustgården.

Bergendagarna avslutades med gemensam middag på vårt hotell innan vi tog nattåget tillbaka till Oslo. Naturligtvis hade vi svårt att sova när vi passerade det vackra månbelysta vår- och snö-landskapet och ännu en gång fick uppleva kontras-ten mellan vinter och den mycket gröna och yppi-ga vegetationen kring Bergen som vi nu lämnat.

En av de vita träskulpturerna på Damsgård. (Teckning: Mats Jungstedt)

Lördag 16 juni

Två höjdpunkter ingick i årets tvådagarsresa till Västergötland. Deltagarna var inbjudna att besöka Hellekisparken på lördagen och söndagens huvudmål var sommarens utställning på Läckö slott, "Människans Lustgårdar".

Bussfärden från Skövde gick genom en geologiskt, botaniskt och historiskt intressant bygd. Efter ett kort uppehåll vid Varnhems klosterkyrka med anor från 1400-talet gick färden på Billingens västra sluttning genom det försommarfagra Valle härad. Trakten har efter tidigare dendrologfärder beskrivits i Lustgården. (Årg. 1927 och 1961) Dess säregna kamelandskap med sina 365 sjöar utgör en pärla i landskapet Västergötland.

Det var många av forna tiders herremän som hade sina gods i dessa trakter. En av dem var Magnus Gabriel de la Gardie, som fick Höjentorps kungsgård i förläning 1653. Han hade många jordgods i Västergötland som han lät bygga om och rita trädgårdar till. I boken "Trädgårdskonstens historia i Sverige" beskriver Sten Karling utförligt Höjentorps arkitektur och dess storartade terrasser, lindgångar, parterrer och lusthus. Efter grevens död konsulterades på kunglig befallning trädgårdsarkitekten Johan Hårleman 1697 för de la Gardies parker i Västergötland.

Den svårskötta anläggningen förföll så småningom och slottet brann 1722. Drottning Ulrika Eleonora sägs ha bevittnat branden från sin favoritplats på den s.k. Drottningkullen, en av de många åsarna i kamelandskapet.

Färden fortsatte mot Kinnekulle förbi de la Gardie-godsen Ölanda och Mariedal. Intill det förstnämnda godset finns en jaktpaviljong krönt av ett litet torn som till sin form påminner om Läckö slotts betydligt pampigare torn. Paviljongen kom vid sekelskiftet 1800 att användas som bönekapell av gårdens härskarinna. Hon var katolik och hade som brud på romantiska vägar kommit hit från Italien.

Det vackra slottet Mariedal är troligen ritat av Jean de la Vallée. Magnus Gabriel de la Gardie lät bygga slottet till sin gemål Maria Eufrosyne. Johan Hårleman var verksam vid parkens tillkomst. Trädgården här var mera blygsam än vid grevens övriga slott. I dag finns inget kvar av anläggningarna men den vackra gårdsbildningen med slott och flyglar ser fortfarande ut som på Erik Dahlbergs Sueciastick.

På Kinnekulles västsida ligger herresätena som på ett pärlband med Läckö som ett smycke på sin skogklädda ö. Alla har en hänförande utsikt ut över Vänern. Utsikten beundrades vid ett kort uppehåll vid Cementas nedlagda kalkstensbrott. De lodräta röda väggarna bildar en effektiv förgrund till blånande höjder på andra sidan sjön. Kalkstensbrottet utgör ett mäktigt ingrepp i berget. Grundvattenströmmarna i berget har dock brutits.

Källorna nedanför brottet har i århundranden försett de s.k. munkängarnas lundvegetation med översilningsvatten. Sinar dessa så hotas också ängarnas existens. Därför har det varit Cementas ambition att så mycket som möjligt återställa vattenbalansen i berget. I brottets innersta parti har en liten sjö skapats med hjälp av en så småningom grönskande dammvall. Vattenytans nivå ligger högre än källorna och vattnet får möjlighet att söka sig genom berget tillbaka till källorna för att åter bevattna ängarna.

Efter en promenad på krattade gångar mellan väldiga träd och blommande rabatter genom den välskötta Råbäcksparken nåddes dagens mål som var Hellekis säteri.

På trappan till slottet ritat av Olof Tempelman och uppfört 1791 välkomnades deltagarna av värdfolket. Två generationer Klingspor hade välvilligt och gästfritt lovat visa parkens sevärdheter. Wilhelm Klingspor hade åskådligt sammanställt gamla ändringsförslag till parken, med en senare uppmätning av dagens förhållanden och med en

förteckning över parkens träd (se växtförteckning!). Vid jämförelse ser vi att trädgårdsarkitekt Ester Claessons plan från 1925 i stort sett ännu gäller. Den vackra blomstergången leder till en rosengård där värdfolket bjöd välkommen med mjöd och förödande goda finska piroger.

Linné berättar från sin resa i Västergötland om de stora träden i Hellekis park och om den svåra vintern 1740. Även de kalla vintrarna på 1940-talet skördade sina offer i parken. Intressant är att jämföra redogörelsen från dendrologernas besök 1927 med dagens situation. Eftersom Hellekis till skillnad från närliggande trakter på Kinnekulle räknas till växtzon I har man här med gott resultat försökt sig på att plantera många för breddgraden ovanliga trädslag. Vi måste dock konstatera att många av de gamla träden hade försvunnit. Vår entusiastiska värdinna Lillemor Klingspor fortsätter dock alltjämt att med sin son Wilhelms hjälp komplettera och förnya trädbeståndet.

Av de gamla träden som omnämns i berättelsen från 1927 tilldrog sig ginkgon (*Ginkgo biloba*) stort intresse. Från en början på 4 meter har den på de 60 år som förflutit blivit 14 meter hög med en stamomkrets på 143 cm. Jättekastanjen (*Aesculus hippocastanum*) nere i parken står ännu i praktfullt flor. Den har en enorm trädkrona med en stam som delar sig i tre redan vid 1 meters höjd över marken. Vid stora huset står en småbladig lind (*Tilia cordata*) med en brösthöjdsdiameter på 394 cm.

Poppelmagnolian (*Magnolia acuminata*) är 14,5 m hög och har en stamomkrets av 153 cm. En nyplanterad lönnlund med inte mindre än 15 arter tilldrog sig deltagarnas speciella intresse, liksom den nedre dammens omgivande ridå av körsbärskornell (*Cornus mas*).

Dagen som utom vid lunchdags bjudit på vackert väder avslutades med middag i den gamla smedjan som redan 1961 omvandlats till gästabadussal. Värdin Carl Gustaf Klingspor underhöll med anekdoter från trakten och det var med saknad vi bröt upp för att övernatta i Gössätters vandrarhem på Kinnekulle.

Söndagen 17 juni

Dagens mål var sommarens utställning på Läckö slott. Färden över Högekullen, genom Lidköping, Kållands och Kållandsös landskap bjöd på varierande utsikter. Planterad granskog på Kinnekulles östersida, en välbevarad småstad i Lidköping,

småskalig jordbruksbygd på Kålland och nästan bohusslänsk kusttrakt på Kållandsö. Vid den fortfarande ganska smala och mycket krokiga vägens slut är anblicken av den ståtliga Läcköborgen överväldigande.

Slottet ligger längst ut på en klippa i Vänern på tre sidor omgivet av vatten. Uppfartsvägen leder över en uttorkad vallgrav mellan två gamla kanoner till en tung port i slottsmuren. Av de gamla parkanläggningarna belägna ett gott stycke från slottet anar besökaren föga. Sten Karling beskriver dem utförligt i "Trädgårdskonstens Historia i Sverige" och berättar att anläggningarna många gånger utfördes efter greve Magnus egna skisser. Intill slottet finns en terrasserad trädgård innanför murar. Där fanns förr både bäggångar, lusthus och buxbomsplanteringar utförda av Johan Hårleman.

Sommaren och utställningen till ära var den nedre av dessa terrasser iordningställd till en kombinerad lust- och nyttoträdgård. Grönsakskvarteren kring det lilla lusthuset var planterade i de skönaste broderimönster. Vackert och efterföljansvärt, men frågan är hur någon husmor eller slottsfru skulle ha hjärta att förstöra mönstret för sin torsdagssoppa.

Utställningen i slottets salar skildrade trädgårdens historia med hjälp av växtmaterial, växtdetaljer, hantverk och konst m.m. Föremål hade bl.a. lånats från Nordiska Muséet, från Kungliga Biblioteket och från Kungliga Vetenskapsakademien. Man påminnes om att grunden för allt växande är jordklotets tunna och ömtåliga hinna av matjord med alla dessa miljoner av småkryp. Det berättades om lövängar, träd som hamlas, hur munkarnas klosterträdgårdar utvecklats till dagens odlingar, om villaträdgårdar och om bostadsområden. Mycket kunnigt och pedagogiskt skickligt guidades dendrologerna runt av trädgårdsmästare Lars Krantz från Rosendals trädgårdar i Stockholm.

Ett helt rum upptogs av vackert utsmyckade tidböcker och handskrifter från medeltiden. Man stannade i andakt framför Olof Rudbecks planscherverk *Campus Elysi*. Det är det enda färglagda exemplar som återstår sedan hans livsverk härjats av eld. Originell var målningen som visar hur hela familjen Rudbeck ägnade sin tid att färglägga planschererna.

På återresan till Skövde avslutades programmet med ett besök på Stola säteri. Sten Karling har i sin bok beskrivit den Ekebladska egendomen som stammar från 1500-talet, medan nuvarande byggnad härrör sig från 1700-talet. Av parken återstår blott stora träd bl. a. det stora vådrträdet på gårdsplanen. En vacker kulle i gårdens närhet är prydd

med minnesstenar över forna ägare. Med stort nöje följde vi Barbro Westrins guidning genom huvudbyggnaden som hon hjälpt den senaste ägaren med att återföra till 1700-talsskick.

Den alltför korta resan gav mersmak. Vi måste göra flera dendrologutflykter till Västergötland!

* * *

Träd i parken vid Hellekis säteri, juni 1990

Listan upprättad av Wilhelm Klingspor

* <i>Abies nordmanniana</i>	nordmansgran
* <i>Acer campestre</i>	naverlönn
<i>Acer ginnala</i>	ginnalalönn
<i>Acer negundo</i>	asklönn
<i>Acer negundo</i> 'Flamingo'	brokig asklönn
<i>Acer pensylvanicum</i>	strimlönn
* <i>Acer platanoides</i>	skogslönn
<i>Acer platanoides</i> 'Drummondii'	vitbrokig skogslönn
<i>Acer platanoides</i> 'Globosum'	klotlönn
<i>Acer platanoides</i> cv.	rödblädig skogslönn
<i>Acer platanoides</i> 'Schwedleri'	blodlönn
* <i>Acer pseudoplatanus</i>	tysk lönn, sykomorlönn
<i>Acer rufinerve</i>	rostlönn
<i>Acer saccharinum</i>	silverlönn
<i>Acer saccharum</i>	sockerlönn
<i>Acer tataricum</i>	rysk lönn
* <i>Aesculus hippocastanum</i>	hästkastanj
<i>Ailanthus altissima</i>	gudaträd
* <i>Alnus glutinosa</i>	klibbal
<i>Aralia elata</i>	parkaralia
* <i>Betula verrucosa</i> 'Dalecarlica'	ornäsbjörk
<i>Carpinus betulus</i> 'Fastigiata'	pyramidavenbok
* <i>Castanea sativa</i>	äkta kastanj
<i>Catalpa bignonioides</i>	katalpa
<i>Cercidiphyllum japonicum</i>	katsura
<i>Cladrastis lutea</i>	gulved
<i>Crataegus arnoldiana</i>	spärrhagtorn
* <i>Crataegus monogyna</i>	trubbhagtorn
* <i>Fagus sylvatica</i>	bok
* <i>Fagus sylvatica</i> v. <i>atropunicea</i>	blodbok

Fagus sylvatica 'Laciniata'	flickbok
* Fagus sylvatica 'Pendula'	hängbok
* Fraxinus excelsior	ask
* Fraxinus excelsior 'Diversifolia'	helbladig ask
* Fraxinus excelsior 'Pendula'	hängask
* Ginkgo biloba	ginkgo
* Juglans regia	valnöt
Kalopanax septemlobus	jättearalia
* x Laburnocytisus adamii	rosenregn
* Laburnum alpinum	alpgullregn
* Laburnum anagyroides	sydgullregn
Liriodendron tulipifera	tulpanträd
* Magnolia acuminata	poppelmagnolia
Magnolia kobus	japansk magnolia
Metasequoia glyptostroboides	kinesisk sekvoja
* Pinus cembra	cembratall, brödtall
* Populus nigra 'Italica'	pyramidpoppel
Platanus x hybrida	hybridplatan
Prunus serrulata	japanskt körsbär
* Prunus padus	häg
Prunus padus 'Colorata'	blodhäg
Prunus virginiana 'Shubert'	shuberthäg
Pterocarya fraxinifolia	kaukasisk vingnöt
* Quercus rubra	rödek
Quercus cerris	turkisk ek
Quercus frainetto	ungersk ek
* Quercus macranthera	persisk ek
* Rhamnus cathartica	getapel
* Salix x sepulcralis (S. alba 'Tristis'/ S. x chrysocoma)	kaskadpil
* Salix purpurea 'Pendula'	hängvide
Sophora japonica	pagodträd
Sorbus americana	amerikansk rönn
Sorbus aria	vitoxel
Sorbus intermedia	oxel
* Tilia cordata	skogslind
* Tilia x euchlora	glanslind
* Tilia x vulgaris	parklind
* Ulmus glabra	alm
* Ulmus glabra 'Camperdownii'	hängalm
* Ulmus glabra 'Exoniensis'	pyramidalm
* Träd planterat före 1965.	

Arbetsgrupp "Historiska parker"

Föreningen för Dendrologi och Parkvård har allt sedan grundandet 1920 i väsentlig omfattning ägnat sitt intresse åt parker både inom och utom landet.

Genom sin målsättning har föreningen på ett lyckat sätt förenat intresset för träd och buskar samt parker.

I LUSTGÅRDEN har alltsedan den första utgåvan år 1920 — parallellt med rent dendrologiska fakta — många svenska och utländska parker uppmärksammats och dokumenterats. Därigenom har LUSTGÅRDEN blivit en synnerligen värdefull källa för det idag ökande intresset för historiska parker.

Parkerna har åldrats och med tiden har värden, innehållet och i många fall även användningen förändrats.

Framförallt våra äldre parker står inför förändringar som främst betingas av trädbeståndets ålder. Frågan om skydd, restaureringsåtgärder och framtida parkvård är därför högst aktuell.

Detta gäller även alléer eller kulturhistoriskt värdefulla främmande träd.

Många av parkerna har stort kulturhistoriskt värde och möjligheten att bevara dessa för framtiden får ökad betydelse — inte bara för Sveriges vidkommande — utan i hög grad även för de länder som inspiration, utbildning, fackmän och material till våra parker hämtats ifrån.

Viktigt är att både skötsel och eventuella restaureringsåtgärder utförs så att parkens form, innehåll och väsen inte förändras. Denna målsättning kräver en omfattande dokumentation av respektive parks befintliga situation, studier av relevanta historiska underlag och omfattande anvisningar för framtida åtgärder som även innehåller beskrivning av det eftersträfvade målet.

Problemen behandlas på ett övergripande sätt i Florens-Chartern som visar att dessa på intet sätt är unika för Sverige.

Utomlands finns exempel, där frågor kring parkvård och restaurering lett till att nya intresseföreningar bildats (t. ex. National Trust i Eng-

land) eller att äldre föreningar tagit sig an att samordna dessa (t. ex. Deutsche Gesellschaft für Gartenkunst und Landespflege).

I Sverige bör Föreningen för Dendrologi och Parkvård ha motsvarande uppgift.

Föreningen har fördelen att den inte företräder en speciell yrkesgrupp, utan kan föra samman olika yrkens och enskilda medlemmars kunskaper för att arbeta för ett gemensamt mål. Detta bör visas på ett mera aktivt sätt.

För något år sedan föreslog jag att en arbetsgrupp "Historiska trädgårdar och parker" bildas.

Arbetsgruppens uppgift skall vara att främja bevarandet av historiska trädgårdar och parker.

Detta kan ske genom t. ex.

- information till allmänheten och berörda myndigheter (t. ex. kommunala planeringsenheter) om historiska parkers betydelse, deras värde som konstverk och krav på bevarandet av dessa
- information till ägare eller förvaltare av historiska anläggningar om lagstiftning (den nya kulturminneslagen kommer att underlätta k-märkning av historiska parker under förutsättning att en skötselplan föreligger), skötselmetoder, pågående forskning, restaureringsmöjligheter, pågående eller avslutade objekt, erfarenhetsutbyte m. m.
- samråd med Riksantikvarieämbetet, museerna och hembygdsföreningarna beträffande skötselfrågor och medverkan vid utformning av parkskötselverk
- genomförande av symposier eller kurser samt initiering av utbildning
- bevakning av lagstiftning, speciell skattelagstiftning som berör historiska parker.

Jämsides med dessa långsiktiga mål finns högst aktuella uppgifter som gruppen kan ägna sig åt.

Som exempel vill jag nämna klassificering av befintliga parker, trädgårdar, kyrkogårdar, alléer och enstaka kulturhistoriskt intressanta träd från olika epoker.

Läckö slott — En god symbol för det nyvaknade intresset för Sveriges trädgårdshistoria och kulturarv. (Foto: Kjell Lundquist)

Som ett första initiativ organiserade jag ett begränsat symposium på Riksantikvarieämbetet (891006) med fortsättning på Ängsö Slott (891007) avseende restaurering av trädbestånd i äldre parker. Deltagarna var representanter för vår förening och företrädare för Riksantikvarieämbetet, för ICOMOS, för IFLA samt ansvariga för Kungl. Byggnadsstyrelsen och den Kungl. Förvaltningen. På Ängsö deltog även Länsstyrelsen, naturvårdsenheten och länsmuseet.

Efter en kort välkomsthälsning framförd av Riksantikvarien Margareta Biörnstad talade Hauptkonservator Dr D. Karg från Institut für Denkmalpflege der DDR om riktlinjer för vård och restaurering av träd på grundval av parkens ursprungliga autentiska substans. Hans synsätt och praktiska arbete i denna fråga avviker starkt från restaureringsmetoder efter teoretiska resonemang som enbart bygger på arkivdokument (t. ex. originalritningar). Kargs anförande underströk den enorma betydelse som de kvarvarande resterna i våra anläggningar har vid en ev. restaurering.

Christian Laine från Riksantikvarieämbetets byggnadsavdelning berättade om de för parkvården relevanta avsnitten i den nya kulturminneslagen.

Karl Pessler från Nürnberg gav därefter en kort introduktion i de för träden mest skonsamma åtgärder som finns för att föra förväxta träd tillbaka till den ursprungligen avsedda formen, resp. att förnya planteringen.

Hans breda erfarenhet i denna fråga kom till sin rätt vid genomgången av trädbeståndet samt i den livliga diskussionen i Ängsö Slottspark följande dag.

Fredagen avslutades med ett kort referat av Kjell Lundquist som visade förteckningar över de platser där arkivmaterial kan finnas.

Lördagen på Ängsö var helt ägnad åt denna park och restaureringsprinciper och beskärningsåtgärder diskuterades.

Den 20 oktober 1990 var temadagens motto: Trädgårdsförnyelse — principer och verklighet. På detta möte refererades i stora drag om: den nya kulturminneslagen och våra parker, svenska parkers kulturhistoriska värde, parkskötselverket och dess innehåll, parkförvaltarnas akuta problem.

Även temadagen 1991, 11 och 12 oktober, har den historiska parken på programmet, tillsammans med linden som årets träd.

Temadagen 1992 kommer att fortsätta med samma tema, tillsammans med lönnen som årets träd.

En akut uppgift är t. ex. att inventera parkernas byggnader, i första hand orangerierna. De få som finns kvar måste räddas och ägare av orangerier måste uppmantras till dokumentation och restaurering.

Stockholm, augusti 1991

Klaus Stritzke

a) Drottningholms lindar

JERKER NYBLOM

Bakgrund

Under 1990 beslöt finansdepartementet att av Byggnadsstyrelsens vinstmedel anslå 140 miljoner kronor (under en 10-års period) för i första hand upprustning av Stockholms slott och Drottningholms slott med slottspark.

För parkens del innebär detta en möjlighet att fortsätta ett tidigare påbörjat upprustningsarbete. Det gäller att med aktiva åtgärder möjliggöra att även kommande generationer får tillgång till detta viktiga kulturarv. Här återspeglas 300 års trädgårdskonst, mer eller mindre exponerat. Ett ovärderligt stycke kulturhistoria med sina rötter i fransk barock och engelsk parkromantik. Hemfört och omsatt i det svenska landskapet med sina förutsättningar och begränsningar.

Arbetsgrupp

För planering av de upprustningsarbeten som står för handen bildades en arbetsgrupp i nov 1990 bestående av representanter från Byggnadsstyrelsen och Ståthållarämbetet. Gruppen benämns "Styrgruppen för Drottningholmsparken".

Styrgruppen för Drottningholmsparken

Byggnadsstyrelsen (byggherre, beställare)

Fastighetsdistrikt, Gamla Stan/Slotten:

Jerker Nyblom	proj ledare
Rolf Karlsson	driftansvarig
Anders Zander	fastighetsingenjör

Slottsarkitektkontoret:

Owe Hidemark	slottsarkitekt
Kristin Tollsten	slottsintendent

Ståthållarämbetet (brukare)

Slottsförvaltningen Drottningholm:

Robert Pålman	slottsfogde
Dan Haubo	slottsträdgårdsmästare

Sakkunnig/referens:

Walter Bauer	ark LAR
Torbjörn Sunesson	högskolelektor, Inst f landskapsplanering SLU

Arbetsätt

Gruppen ansluter sig till Florens-dokumentet och arbetet bedrivs i dess anda utifrån en övergripande genomförandeplan "Handlingsschema för upprustning av Park- och Trädgårdsanläggningen vid Drottningholms slott", rev 90-08-27.

Av de ovan nämnda 140 miljoner kronor har ca 20 milj avsatts för åtgärder i parken.

Arbetet med dessa åtgärder kommer att bedrivas under ett antal år framöver i form av olika delprojekt. Tidigare i höst har Byggnadsstyrelsen genomfört upphandling av entreprenör för muddring av dammar i Engelska parken, med start under innevarande höst och färdigställande senast i april 1992. Andra åtgärder som planeras är trädplan för lindalléerna i barockanläggningen, dränering av Engelska parken, utbyte av platebanden i barockträdgården samt en upprustning av gångvägarna.

Parallellt med detta arbete bedrivs förundersökningar avseende det historiska materialet samt framtagande av ett relevant och aktuellt underlagsmaterial. Vegetationsinventeringen som presenterades vid trädvårdsseminariet den 18 sept är ett sådant material.

Gruppens arbete skall slutligen utmynna i ett "Programbeslut". Detta innebär att man utifrån det historiska materialet och den konstaterade befintliga situationen, fastlägger *ett mål och en nivå för parkens drift och underhåll* som står i balans med de resurser som i den löpande parkdriften kommer att kunna ställas till förfogande. På detta vis undviker man att rusta upp anläggningen eller delar därav till en nivå som det saknas förutsättningar att bibehålla på sikt.

Lindalléerna

Som framgår av den övergripande genomförandeplanen och som nämnts ovan kommer ett antal delprojekt att bedrivas. Ett av dessa är lindalléerna i barockanläggningen.

En viktig del av parkens barockanläggning är utan tvekan dessa träd som omgärdar själva anläggningen.

Restaureringen av dessa lindar är med stor sannolikhet det mest långsiktiga delprojektet. För att i ett initialt skede fånga in synpunkter men också sätta igång en diskussion kring trädförnyelseproblematiken i historiska anläggningar inbjöds till seminarium den 18 sept på Drottningholm.

Tanken var att genom ett antal korta anföran-

den belysa frågeställningens komplexitet samt utifrån dessa skapa en plattform för en allmän diskussion senare under kvällen.

Totalt medverkade ett 50-tal personer och under kvällen framkom en mängd intressanta synpunkter och påpekanden. Allt sammantaget och strukturerat utgör dessa inlägg under diskussionen ett värdefullt underlagsmaterial för styrgruppens fortsatta arbete.

Nedan följer ett försök till formulering av en Concensus, så som jag uppfattade kvällens diskussion.

Diskussionen är ingalunda avslutad. Tvärtom är det min förhoppning att detta ytterligare skall inspirera till ett levande meningsutbyte kring en högst aktuell och intressant frågeställning.

Drottningholm. Apollon i lövteaterns förlängning mot väster. (Foto: Walter Bauer)

Program

- 0900 Samling
- 0915 Inledning och presentation
(Jerker Nyblom, proj.ledare)
- 0930 "Barockmänniskans natursyn"
(Professor Gunnar Ericsson)
- 1015 "Drottningholmsparken — dess historia"
(Slottsträdgårdsmästare Dan Haubo)
- paus
- 1100 "Restaureringsarbeten i Drottningholms-
parken under 1950—70"
(Landskaparkitekt Walter Bauer)
- 1145 "Florensdokumentet — dokumentationens
betydelse"
(Högskoleadjunkt Kjell Lundquist)
- 1230 LUNCH
- 1330 "Anekdotvärdet — vilken relevans har
detta?"
(Arkitekt Christian Laine)
- 1400 "Rekonstruktion — Renovering — Fri
förnyelse"
(Professor Sven-Ingvar Andersson)
- paus
- 1500 "Trädvård — Den biologiska
utgångspunkten"
(Parkchef Klaus Vollbrecht)
- 1545 "Restaureringsprinciper i Tyskland"
(Landskapsarkitekt Klaus Stritzke)
- 1600 MIDDAG
- 1800 "Vad gör vi åt Drottningholmsparkens
lindalléer?"
(diskussionsledare Katarina Duner, jour-
nalist på SVT)
- Den öppna diskussionen inleds med:
"Drottningholms lindar idag — redovis-
ning av inventering"
(Christina Olsson, Tema landskaps-
arkitekter)
- 2100 Avslutning
(Kerstin Westerlund, chef fast.distr.
Gamla Stan/Slotten)

Drottningholm, Östra tvärallén. (Foto: Kurt Eriksson)

b) Inventering av lindalléerna i Drottningholms barockanläggning

CHRISTINA OLSSON

Resumé

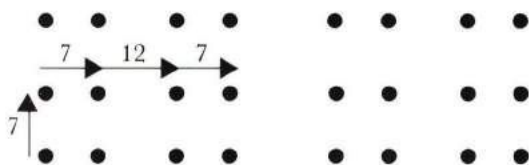
Inventeringen av Drottningholms lindalléer utfördes under augusti—september -91 av slottsträdgårdsmästare Dan Haubo och ark. LAR Christina Olsson.

Det är en ganska grov och översiktig inventering, vars avsikt i första hand har varit att ge en bild av trädbeståndet beträffande art, ålder och kondition.

Allésystemet består av **846** st. träd:

8 rader med 99 träd i varje samt 2 tvärxaxlar.

C/c-avstånden varierar något men huvudmåtten är:

Under den senaste 5-årsperioden har ingen återplantering gjorts när ett träd gått ut, varför det idag finns ett antal luckor (17 st.) i systemet.

Art

4 olika lindarter förekommer i alléerna.

I det äldsta trädbeståndet finns 3 olika arter:

<i>Tilia x europaea</i> (syn. <i>T. vulgaris</i>)	— parklind
<i>Tilia cordata</i>	— skogslind
<i>Tilia platyphylla</i>	— bohuslind

Någon gång under 1700-talet har man också fört in *Tilia x euchlora*, glanslind samt under 1900-talet troligtvis några enstaka exemplar av *Tilia tomentosa*, silverlind.

Antalet träd av respektive art är följande:

Parklind	Skogslind	Bohuslind	Glanslind	Silverlind
554	112	101	60	2

Stubb/Luckor

17

Ålder

Trädens ålder har enbart uppskattats visuellt, vilket inneburit flera osäkerheter.

Markförhållandena varierar kraftigt i olika delar av allésystemet.

Marken består av mycket styv lera och är dessutom starkt komprimerad i vissa zoner. Dålig avrinning ger här och var stående vatten. Berget ligger på sina håll mycket ytligt.

Detta har givit mycket skiftande växtförutsättningar, vilket tydligt avspeglas på trädens varierande tillväxt i olika delar; Två likåldriga träd på skilda platser kan ha helt olika dimension och karaktär.

Vid åldersbedömningen har en indelning gjorts i 4 klasser:

I	Troligen ursprunglig	300—250 år	(1680—1700)
II	Ej ursprunglig	250—150 år	(1700—1800)
II		150—50 år	(1800—1940)
IV	”Nyplanterat”	50—5 år	(1940 ca)
V	Stubbe/Lucka		

Antalet träd i respektive åldersklass är följande:

I	II	III	IV	V
303	229	190	107	17

Kvalitet

En grov kvalitetsindelning i 3 klasser (A/B/C) har gjorts. Den ger en uppskattning av trädens kondition idag samt uppskattad återstående livslängd — **om inga åtgärder vidtages.**

A Bra — Friskt

B Medel — Lever max 25 år till

C Dåligt — Lever max 5 år till (vissa ex. farliga)

Antalet träd i respektive kvalitetsklass är:

A	B	C
88	642	99

Sammanfattning

Vid en jämförelse av kvalitet kontra ålder, visar det sig, att största andelen dåliga träd, kval. C, som väntat återfinns mest frekvent bland de äldsta träden. En knapp tredjedel (88 st.) av träden i åldersklass I har klassats som kval. C.

Detta innebär att ett relativt stort antal träd relativt snart kommer att gå ut, även om livslängden kan förlängas genom aktiva trädvårdsåtgärder.

Ett par av träden är dock i sådan kondition, att de överhuvudtaget inte går att rädda, utan bör av säkerhetsskäl snarast tas ned.

I åldersklasserna II och III är träden till allra största delen klassade som B, och kan med olika åtgärder

leva många år framöver.

Ålderklass IV har den klart största andelen A-träd, men också anmärkningsvärt många C-träd beroende på dålig etablering, dåliga markförhållanden etc.

Vad man än lyckas åstadkomma med olika trädvårdsinsatser, är det uppenbart att lindbeståndet kommer att decimeras relativt snart och antalet luckor öka.

Behovet av åtgärdsprogram känns mycket angeläget.

Dokumentationsarbetet kommer att fortsätta med markundersökningar, jordanalys samt arkivforskning.

Drottningholm. Förmodat ursprunglig lind. (Foto: Kurt Eriksson)

c) Ett försök till formulering av en Concensus

JERKER NYBLOM

Principen under nuvarande slottsträdgårds-mästare har varit att inte återplantera enstaka träd som har fällt (bl a av säkerhetsskäl) eller som fallit av egen kraft. Efter ett tag kommer så många träd att ha gått ut att en återplantering i vilket fall som helst är nödvändig. En beredskap bör därför redan nu skapas vilket möjliggör ett utbyte av träden. Kring detta rådde ingen delad uppfattning. Vad som däremot diskuterades var *tidsperspektiv* och *tillvägagångsätt*.

Tidsaspekten rymmer i sig några intressanta frågor. Eftersom alla var överens om "Utgångspunkt" och "målsättning" (se ovan) skulle få motsätta sig ett omedelbart utbyte om detta kunde ske med ett tillräckligt stort material. Detta är emellertid knappast möjligt varken ur historisk, ekonomisk eller ur praktisk synvinkel. Varför? Jo, skall autenticiteten i materialet bibehållas måste man ur något eller några ursprungliga träd klona ett nytt planteringsmaterial. Det tar 15—25 år att ifrån sticklingar få fram träd som är tillräckligt stora att plantera ut.

I ett sådant tidsperspektiv återkommer frågan om beskäring av de befintliga trädens vidlyftiga kronor i avlastande syfte.

I sammanhanget diskuterades vad som är ett lämpligt utgångsmaterial.

Inventeringen påvisar fyra arter av lind. Artbestämningen vad gäller lind är svår. DNA-fingerprintinganalys eller iso-enzymstudier skulle kunna vara hjälpmedel för att bestämma arten mer precist. Utifrån resultatet av en sådan undersökning skulle moderplantor kunna bestämmas för uppodling av sticklingsmaterial. Troligtvis skulle någon form av kontraktsodling vara lämplig i sammanhanget.

Att vara ursprunget trogen!

En följdfråga är huruvida man skall tillåta dagens tillgängliga teknik att skapa en större enhetlighet än vad som var möjligt vid 1600—1700-talet. Vi känner ideerna som var styrande vid denna tidpunkt men som man med dåvarande teknik inte

lyckades realisera.

Den intressanta frågan är om man skall vara idén trogen eller vad som de facto blev realiserat. Kan en restaurering få lov att drivas längre än vad originalet har uppnått. Svaret torde vara nej. Dvs tar vi klonat material ur *en* moderplanta får vi en enhetlighet som möjligtvis vid slutet av 1600-talet var önskvärd men som knappast var möjligt att åstadkomma.

Slutsatsen blir att om autenticiteten på lång sikt skall säkerställas måste klonat material användas och då från ett *antal* moderplantor i urval.

Möjligtvis kan det förekomma material tillgängligt på marknaden som har sitt ursprung från 1700-talet. Huruvida detta är identiskt med några av de ursprungliga träden på Drottningholm får i sådant fall närmare utredas.

Frågan om *tillvägagångsätt* rymmer i sig en mängd aspekter, allt ifrån de rumsligt arkitektoniska och historiska till biologiska och skötseltekniska.

Att symmetribegreppet är av stor betydelse när man diskuterar tillvägagångsätt var alla överens om. Det enklaste sättet att tillgodose kravet på symmetri är att samtliga träd nyplanteras samtidigt.

Plantering kräver ett omfattande förarbete avseende markberedningen. Detta innebär att det ur rationaliseringssynpunkt vore bäst att plantera samtliga nya träd på en gång vilket totalt sett skulle göra det billigare.

Synpunkten framfördes också att belastningen på driftorganisationen blir övermäktig om den skall hantera 800 nyplanterade träd.

Flertalet ansåg att någon form av etappindelning vore att föredra, för att intrånget och den plötsliga förändringen i parken därmed skulle bli mindre.

En lämplig etappindelning skulle kunna vara 250—300 träd åt gången dvs 3 etapper. Mellan etapperna exempelvis 5—6 år.

Förutsättningen är då att samtliga träd förkultiveras och tas från etablerad trädbank. Etappindel-

ningen skulle då knappast vara märkbar när "sista" trädet är planterat.

Etappindelningen kan göras på olika sätt:

- 1) radvis en eller flera i taget men symmetriskt eller
- 2) sektionsvis

Radvis etappindelning innebär problem vad gäller ljusinflöde till träden. I detta avseende är en sektionsvis arbetsgång att föredra. Även ur arbetsteknisk synvinkel är en sektionering bäst. Nackdelen är att anläggningen initialt tappar de väggar som lindalléerna är avsedda att utgöra.

Ovan har tidaspekt och tillvägagångssätt diskuterats. Härutöver finns ytterligare några frågor att fundera kring.

Utgångspunkt

För upplevelsen av en barockanläggning är rummets väggar, de formklippta träden, av avgörande betydelse. Parken skall karakteriseras av en symmetrisk vila och balans mellan byggnad och trädgård. Detta innebär att dagens karaktär i Drottningholm ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv är otillfredsställande.

Målsättning!

Den logiska följden av detta ställningstagande är att trädens karaktär måste förändras, det vill säga, den strama klippta formen måste återskapas för att trädgårdsanläggningen skall förstås och upplevas i sin helhet.

Hur nå dit?

Frågan är hur detta skall ske. Kan träden idag beskäras och på så vis återges den form de en gång haft? Hur länge bedömer man att träden i så fall kan stå kvar? Är trädens kondition sådan att åtgärderna under överskådlig tid framöver enbart kan inrikta sig på beskärning av befintliga träd ev kombinerat med åtgärder för att fördröja trädens åldrande, typ dränering, näringstillförsel etc? Eller bedöms trädens status vara sådan att en beredskap för ett utbyte bör skapas?

En samstämmig uppfattning var att träden inte kan stå för evigt samt att tidigare kraftiga beskärningar har förkortat trädens livslängd. Linden kan rätt beskuren bli mycket gammal.

De aktuella träden i alleerna har dessvärre vid flera tillfällen blivit utsatta för en drastisk beskär-

ning. Ett utbyte av i stort sett alla träden synes därför ofrånkomligt inom en inte alltför avlägsen framtid.

Nuvarande krongrenar härrör merendels från adventivknoppar. Detta innebär att grenens förankring i stammens ved är svag och grenarna därför känsliga för fläkning. I avvaktan på ett utbyte av träden föreslogs därför att nuvarande kronor beskårs i avlastande syfte. Detta blir i så fall en ganska omfattande beskärning. Någon menade därför att "varför offra pengar på en tillbaka beskärning nu när träden ändå snart måste bytas".

Den genomförda inventeringen visar på ett stort antal träd som är i mycket dålig kondition och egentligen borde bytas omgående.

En intressant fråga är *anekdotvärdets relevans*. Om det finns ett sådant!? Det fanns de som sade att så var fallet. Förslaget framkom också att man skulle kunna spara några träd i ändan av raderna, dvs sista trädet skulle stå kvar så länge som möjligt. När det faller av sig själv kan man inte göra så mycket.

Det fanns i gruppen en viss förståelse för detta resonemang.

Historisk källsökning

Resonemanget ovan har hittills enbart berört möjliga åtgärder och ställningstaganden rörande alléernas fortbestånd. En förutsättning för detta resonemang är naturligtvis historisk insikt och kunskap.

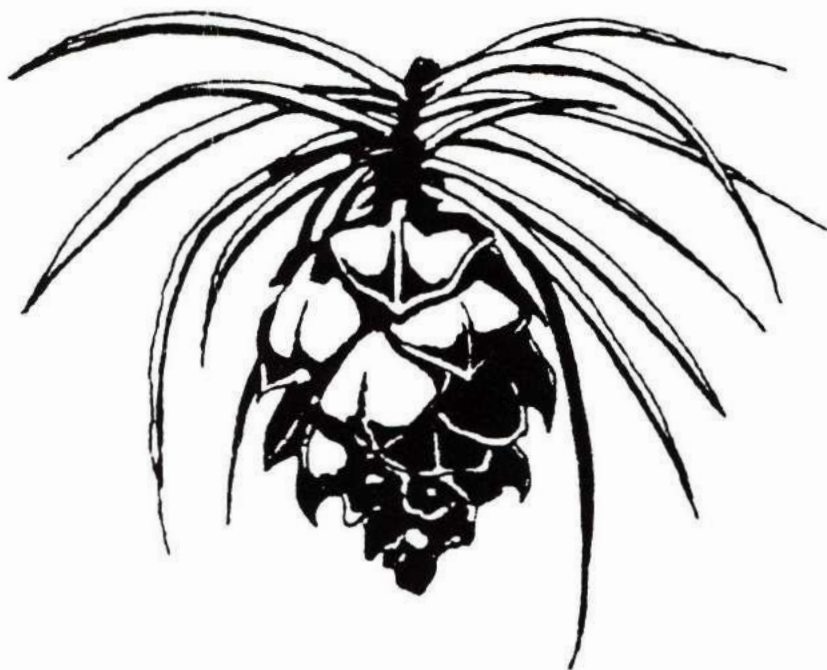
Detta innebär att det nu kända historiska källmaterialet sammanställs. Man skall också vara medveten om att idag okänt material kan komma i dagen.

Även om det för Drottningholms del finns sammanställt material och väl kända kartor och planer kan det vara klokt att utgå från att ytterligare kunskap finns att lyfta fram, även från känt material. Kartor, gamla räkenskaper eller skriftväxlingar kan i detta fall vara viktiga källor.

Möjligheten att på plats utläsa tidigare skeden skall inte heller förbigås. Det kanske är just här och inte i arkivet man kommer sanningen närmast. Stam- och kronhöjd är exempel på uppgifter som oftast endast kan utläsas i de ursprungliga träden. Många gånger är dock "dokumentationen" både fragmentarisk och otydlig. Av denna anledning är det viktigt att behandla de enskilda träden som de tidsdokument och informationsbärare de onekligen är.

Kiviks-Esperöd Arboretet

KENNETH LORENTZON och KJELL LUNDQUIST

Föreningens Kiviks-Esperöd Arboretet logotyp, en kotte av mandaringranen (*Cunninghamia lanceolata*).
(Teckning: H. Zetterlund)

Föreningen Kiviks-Esperöd Arboretet

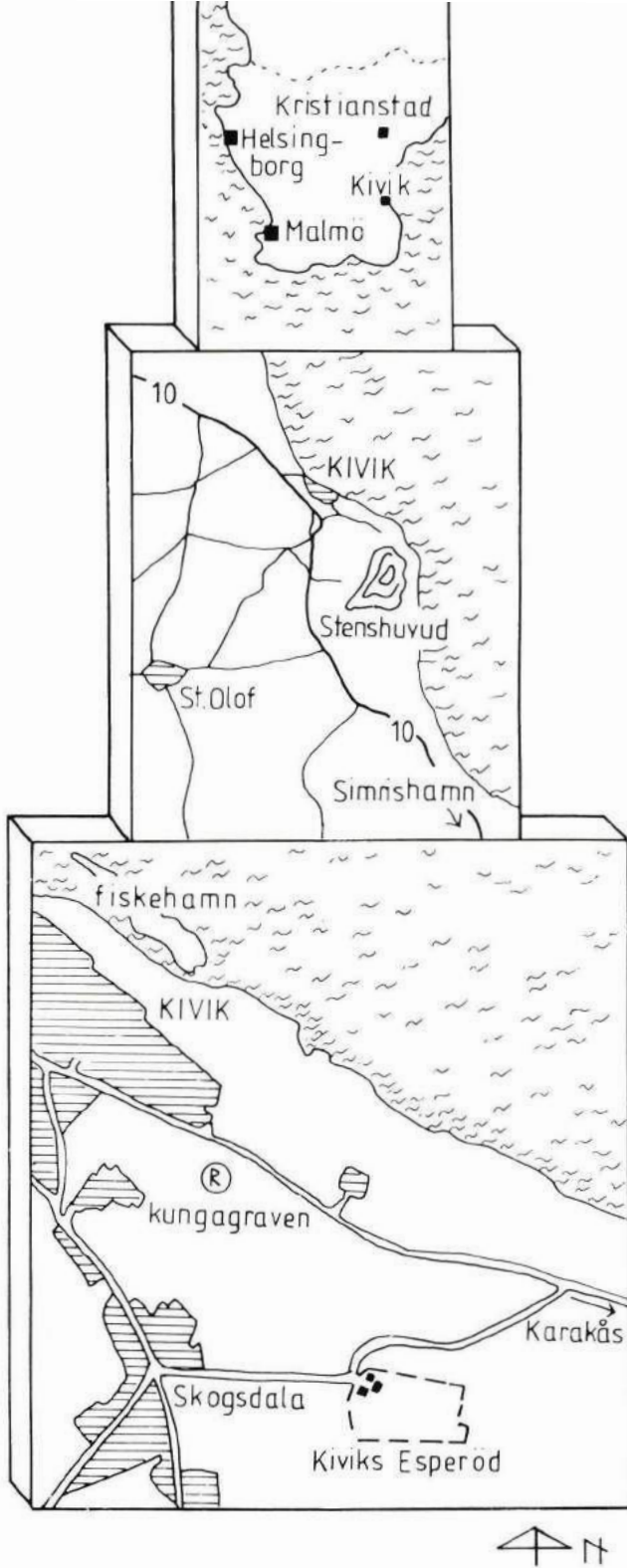
Föreningen bildades 1975 av en grupp entusiaster som ville verka för dokumentation, vård och nyplantering. I föreningens stadgar står följande om målen för verksamheten:

- ”att genom föryngring, förökning och nyplantering bibehålla områdets karaktär av provområde, tillgängligt för dagens och morgondagens dendrologiskt intresserade allmänhet,
- att tillvarata och vidarebearbeta den dokumentation av händelser som visar arboretets utveckling,
- att verka för att hortikulturen ges möjlighet att taga del av dessa i många fall värdefulla provenienser,
- att i området utanför nuvarande arboretet provodla insamlingsmaterial som ställs till föreningens förfogande”.

Ur Albert Wallis hortikulturella testamente läser vi följande:

”— Mitt mål har ej varit någon botanisk samling, utan en dekorativ samling. Att sammanföra alla de dekorativaste vintergröna coniferarterna, som möjligen kunna tåla vintrarne vid Skånes kust. Då man ännu har en ganska ofullständig kännedom om den saken, så är min anläggning närmast att anse som ett experimentfält för att utröna med vilka av de praktfullare arterna våra parkanläggningar skulle kunna smyckas. Naturligtvis har jag helt avstått från sådana arter varom jag bestämt vet, att de endast under blida vintrar skulle kunna förbliva oskadade —”.

”— Den vintergröna underskogen avser att giva parken en mer sydländsk prägel och för den besökande uppvisa alla de arter ständigt gröna större buskar och halvträd, som utan täckning uthärda vintrarna här”.

Kiviks-Esperöd Arboretet ligger i sydöstra Skåne, mellan Kivik och Stenshuvuds nationalpark.

Albert Wallis testamente är unikt och vidsynt och grunden för anläggandet av Kiviks-Esperöd arboretet.

Historik

Albert Wallis förvärvade gården Kiviks Esperöd 1922. Han påbörjade sina planteringar omgående och i ett rasande tempo. Vid sin hastiga bortgång 1925 hade han redan i runda tal planterat 3000 träd! Som ett monument över hans besatthet och kompromisslöshet ligger grunden kvar till den mur som skulle hejda det betande och fejande viltet.

Arbetet fördes vidare av änkan och hennes bror. Wallis planterade barrträd medan änkan fyllde på med magnolior och ekar. Efter några ägarbyten på sextio- och sjuttiotalen tillträdde den nuvarande ägaren under mitten på åttiotalet. Då hade förfallet fortsatt såväl i arboretet med dess träd som på byggnaderna. Sedan dess har hus på hus satts istånd. I och med föreningens bildande 1975 bromsades trädssamlingens förfall upp. Dokumentation kröntes då Tor Nitzelius i Lustgården 1982 publicerade föreningens inventering. Trots regelmässig avgång p.g.a. vindfällerna återstår ca 250 stora träd. Nyplanteringarna har i vissa perioder varit goda medan skadorna i andra varit stora. Wallis var ju redan efter få år på det klara med att dendrologi och viltvård är oförenliga.

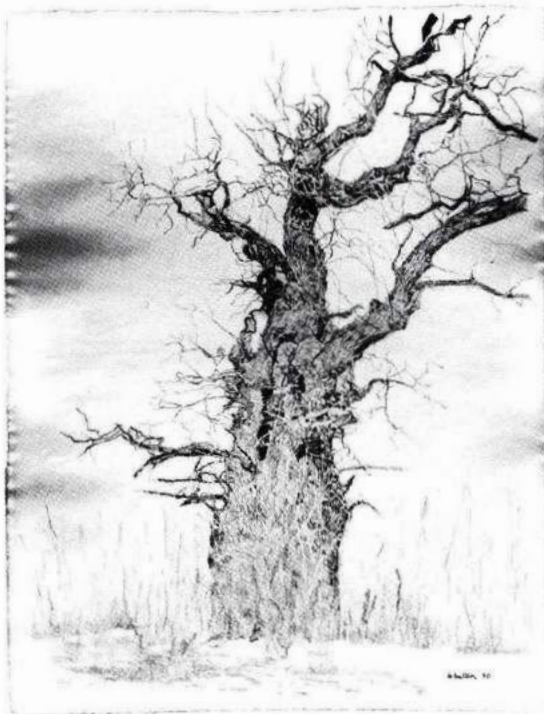
Utveckling

Framtiden består av en fortsatt dokumentation av trädens utveckling och en stor publik satsning. Röjningsarbetet går oavbrutet vidare med betoning på mekanisk röjning. Kemisk behandling undviks.

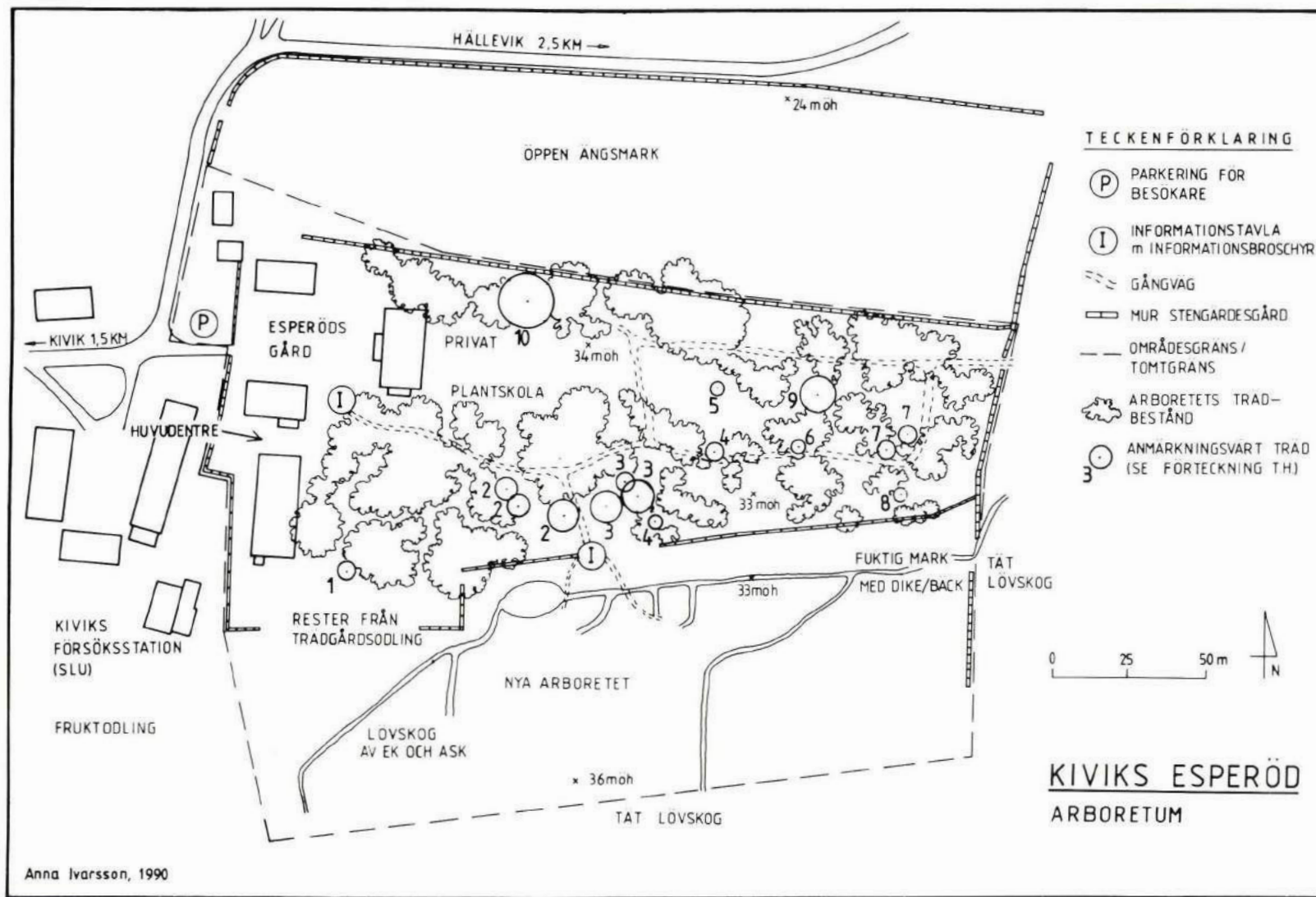
Den nye ägarens intentioner är att anlägga några fasta punkter i arboretet för att kunna ställa ut och visa monumentalkonst.

Nyplantering skall ske både av nya spännande arter och sorter och av ett basmaterial som kan skydda de återstående träden mot främst vind. Därtill kommer betydande planteringar till 'lyst' och inramning av olika rum och aktiviteter. Även en ny rikskollektion av nya magnoliasorter planeras.

Kom och möt såväl de åldriga bjässarna som de nyplanterade 'telningarna'. Möt träden på deras villkor i en okonstlad miljö. Arboretet är öppet för allmänheten året runt.

Skogsek (*Quercus robur*) med ett mäktigt stamomfång (> 835 cm) i arboretet. Två vykort av konstnären Bo Hultén.

Kiviks-Esperöds Arboretum. (Teckning: Anna Ivarsson, 1990)

Anmärkningsvärda träd och buskar (lignoser)
i Kiviks-Esperöds Arboretum

Följande 10 exklusiva träd kan lämpligtvis utgöra stommen vid en rundvandring och ett första besök i arboretet. Träden är alla markerade på kartan och väl skyltade i terrängen (pl = planteringsår).

Välkommen till studium av främmande träd i Kiviks-Esperöds arboretum. Respektera privat mark! Den vidare intresserade hänvisas till litteraturen i ämnet.

1. *Vintergrön ek* — *Quercus x turneri* v *pseudoturneri*. Eng. hybrid *Q. robur* x *Q. ilex* 1700-tal, pl = 1920-tal.
2. *Junimagnolia* — *Magnolia hypoleuca*. Japan, näckroslika doftande blommor juni, pl = 1920-tal.
3. *Kaskadgran* — *Abies procera*. v. USA, arboretets vanligaste stora träd (25 m), pl = 1920.
4. *Kryptomeria* — *Cryptomeria japonica* 'Lobbii'. Japan, bland landets största (20 m), pl = 1920.
5. *Jeffreytall* — *Pinus jeffreyi*. USA, bland landets största, mycket stora kottar, pl = 1920.
6. *Mandaringran* — *Cunninghamia lanceolata*. S. Kina, Sveriges största ex. (15 m), pl = 1920—30-tal.
7. *Cedertuja* — *Calocedrus deccurens*. sv. USA, koniskt vuxna, Sveriges största ex., pl = 1920.
8. *Koreansk tuja* — *Thuja koraiensis*. Korea, enstam, ett av landets största ex., pl = 1920.
9. *Kustgran* — *Abies grandis*. v. USA, långa, platta barr, (30 m), pl = 1920.
10. *Skogsek* (Jätteeken!) — *Quercus robur*. Inhemsk. Mäktig stamomkrets > 835 cm, pl = möjligen under 1500-talet?

Två av föreningens hedersledamöter, Tor Nitzelius till vänster och Kenneth Lorentzon till höger, i diskussion om blomman till en *Stewartia pseudocamellia*. (Foto: Kjell Lundquist)

Arboretets mäktigaste träd, en skogek (*Quercus robur*) med stamomfång större än 835 cm, som synes ihåligt. (Foto: Kjell Lundquist)

Bliv medlem i föreningen

Föreningen Kiviks-Esperöd Arboretet erbjuder Dig som är intresserad av träd att bli medlem i föreningen. *Medlemsavgiften är 100 kr/år.* Du erhåller omgående ett särtryck om arboretet jämte en vykortsserie med motiv från arboretet av konstnären Bo Hultén.

Som medlem äger Du ständigt tillträde till arboretet för studium och rekreation. Du får genom medlemsutskick kallelse till de aktiviteter som ordnas i arboretet — 'Arboretets dag', årsmöte och arbetsdagar.

Välkommen som medlem i Föreningen Kiviks-Esperöd Arboretet!

Föreningen Kiviks-Esperöd Arboretet

c/o IK

Box 3

S-270 57 Kivik

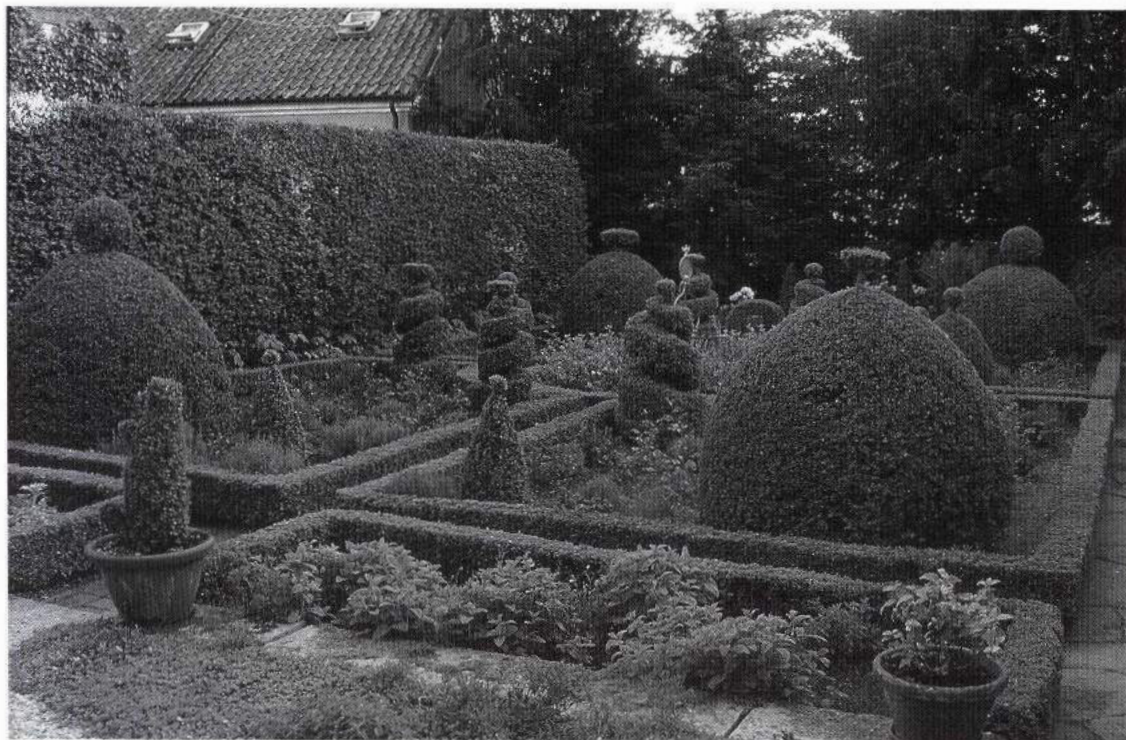
Pg. 41 75 04-8

Litteratur m.m. om arboretet

Arboretets Kiviks-Esperöd 70-åriga historia och utveckling är väl dokumenterad. Några av inventeringarna och artiklarna om arboretet är av allmänt intresse. Dessa går också att beställa.

1. 'Att gestalta ett arboretum', Efvergren, R. et al. Stencil 87:2, Inst. för Landskapsplanering, SLU, Alnarp, 100 s. 80 kr
2. 'Kiviks-Esperöds arboretum', Nitzelius, T. Särtryck ur Lustgården 1982, 15 s. 20 kr
3. 'Kiviks-Esperöds arboretet', Lorentzon, K. Särtryck ur Skepparpsåns Museiförenings bygdehistorik Nr 3 (1989) — 1 (1990), 24 s. 25 kr
4. Tecknade vykort med motiv från Kiviks-Esperöds Arboretum av konstnär Bo Hultén. I serie om 4 olika motiv. 20 kr
5. Medlemsblad med årets aktiviteter. Gratis

Buxbom — Upprop!

Buxbom, i variation över temat, i Maryhills trädgård, Lund. (Foto: Kjell Lundquist)

Buxbom, *Buxus sempervirens*, utgör en påtaglig och uppskattad del av vår trädgårdskultur. Såväl klippt som friväxande har den sedan trädgårdskonstens upprinnelse i landet smyckat såväl våra herresäten och kyrkogårdar som enklare trädgårdar både på landsbygden och i staden. Under långa tider har också buxbomen fungerat väl i våra anläggningar. Under de senaste ca trettio åren har man emellertid kunnat se att nyplanterade och kompletterade plantor alltmer sällan etablerar sig väl och därmed inte fungerar långsiktigt.

I plantskolegruppen vid Institutionen för trädgårdsvetenskap SLU, Alnarp, med stöd av WNF, har vi påbörjat ett projekt som syftar till att inom landet selektera och producera en god buxbomtyp som skall kunna fungera som i gamla tider. Vi behöver därför hjälp av Dig med upplysningar om

gamla oskadda buxbomsplanteringar. Detta för att få ett bättre grepp om olika typerns hårdighet men också källor till förökningsmaterial.

Du kan ringa (040-41 50 00) eller skriva till Kenneth Lorentzon eller Leif Andersson, Avd. för plantskola och växtmaterial, Institutionen för trädgårdsvetenskap, Box 55, 230 53 Alnarp. Vi behöver information om plats, odlingszon och cirka-ålder för varje buxbomsplantering samt en kontaktperson.

Inget bidrag är för litet som det brukar heta.

Du som känner till en gammal fin buxbomplantering — Hör av Dig!

Med vänlig hälsning

Kenneth Lorentzon

Leif Andersson

SONETT VID DENDROLOGFÖRENINGENS ÅRSMÖTE 10/3 1990

Man känner lätt igen ett träd på formen
ty den ger varje art dess karaktär
och särskilt när det står som solitär
det följer strikt den genbestämda normen.

Man kan ha hjälp av skiftningar i färgen
fast bakom ligger samma klorofyll
ty grönskan kan ha likhet med beryll,
med klar smaragd och med den matta ärgen.

Idag har träden mångenstädes röjt
att klorofyll förstörs av förorening
och vi kan inte titta på förnöjt.

För oss har trädvård fått en särskild mening
och därför önskar jag med glaset höjt
all välgång för vår Dendrologförening.

Gösta Winqvist

SONETT VID DENDROLOGFÖRENINGENS ÅRSMÖTE 8/3 1991

Det finns så många sätt att blomma på
och de bör ha var dendrologs intresse.
Ja, det finns blommor man kan bomma på;
då är botanikerna i sitt esse.

Att sprida pollen för var vänlig vind
är ingen konst för alla träd med hängen,
men bin når också upp till lönn och lind
dit de bär pollen som på blomsterängen.

Se'n finns det träd som kallas dioika
likt salix som ej självbefruktning tål,
om jag minns rätt, men minnet kan ju svika.

Men alla trädens blommor har som mål
att tillvaron med nya träd berika,
för detta dricker vi en samfälld skål.

Gösta Winqvist

Finsk träd- och buskflora

Titel: Suomen puu- ja pensaskasvio
Finsk träd- och buskflora (samman-
drag)
Woody flora of Finland (summary)
Gehölzflora Finnlands (Zusammen-
fassung)

Författare: Leena Hämet-Ahti
Annikki Palmén
Pentti Alanko
Peter M. A. Tigerstedt

ISBN 952-90103-6-2, 952-90103-5-4

(styva pärmar)

Antal sidor: 290

Dimensioner: 17,5 × 25 cm

Publiceringsdag: 21 juli 1989

Publicist: Finska dendrologföreningen

Pris (inkl frakt och packning:

USD 56 (styva pärmar)

USD 48 (mjuka pärmar)

Distribution: Finska dendrologföreningen, c/o
Anne Mäkynen, Museokato 31 A2,
SF-00170 Helsinki, Finland

* * *

Finsk träd- och buskflora (svensk sammanfattning sid 289) är en taxonomiskt och nomenklaturiskt kritisk flora över de odlade och ursprungliga träd och buskar som förekommer i Finland. Mer än 9000 taxa redovisas, inklusive beskrivningar, linjeteckningar, förökningsrätt, sjukdomar, etc.

Floran har producerats i Helsingfors universitetets botaniska trädgård, där de tre förstnämnda författarna är verksamma (Dr. L. Hämet-Ahti som direktör, Dr. A. Palmén som kurator och P. Alanko som vetenskaplig medarbetare) och i Mustila arboretum (Prof. P.M.A. Tigerstedt). Huvudsyftet med boken är enligt författarna att fylla ut det existerande gapet mellan botanisk och hortikulturell taxonomi. Boken är publicerad i samband med Finsk dendrologisk förenings 20-årsjubileum.

Att tillåta sig att recensera en bok skriven på ett språk, finska, vilket recensenten inte behärskar, kan synas förmätet. Jag blev emellertid så förtjust när jag erhöll boken, att jag tillåter mig att i det följande återge mina personliga reaktioner.

Boken har ett trevligt format, vilket är viktigt för en flora. Färgen på pärmarna är tilltalande olivgrön, och på pärmens framsida finns en teckning av *Sorbus hybrida* L. (finnoxel), vilken är min favorit bland de skandinaviska arterna.

Trycket är trevligt och lättläst. För icke-finskläsare blir bokens distributionskartor, vilka visar utbredning och frekvens av odlings- eller naturlig förekomst för varje redovisat taxon i Finland, den största tillgången. Den totala utbredningen i världen för varje art är likaledes karterad. Linjeteckningar av de allra flesta taxa illustrerar beskrivningarna. Jag tycker om linjeteckningarna som är till stor hjälp särskilt för den som inte läser finska. Kartsymbolerna är klara och tydliga.

I texten anges också den bioklimatiska zonutsträckningen och miljöekologin för varje odlad art i dess naturliga utbredningsområde.

Jag måste tillstå att jag inte förstår författarna när de talar om ett gap mellan botanisk och hortikulturell taxonomi. För mig existerar en taxonomi och en botanisk nomenklatur. Jag vill dock gärna medge att det finns en tendens inom hortikulturen att bibehålla gamla namn som nyare botaniska studier har eliminerat. Jag har från internationellt ledande plantskolemän, när jag påpekat detta, fått svaret att de måste använda namn som kunden känner igen. För slakten, om vilka jag anser mig ha en rimlig kännedom, är det lika illa i botaniska trädgårdar.

Att den granskning som ligger bakom den recenserade floran motsvarar högt ställda förväntningar, kan en engelskspråkig läsare se i tidskriften "The plantsman", vol. 12 part 3, dec. 1990 sid 157—166, där Dr. Hämet-Ahti och Dr. Palmén ger exempel av mera allmänt intresse på problem som påträffats och deras lösningar. Rent förbluffande är lösningen av vad som dolde sig under

namnet *Crataegus intricata* Lange. Man har identifierat arten som *Crataegus grayana* Eagl., och denna art antas ha införts av Kalm. Arten användes allmänt som häckväxt i Finland och likaså i Sverige, där den populärt kallas amerikansk hagtorn.

Även den bästa taxonomiska och nomenklaturiska granskning kan endast bli perfekt för ögonblicket. Jag har ett specialintresse i underfamiljen *Maloidae* (*Rosaceae*) och har valt ett par exempel för att illustrera ovanstående påstående. De exempel jag valt visar en uppfattning avvikande från florans, men de fanns knappast tillgängliga när floran skrevs.

I Flora Europaea har ett misstag begåtts i släktet *Cotoneaster*. Namnet *Cotoneaster tomentosus* Lindley har utbytt mot *Cotoneaster nebrodensis* (Guss) Koch. Det är emellertid så att *Cotoneaster nebrodensis* hör till series *Racemiflora*, medan *Cotoneaster tomentosus* hör till series *Cotoneaster*.

I behandlingen av *Sorbus* har man accepterat *S. koehneana* Schneider som namn för den pärlrönn som, i varje fall i Sverige, är *Sorbus fruticosa* Mc Alister. *S. fruticosa* har i Sverige sålts och säljes som *Sorbus koehneana*. *S. koehneana* är normalt diploid och sexuellt fertil och ger en varierande avkomma. *Sorbus fruticosa* är en tetraploid apomikt, frökonstant, och därför billig att föröka.

Sorbus teodori anges för Åland. Jag tvivlar på att apomikten *S. teodori*, som visat stor spridningsvitalitet på Fårö men inte är funnen på Gotland, finns på Åland. Samma korsning, om apomiktisk eller inte, är tydligen funnen på Åland men bör inte kallas *S. teodori* intill dess ytterligare bevis föreligger för att spridningen sker från Fårö.

Den fina granskning som gjorts av det redovisade växtmaterialet är av bestående värde. I motsats till författarna tycker jag emellertid att deras granskning av växtmaterialet ur utbredningssynpunkt är ännu mera värdefull. De har kritiskt kontrollerat alla taxa som redovisas, och därmed har man en säker och unik källa när man vill värdera materialets vinterhärdighet baserat på det utomordentliga karteringsmaterialet. Vi har inget motsvarande i Sverige. Naturligtvis kan man önska ännu mer. Det hade varit roligt att få ta del av de erfarenheter som gjorts i Finland med särskilt härdiga former som inte redovisats.

Jag tror dock att redaktionen visat ett särdeles balanserat omdöme beträffande de avgränsningar man måst göra. Det är imponerande att man kunnat fullfölja denna flora på ett så perfekt sätt.

Alla dendrologer rekommenderas att förvärva denna flora. Kanske kan den bidra till att vi i Sverige genomför något liknande.

Bjuv den 30 oktober 1991

Karl Evert Flinck

Geschichte der Gartentheorie af Clemens Alexander Wimmer

En skelsættende tysk bog om havekunstens historie

En vigtig tysk bog om havens historie

Clemens Alexander Wimmer's værk er den første egentlige antologi om haveteorier eller haveidéer, der er udkommet. Ifølge forfatteren selv er den ikke fuldstændig, og vil derfor blev fulgt af forbedrede udgaver eller andre antologier, fordi disse i fremtiden vil blive nødvendige håndbøger for dem, der seriøst interesserer sig for havens historie. Denne beskæftiger sig på den ene side med haverne, og på den anden med haveteoriene!

Et historisk haveanlæg er altid blevet forsvundet gennem tiderne, og det giver derfor ikke noget præcist billede af haveskaberens oprindelige intentioner, ja allerede ved anlæggelsen af haven, fik den en form, som ikke helt var hans hensigt. Heller ikke en gammel haveplan, som aldrig blev gennemført, kan give et korrekt indtryk af planlæggerens grundlæggende idé, hvis han ikke selv har knyttet autentiske kommentarer til tegningen. Det er næsten aldrig sket. Havehistorikeren må derfor vende sig til samtidens haveteoretiske værker for at kunne give et korrekt billede af anlæggets kunstneriske eller havekulturelle idéer!

De fleste havehistorikere beskæftiger sig sjældent med haveteoriene, højest med dem, som bekræfter deres egne yndlingsidéer, og næsten aldrig på en systematisk måde!

Værkerne, der gennem tiderne behandler haveteoriene, findes spredt på Europas biblioteker og er vanskelige at finde, eller uhyre kostbare at fremskaffe i nyere udgaver. Forfatteren gør her opmærksom på, at en fuldstændig international haveteoretisk bibliografi endnu ikke findes og er meget ønskværdig!

Wimmer har selv brugt 2 år for at opspore de relevante værker og læse dem igennem. Det er for at afhjælpe disse vanskeligheder, at forfatteren har udgivet denne antologi over haveteoretiske idéer, som stammer fra Italien, Frankrig, Nederlandene, England og Tyskland.

I den første del af bogen behandles ca. 50 europæiske haveteoretikere på en bevidst ensartet måde. Først kommer en kort biografi, derefter kildens (bogens) udgave. Så følger en neutral gengivelse af selve teksten, og derefter oplyses om andre bøger, som skriver om pågældende forfatters haveteorier. Herved opnås en ensartet fremstilling, der gør det lettere at samligne de forskellige haveteorier!

Ved kildevalget var kriteriet nyhed og fuldstændighed afgørende. Derved bortfaldt f.eks. korte tidsskrifts-artikler.

Fra antikken til renæssancen gaves der ikke egentlige haveforfattere, og haverne eller teoriene blev kun omtalt i andre sammenhænge, f.eks. i bøger om landbrug eller planter (botaniske værker). Forfatterne var heller ikke specialister, men universal-lærde.

Først i det 16. årh. specialiserer forfatterne sig, og der opstår en monografisk havelitteratur, for det meste skrevet af læger.

Først i det 17. årh. kommer arkitekter og gartnere ind i billedet. De har tidligere været hemmet af deres ringe sociale stade!

I 18. årh. blev haveæstetikken et almindeligt interesseområde, så fagfolk næsten forsvandt i mængden. De fleste forfattere var da digtere, navnlig i England. Og endelig i det 19. årh. fik have-specialister af erhverv overtaget, dog i konkurrence med arkitekter.

De første forfattere, der skrives om i antologien, er den romerske Marcus Terentius Varro (116—27 f.K.), Gaius Plinius Caecilius Secundus (61/62—113 e.K.) og Pietro de'Crescenzi (1233—1321).

Mange navne dukker frem, som man ikke før har kendt som haveteoretikere, f.eks. Charles Estienne og Noel Antoine Pluche. De havekunstnere, som ikke har efterladt sig en haveteoretisk linie, nævnes selvfølgelig ikke, f.eks. Le Nostre og Lan-

celot Brown. De sidste af de 50 navne er Leberecht Migge (1881—1935), Henry Maas (1880—1946) og Garret Eckbo (1910—).

Andel del af bogen har overskriften *Resultater* (Ergebnisse). Haveteoriene udvikler sig på mange planer, så de kan ikke opfattes efter et enkelt synspunkt. Haven var til vekslende tider bestemt af religiøse, moralske, repræsentative, feudale, pittoreske, kapitalistiske, landskabelige, økologiske, geometriske, nationalistiske og stoflige synspunkter og var ikke entydigt det ene eller andet.

På enkelte afsnit af havehistorien kan dels iagtages en bølgebevægelse mellem to poler, dels en jævn udvikling i en bestemt retning. Tvingende uforandrelige lovmæssigheder er ikke til at fastslå! Forfatteren ser derfor ingen berettigelse i at rubricere havehistorien under faste perioder. Undersøgelser med hensyn til alle aspekter fører heller ikke til nogen afsluttende erkendelse, men er den bedst mulige tilnærmelse til det virkelige forløb af havehistorien! I 18 afsnit behandles derefter de forskellige aspekter af haveelementerne meget grundigt. Det vil føre for vidt at komme ind herpå. Her er nogle få af dem: Æstetik — kunst og natur — videnskab — historie — stil — form o.s.v. Om begrebet stil skrives, at det først sent kom til. Sålænge udviklingen forløb brudløs, fandtes stilbegrebet ikke. Det nævnes først i det 18. årh. i forbindelse med nationalitet i haven, f.eks. "efter engelsk model", "kinesisk måde" o.s.v. Repton skriver i 1795 om græsk, gotisk og kinesisk stil. Digteren Walpole er den første, der bevidst i 1771 skriver om stil i haven!

I afsnittet Kunst og natur gør forfatteren meget filosofisk rede for de indviklede og vekslende forhold i synet på natur og kunst i haven.

Først sent sættes begrebet kunst i forbindelse med haveanlæg! Antikken kendte det ikke, heller ikke middelalderen, hvor alt såvel kunst som natur betragtedes som skabt af Gud. I renæssancen begynder man at fornemme den selvstændige værdi af kunsten, men haven anses dog ikke som et kunstværk, men kunstfærdigheden stiger.

Under manierismen begynder man at indføre naturelementer i haven (grotter — vildnis o.s.v.). I barokken nøjes man ikke med det, men ønsker at overtrumfe naturen og bringe en geometrisk orden i den.

Den første, der stiller havearkitekturen lige med de andre kunstarter som maleri, poesi og bygningskunst, er Jean de La Fontaine (1671).

I det 18. årh. diskuteres havepørgsmål som aldrig før og siden, f.eks. haveplanlæggerens rang blandt andre kunstnere, ja landskabsgartneren vurderes højere, fordi han arbejder med naturens egne materialer. Noget nyt kommer også ind, idet man nu begynder at skelne imellem det æstetiske og mere praktiske indenfor anlægning af haver.

Under Romantikken bliver kunsten sideordnet med naturen, og tilnærmelsen til den når sit højdepunkt. I slutningen af 19-hundrede-tallet bliver haven en del af boligen og tjener derfor ikke mere som egentlig naturoplevelse, da denne nu kan besøges direkte på grund af bilen! Geometriske former anses derfor igen som hørende til i haven, efter at de har været banlyst under romantikken. Landskabet er nu det område, hvor kunst og natur mødes, og havearkitekten mister noget af sin anseelse igen og tager fagbetegnelsen landskabsplanlægger. I vor tid er landskabet under stigende ødelæggelse og forurening, noget planlæggerne endnu ikke har kunnet forhindre, og samtidig nærmer disse sig naturvidenskaben på bekostning af æstetikken, idet der stilles samme fordring til haven og landskabet. Desuden vender man sin interesse til de gamle havekunstneriske anlæg, som nu i vor tid restaureres og vedligeholdes med national iver!

Med disse påstande slutter Wimmer afsnittet Kunst og Natur i sin meget læseværdige bog *Geschichte der Gartentheorie*. Værket, der er på 486 sider, er illustreret med billeder, taget fra de omtalte haveteoretiske bøger, og det afsluttes med en alfabetisk liste over "sekundær-litteratur", samt et sags-register. Det meget teoretiske stof er grundigt og systematisk behandlet, som kun en tysker kan gøre det og er derfor tung, men meget spændende læsning. Antologien udkom i 1989 på et meget anerkendt tysk videnskabeligt bogforlag: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

Asger Ørum-Larsen

Trädgårdar som skön konst —
Restaurering kräver inlevelse i gångna epoker

Drottningholm. Slottsteatern och del av Engelska parken. (Foto: Walter Bauer)

Walter Bauer: PARKER, TRÄDGÅRDAR, LANDSKAP — Förnya och bevara. Signum 1990.

Under 1700-talet började man i England komma till insikt om att det hörde till de sköna konsterna att skapa en trädgård. Poesi hade länge ägt denna höga dignitet; de "bildande konsterna" fick den med tiden en efter en och så — parallellt med den engelska landskapsstilens framväxande — också trädgårdskonsten. Det fanns ett syskonskap mellan alla de sköna konsterna, menade man.

Denna uppfattning är väl i våra dagar inte särskilt medveten hos de flesta, inte ens bland alla konstintresserade och alltför sällan hos konstvetare. Men en förändring är på gång, därom vittnar t. ex. förra sommarens stortartade utställning "Människans lustgårdar" på Läckö. Så också ett nyutkommet verk av landskapsarkitekten Walter Bauer; "Parker, trädgårdar, landskap — Förnya och bevara".

Grannlaga uppgift

Till skillnad mot andra konstverk befinner sig en trädgård och en park i kontinuerlig förändring. Träd och buskar växer, vatten gror igen, blomsteranläggningar är kortlivade, t. o. m. murar, trappor och terrasser utplånas så småningom. Ständigt underhåll är nödvändigt, men i en gammal anläggning kan nya idéer och moderiktningar vara ännu mer odeläggande för det ursprungliga konstverket än det naturliga förfallet.

Detta gör ofta restaureringen av en gammal trädgård till en svår och grannlaga uppgift. Ska man framhäva den ursprungliga epoken, någon senare, kanske lika värdefull, eller ska man kompromissa? Detta är mycket förenklat, problemställningen i många fall varom trädgårdshistoriker och landskapsarkitekter kan ha delade meningar.

Uppfattningen om vad som är viktigast skiljer sig också i olika länder. Tyskarna, i såväl öst som väst, är noggranna och går på djupet i arkiven och i terrängen, där arkeologi gärna tillämpas. I det f. d. kommunistiska Östtyskland kunde man storsint nog restaurera furstliga anläggningar, men om den sakrosante Goethe hade haft ett finger med i spelet och det hade han gärna, var han trumfkortet som tog över alla andra och hans epok fick gälla.

Konstnärlig intuition

I Sverige går man nog mera på kompromisslinjen. I enlighet med de principer som numera är vedertagna för byggnadsrestaureringar försöker man bevara det värdefullaste från varje tid som lämnat sina spår.

Hur Walter Bauer tacklat problem som dessa kan man i detalj följa i hans bok som omfattar fyrtiosex projekt, vart och ett ägnat ett kapitel. Där behandlas mycket stora projekt och en hel del mindre som omfattar just vad titeln anger — parker, landskap och trädgårdar, ja även annat såsom alléer. Här ges precisa uppgifter alltifrån den obligatoriska uppmätningen, historik och motivering för varje åtgärd, så ofta det går grundad på gamla planer och arkivforskning, men man har en känsla av att författarens konstnärliga intuition ofta spelat en stor roll.

Kunskap och inlevelse

Parker vid kungliga slott hör till de stora viktiga objekten och bland dem är väl Drottningholm det mest betydande. Där möts två trädgårdsidéer — den fornbundna barocken och den fria, engelska landskapsstilen. Mycket hade förvanskats, föräldrats och växt igen men är nu återställt så att Nic. Tessin d. ä. och d. y. skulle kunna känna igen sig och t. o. m. bli positivt överraskade inför de aldrig förr så ymnigt sprutande fontänerna. Samtidigt kanske undrande; en nutida trädgårdsrestauratör går en ständig balansgång mellan vad som kan fastställas som autentiskt — bara det problematiskt — och det praktiskt och ekonomiskt möjliga.

Problem av delvis annan art möter i Adelcrantz rokokoidyll kring Kina slott och i Pipers och Gustav III:s Engelska park. De graciösa formerna i den ena och den skenbara naturligheten i den andra kräver inte bara kunskaper utan också inlevelse i forna epokers konstnärliga uppfattning.

Gunnebo nära Göteborg hade helt andra förutsättningar. Trädgård och byggnad var märkvärdigt intakta och mängder av ritningar och avbildningar finns bevarade. Att väcka trädgården ur törnrosasömnen var ändå ingalunda problemfritt, men en tacksam uppgift. I dag framstår Gunnebo som en av våra vackraste, enhetligaste och mest representativa 1700-talsanläggningar.

Nästan lyriskt ibland

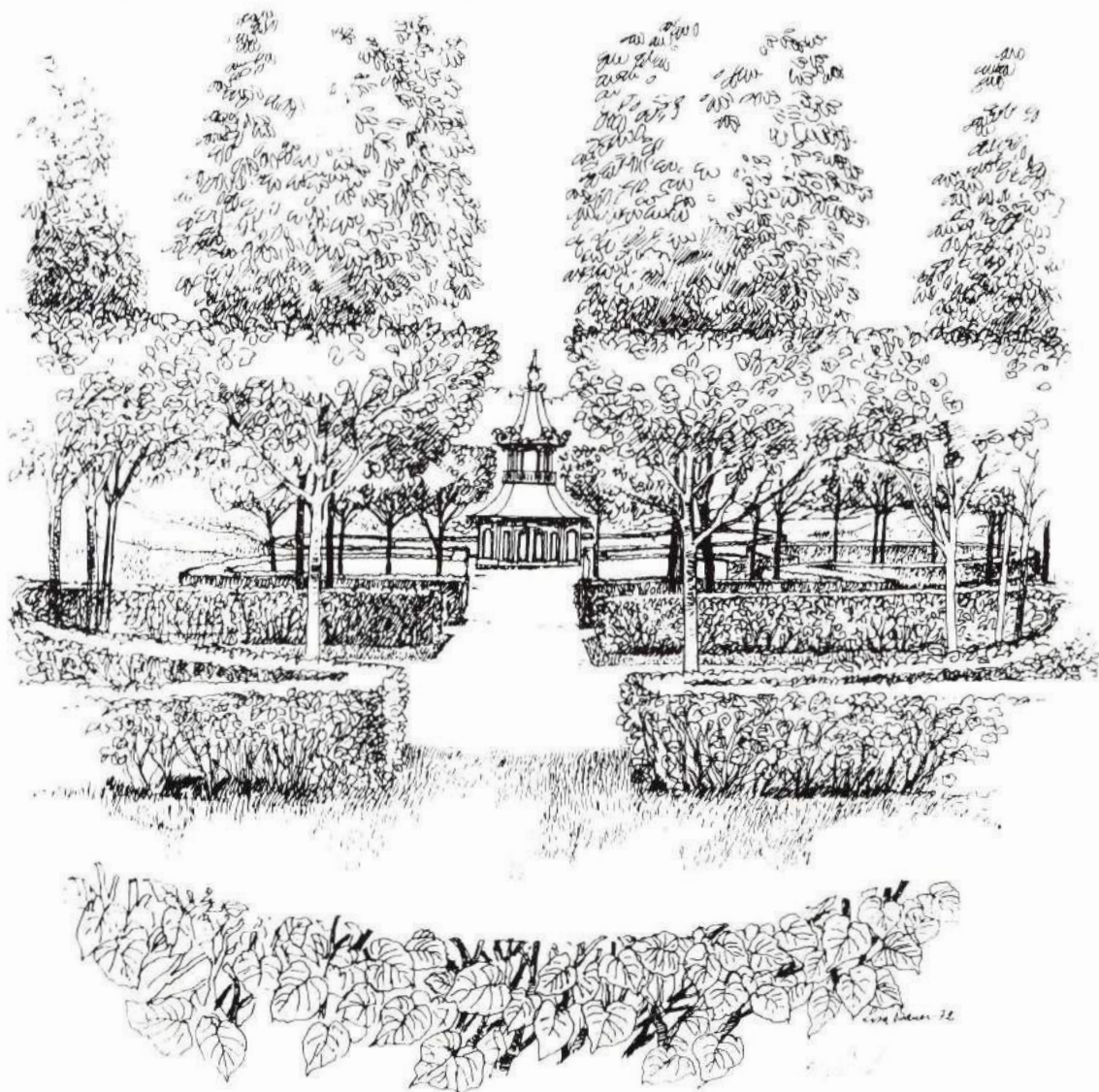
Det finns bland de redovisade projekten inte ett som är det andra likt, och det beror inte bara på arbetenas skiftande art. Kring en villa på en skärgårdsö är det t. ex. mera fråga om naturvård än trädgård. Man får i tankarna de "förbättringar" av ett och annat som 1700-talets engelska parkpionjärer ansåg önskvärda i Gud Faderns med breda penseldrag skapade natur.

Walter Bauer gör sådant med stor känslighet, som det anstår en konstnär. Han visar sin konstnärlighet på många sätt även i boken. De exakta beskrivningarna livas av ibland nästan lyriska

kommentarer och fina teckningar. Illustrationerna är f. ö. av hög klass; hustrun Lisa Bauers utsökta teckningar, som ofta ger visioner av en anläggnings framtida utseende, liksom författarens foto i färg och svartvitt kompletterar texten på ett utomordentligt sätt.

Det är ett digert verk på nära fyrahundra sidor, men man önskar att alla som sysslar med liknande ting tar del av det, liksom alla som har intresse för konst, kulturhistoria, natur — och naturligtvis trädgård.

Gösta Adelswärd

Drottningholm. Kina lustslott, perspektiv av boskärna nordöst om slottet. (Teckning: Lisa Bauer, 1972).

*Haga-Brunnsviken av Bengt Edlund,
Haga-Brunnsvikens Vänner, 1991.*

De flesta — även landsortsbor — känner nog till den unika park, som anlades av Gustaf III. 1771 köpte han Prostahagen och 1785 Brahelund och anlätade F. M. Piper som trädgårdsarkitekt. Kungen hade själv idéer och kunskap. Kanske senare forskning ger oss vetskap om vems idéer som förverkligades. 1786 lades första stenen till det stora lustlottet vid Brahelund, vars stora grund ännu påminner om monarkens högtflygande planer.

Genom sjösänkningen 1863 försvann tyvärr den idylliska övärld som Piper med så stor möda åstadkommit.

På Brunnsvikens motsatta sida, där stränderna är branta, beräknades de höga bergen locka till utsiktsbetraktelser. I söder vid Bellevue låg Sparres trädgård (nu hotat av inträngande bebyggelse). På Frescati bodde kungagunstlingen Armfelt och vid Bergshamra grevarna Creutz och Barck.

Bergianska trädgården anlades 1890 av V. Wittrock och har sedan haft växlande öden.

”Israel af Ström, intendent för Kungliga Djurgården under tiden 1801—50, hör till den svenska skogsvårdens förgrundsgestalter. Därför står hans minnesstod som sig bör i parken till Skogshögskolan i Frescati. 1828 tog han initiativ till skogsinstitutet, nuvarande Nobelparken, som senare blev högskola och flyttade till Frescati 1915. Den rika förekomsten av trädarter, som han lät plantera i Nobelparken, måste därför återupprepas här, där parken är utformad som ett arboretum. Träden är tydligt etiketterade så att var och en kan studera hur de olika träden ser ut och vad de heter. Dessa trädsmålingar är inte bara botaniskt intressanta utan även intressanta som vittnesmål om olika tiders synsätt och trädval. Israel af Ström var en stor förespråkare för bättre skogsvård, en av grundstenarna för den moderna skogsindustrin. Han ivrade också för införandet av nya trädslag. Man kan därför med fog misstänka att han ligger bakom förekomsten av lärk- och bokplantering inom Djurgården och Hagaparken.”

Detta och mycket mer lär vi oss genom den skrift som Haga-Brunnsvikens Vänners ordförande Bengt Edlund har sammanställt.

”Föreningen Haga-Brunnsvikens Vänner har utarbetat ett idéprogram för parkens iordningsställande med titeln *Trädgårdsutställning vid Haga-Brunnsviken*, en idéskrift, där tanken är att kunna öppna en ny sorts utställning där områdets alla olika delar ingår med olika teman och som en ny sorts folkpark för förlustelser, rekreation, odling eller vetenskaplig forskning och till inspiration för nya trädgårdar och täppor hos gemene man. Årtalet då arbetena borde vara färdiga är satt till 1995 för att på detta sätt markera att vi vill att man skall börja snarast möjligt med förberedelserna. Sedan skall vi skydda området från yttre störningar och påfrestningar. Det betyder att omgivningen måste få restriktioner. Det gäller såväl trafikstörningar som tillrinnande dagvatten, luftkvalitén och omgivningens väggar och horisontlinje. Byggnader som inkräktar på horisonten utan att tillföra landskapet något värde, eller glesar ut vegetationen i väggarna, borde egentligen inte tillåtas.”

Haga-Brunnsvikens-boken utgör en värdefull kulturhistorisk skrift, som berikas av de många vackra bilderna. En ytterst värdefull presentbok, även givande för alla intresserade av park- och trädgårdskonst, bl. a. genom den ambitiösa litteraturförteckningar.

Material till försäljning

Haga-Brunnsvikenboken kr 158 + porto kr 20 till postgiro 121227-3.

Idéskriften producerad av Carl Blomqvist, Peter Hermelin, Uwe Koch och Ingvar Lönstad kr 20 + porto kr 10 till postgiro 4283757-5.

Medlemskap i föreningen kr 75 till postgiro 428 37 57-5.

Böckerna kan rekvireras från Bengt Edlund, Settervalls väg 14, 131 36 NACKA eller inbetalas på p-giro. Tel 08/716 38 10.

Brita Söderberg

Tack!

Ärade Medlemmar och Kära Vänner!

Vid det senaste årsmötet (90 03 10) avgick under-tecknad efter sammanlagt 31 år som skattmästare och tillika sekreterare under de 10 senaste. Av den anledningen blev jag då varmt avtackad och hedrad med "Årets medalj 1978" i silver, beskrivande Linnés forskningsområden — växt-, djur- och mineralrikerna. Därtill förlänades jag ett exemplar av Folke Gullbys etsning: "Adam och Eva planterar".

För den uppskattning, som visades, vill jag framföra mitt varmaste tack. Vi lever ju i ett tidevarv, där allt sker med stor hastighet. Företas numera en färd i rymden så stiger man in i en raket och får därmed möjlighet att vid framkomsten till den andra planeten kliva ur för egen maskin. Och med den fart som råder tycks också tiden minska. Vilket jag märkt under min uppdragstid i föreningen. Den tiden har ilat och känns nu som vore det "i går".

Det har varit en lärorik tid och jag har under den fått många goda vänner för vilket jag är både tacksam och glad. De båda uppdragen jag påtagit mig anser jag bör innehas av en och samma person. Detta då de är så intimt förknippade med varandra. Nu flyttar denna verksamhet till Stockholm, vilket möjliggör en uppdelning genom att Inga Hermelin-Jungstedt tar hand om sekreteriatet och Klaus Stritzke skattmästeriet. Det kommer säkert att fungera bra då de "tu äro ett" dvs. har sin dagliga gärning på samma arkitektkontor och därmed får möjlighet att diskutera uppkommande problem men också att vikariera för varandra. Glädjande är också att dessa uppdrag återbördats till det kontor, som Sven A. Hermelin — i varmt minne bevarad hos många av oss medlemmar — grundat och där han jämsides med sitt ordinarie arbete verkade som skattmästare 1927—55 och tillika sekreterare 1938—45. Därmed har cirkeln fullbordats i och med att Inga och Klaus tar över. Jag önskar dem: Lycka till!

När det är fråga om att tacka kan det många gånger vara svårt att nå alla. Detta är ett sådant tillfälle. På det här sättet ökar dock möjligheten och först vill jag då vända mig till styrelse och arbetsutskott, där många värdefulla och lärorika synpunkter förts fram. Alla medlemmar är också värda ett stort tack för alla tips, råd och förslag. Det är Ni som gör föreningen livaktig inte minst genom deltagande i alla resor, exkursioner och övriga arrangemang och därmed gör det möjligt genomföra dessa. Det är stöd som värmer och i högsta grad bidrar till både verksamhet och trevnad. Och stöd från alla medlemmar är en nödvändighet, vilket kan ge sig uttryck genom att:

1. värva nya medlemmar
2. köpa föreningens korrespondenskort
3. använda sig av FDP:s ega gratulations-/kondoleanskort (motsvarande postogram')
4. införskaffa Generalregister 1 och 2 (gäller nya medlemmar)
5. komplettera felande årgångar av årsboken "Lustgården" (det finns fortfarande ex. från 1920)
6. stödja Sven A. Hermelins Minnesfond.

Det kan nämnas att en normalupplaga av årsboken drar en kostnad av 60—70.000 kr. På medlemsavgifter (den huvudsakliga inkomstkällan) inflyter ca 55.000:—, varav framgår att det felar några tusentals kr. Av den anledningen utkommer den ibland som dubbelårgång eller 'förtunnad' utgåva. Hittills har tackning kunnat ske genom god ränteavkastning men sjunker räntesatsen hamnar föreningen i ett mindre gynnsamt läge.

Vad som glatt mig mycket som skattmästare är Sven A. Hermelins Minnesfond. Den startades för 5 år sedan och avsikten var att med medlemmarnas givmildhet nå en utgångssumma av 50.000 kronor innan del av ränteavkastningen fick

disponeras enligt fondens statuter. Vid fjärde årets ingång fattades ca 17.000 kr och en vädjan om ytterligare bidrag hörsammandes. Inte minst av en — för de flesta okänd — givare, som över-sände felande belopp och väl det. Nu omfattar fon-den dryga 60.000 kr och föreningen har de första disponibla 2.500 kronorna från den. Den givmild-het, som visats, värmer en skattmästare och åter-gäldas denne givare liksom alla övriga med ett mycket varmt tack.

Ett varmt tack även till min hustru, som vid många tillfällen när jag ej varit inne, fått svara på olika förfrågningar och som även vid flera tillfällen ombesörjt lunch eller kaffebord. Genom henne har jag också fått kontakt med några damer + en

make, som hjälpt till iordningställande av med-lemspost. Allt har ju varit handarbete i form av: vika kallelse och arbetsprogram m. m., stoppa i in-betalningskort, klistra, frankera och vid behov stämpla ca 700 utskick. Ett arbete som när jag gjorde det själv tog ett par dagar i anspråk. Med deras hjälp har tiden förkortats till ett par timmar. Den efterföljande lunchen har då utgjort ett väl-förtjänt men ringa tack.

Avslutningsvis vill jag önska Föreningen för Dendrologi och Parkvård en fortsatt lyckosam ut-veckling och framtid.

Med tacksamhet

Helmuth Wanderoy

Styrelseberättelse för 1989

En återblick på det gångna 1989 visar att aktivite-ten varit lika hög som året före. Styrelsen, som samlats 1 gång, har bl.a. behandlat en Spanienre-sa hösten 1990, en Amerika-resa 1991 och en till Öst-Tyskland samma år, men också ett stort antal inrikeskursioner. Vidare har diskussioner förts ang. fortsatt upprustning av gamla orangerier lik-som förfallna parker och trädgårdar.

Arbetsutskottet (AU) har sammanträtt 3 gång-er, varvid utöver sedvanliga diskussioner som t. ex. årsmötesarrangemang, exkursioner och res-or såväl som kvällsvandringar ventilerats, men även den förestående trädkännedomskursen på Drafle Arboretum utanför Härnösand, Tema-dag och Bildvisningsafton. På tapeten har även varit genomförande av en inventering av främmande träd och buskar i vårt lands parker, deltagande i sammanträden med Haga-Brunnsvikens Vänner samt tillsättande av en arbetsgrupp för 'Historiska parker'. Preliminärt program för 1990 har upprät-tats och utsänts till samtliga medlemmar. Vid var-je sammankomst har arbetet med årsboken "Lust-gården" redovisats liksom föreningens ekonomis-ka situation.

För framställningen av "Lustgården" 1989, vilken utges som en jubileumsskrift tillägnad vårt lands främste dendrolog — Tor G. Nitzelius — med anledning av hans 75-årsdag, har från K. Patriotiska Sällskapet erhållits ett bidrag på 5.000 kr.

Från en av föreningens trognaste medlemmar har 20.000 kr mottagits till Sven A. Hermelins Minnesfond, som därmed passerat det uppsatta målet 50.000 kronor, vilket ger möjlighet utnyttja viss del av räntorna i den fortsatta verksamheten enl. fondens stipulationer.

Då sekreteraren/skattmästaren aviserat sitt frånträde fr.o.m. val vid årsmötet 1990 har diskus-sioner även förts ang. hyra av lokal i Stockholm för flyttning av lager från Uppsala av "Lustgården" från 1920 till 1989.

* * *

Antalet medlemmar har vid årets slut uppgått till:

	(1988)	1989	+
Årsbetalande medlemmar	524	510	— 14
familjemedlemmar	138	138	± 0
Ständiga medlemmar*)	121	122	+ 1
familjemedlemmar	23	24	+ 1
Stödjande medlemmar	2	2	± 0
Studerande medlemmar	7	7	± 0
Bytesmedlemmar	9	9	± 0
	824	811	— 13

*) varav 7 hedersledamöter.

Rörande "Lustgården" har dess redaktör, Gösta Adelswärd, efter 22 år av sagt sig detta uppdrag. Han efterträds av landskapsarkitekt Kjell Lundquist, Alnarp. Gösta Adelswärd har dock fullföljt upplagan 1989, vilken utsänts strax före årsskiftet 1989/90.

* * *

Under 1989 genomfördes nedanstående arrangemang:

12 mars

ÅRSMÖTE på "Piperska Muren" i Stockholm, varunder föredrag hölls av landskapsarkitekt Sture Koinberg, Enskede, som till diabilder föredrog sina intryck över ämnet 'Trädgårdens imaginära rum'.

Till årsmötet samlades ett 70-tal medlemmar, av vilka drygt 50 stannade till den efterföljande årsmötesmiddagen.

23 maj

tog landskapsarkitekt Walter Bauer med hustru Lisa hand om ett 60-tal intresserade under en rundvandring på Ulriksdal, där man i 2 grupper studerade skulpturer i orangerimuséet men även intresserade sig för parken.

2 juni

gjordes ett återbesök av 40 medlemmar hos Gösta Zetterqvist i Sorunda och hans där anlagda bergsträdgård — nu utökad med en kinesiskinspirerad miniatyravdelning.

4 juni

upplät ordf. Gösta Winqvist sin anläggning med där befintligt, rikhaltigt och ovanligt sortiment växter, vilka tilldrog sig besökarnas stora intresse.

Liksom föregående års besök hade även denna gång ett 60-tal infunnit sig.

6—12 juni

genomfördes årets stora resa, Norge-exkursionen, vilken måst inställas 2 år tidigare. Tyvärr blev även nu intresset mindre och av 22 anmälda deltog endast 16, vilka fick uppleva en mycket sevärd och njutningsrik upplevelse i Bergens omgivning.

17 juni

kom turen till Västmanland med besök i Lidö-Lindö, där ett stort antal Rhododendron och Magnolia tilldrog sig särskilt intresse. Restaureringen, som pågår vid Ängsö slott var ett givande inslag och gav information bl. a. om bullerskydd, landskapsplanering m.m.

18—20 augusti

hade av Ingrid Lundhom utformats som en träd-kännedomskurs på Dralle Arboretum utanför Härnösand med 13 deltagare från Umeå i norr till Lund i söder.

Familjen Kempe visade inte bara stor gästfrihet utan offrade också mycket tid på att informera kursen om det omfattande och intressanta trädbeståndet.

8 september

kom turen till Rydboholm, dit en rekordsamling på 85 personer sökt sig.

Vandringen genom parken gav inblick i de vårdproblem som parkägare ställs inför. Äldsta trädet — Wasa-eken — förfaller utan möjlighet till meningsfull åtgärd. Huvudallén mot slottet har glesats ur (vartannat träd) och lindarna i barockparken har delvis fällts av säkerhetsskäl. I den innehållsrika landskapsparken kämpar ägaren för tvivlat mot slyet. Till mycket angelägen restaurering finns inga medel.

Guider under vandringen: Slottsägarinnan Elisabeth Douglas och fil. mag. Anna-Lisa Nyrreröd.

14 oktober

samlades ett 20-tal trädbeskrivningsintresserade i Uppsala Botaniska Trädgård, där information gavs och demonstration förevisades av landskapsarkitekt Klaus Stritzke och akademiortagårdsmästare Helmuth Wanderoy genom behandling av en del mindre träd samt blomsterbuskar. Den senare upplät även under en paus det Tropiska växthuset för en demonstration.

17 november

avslutades arbetsåret med sedvanlig bildvisnings-afton, varvid visades och kommenterades ett stort antal diabilder från bl. a. Norderöskan, trädskolekursen på Drafle och Sorundabesöket, men också oväntade och väl så intressanta foton från turkiska trädgårdar i Istanbul-området.

Kvällen avslutades med kex, ost, druvor, paté, paprika och ett glas vin.

* * *

Som framgår av ovanstående uppräkningslista har 1989 års program varit späckat med många intressanta och högklassiga arrangemang och det stora intresset som visats dem har motiverat styrelsens vilja att genomföra dem. Men utan de många, som ställer upp för planering och ledning skulle det vara omöjligt.

Styrelsen vill därför till alla engagerade framföra sitt varmaste tack för de stora uppoffringar, som gjorts i form av tid, rum och gästfrihet.

Uppsala/Lidingö i januari 1990

Gösta Winqvist
ordförande

Helmuth Wanderoj
sekreterare

Styrelseberättelse för 1990

Föreningens 70:e årsmöte hölls den 10 mars på Sällskapet i Stockholm med 90-talet deltagande medlemmar. Professor Gösta Winqvist omvaldes till ordförande. Till ledamöter i styrelsen för perioden 1990—92 omvaldes Ingrid Lundholm, Tor Nitzelius, Ingvar Nordin och Gunhild Söderbaum.

Till suppleanter för samma period omvaldes Kjell Lundqvist och Kaarel Voitk.

Till revisorer för 1990 omvaldes hovrättsrådet Göran Atmer. Forstmästare Björn Ditzinger hade av sagt sig omval efter 39 år som revisor. Nyvaldes hovrättsrådet Per Boholm efter Björn Ditzinger. Som suppleant nyvaldes trädgårdsmästare Raymond Pettersson.

Björn Ditzinger hade även av sagt sig uppdraget i valberedningen. Besluts att valberedningen skall utgöras av författare Brita Söderberg och fil. mag. Eva v Satzger.

På förslag av styrelsen höjdes medlemsavgifterna för 1991 till 125 kr för årsbetalande samt 40 kr för familjemedlem och för studerande.

Friherre Gösta Adelswärd avtackades för sina 22 år som redaktör för Lustgården med en Linnémedalj i silver. Samma medalj i brons överlämnades till Björn Ditzinger för hans tjänster under åren 1951—90.

Akademiträdgårdsmästare Helmuth Wanderoj tackades också för sina många insatser som skattmästare (1957—63) och 1965—90 både sekreterare och skattmästare. En Linnémedalj i silver samt en etsning av konstnären Folke Gullby överlämnades.

Efter årsmötesförhandlingarna talade professor Sven Ingvar Andersson över ämnet: "Trädgårdsförnyelse — principer och verklighet".

Medlemmarna har under december erhållit supplement till Lustgården 1989 "The Ullung rowan" av Tor G. Nitzelius.

Lustgården 1990/1991 kommer i höst som en dubbelårgång.

I samband med flyttningen av sekretariatet har lagret av Lustgårdar minskats. Flera årgångars överupplaga, dvs. exemplar överstigande 150, har tillställts landskapsarkitektundervisningen i Alnarp.

Av årgångar från 40- och 50-talen finns endast enstaka ex. kvar. Årgång 1941 är helt slut.

* * *

Arbetsprogrammet för året har genomförts programenligt

19 april Vårvandring

i Cedergrenska parken i Stocksund

60 medlemmar deltog i vandringen som leddes av Patrik Tronde och Inga Hermelin Jungstedt.

Danderyds kommun äger sedan 1981 detta område som förr var familjen Cedergrens sommar- nöje. Miljön är både kulturhistoriskt och botaniskt intressant. Ett 20-tal utländska barrträd, bl. a. douglasgran (*Pseudotsuga mentziesii*), växer här i bestånd. Både den och silvergranen samt coloradogranen självsår sig i parken. Stockholmstraktens största exemplar av hiba (*Thujaopsis dolobrata*) beundrades också.

23 april—7 maj Italienresa

1990-års utlandsresa gick till Italien i syfte att studera renässansträdgårdar kring Rom och Florens. Ledare var Margareta och Gösta Winqvist assisterade av Veronica Sandström. Avresa från Arlanda till Rom den 23 april och återresa till Stockholm den 7 maj.

I Rom installerades vi på ett mycket trivsamt hotell i närheten av Piazza Navarone i centrala Rom.

Trädgårdar vi besökte i Roms nästa är:

Hadrius Villa, anlagd under romartiden 118—138 e. Kr. Villan är belägen vid Tivoli som ligger på Monte Arceses topp. Av trädgårdsanläggningen kunde vissa delar endast anas medan byggnadsruinerna delvis gav ett mäktigt intryck. Canopuskanalen väckte beundran.

I Tivoli ligger *Villa d'Este*, som utgör en av pärlorna bland Italiens renässansträdgårdar. Tyvärr fanns inget vatten i fontäner och kaskader vid vårt besök.

Villa Farnese i Caprarola skapad av Vignola anses vara hans mest storslagna trädgårdsanläggning. Här bor numera presidenten under somarmånaderna.

I Bagnaia, Viterbo, ligger en annan av Vignolas sköna anläggningar nämligen *Villa Lante*, påbörjad 1566.

Ett snabbt besök i *Villa Orsini*, Bomarzo, med sina skulpterade monster. Av parken återstår intet.

På villkor att ingen fotograferade fick vi komma in i trädgården till Påvens sommarresidens, *Castel Gandolfo*, som ligger magnifikt högt uppe på en bergskam.

Villa Medici på Monte Pincio i Rom har i stort sett fått behålla sin ursprungliga trädgårdsanläggning.

Programmet ingick också en hel dags vandring genom det antika Rom under Margareta Winqvists intressanta ledning.

Vi lämnar Rom på morgonen den 28 april för att per buss, via Siena, åka till *Bacchereto*, en vingård i bergen 25 km väster om Florens. Här bor vi charmigt, i viss mån primitivt och framförallt lugnt efter alla vandringar genom ibland topografiskt ansträngande parker.

I Florens omgivningarna finns ett flertal parker av vilka vi bl. a. besökte:

Poggio a Caiano, inte långt från *Bacchereto*, en villa planerad av Lorentzo di Medici under 1400-talets slut.

Bobolilträdgårdarna, inne i Florens, är de mest berömda av Medicéernas trädgårdar. I stort sett bevarade i sitt ursprungliga skick.

Villa Medici di Fiesole, byggt under 1400-talets mitt, beläget NO om Florens. Trädgården byggd i terrasser på en bergssluttning med en vidunderlig utsikt över Florens. En av de mest berömda Medicivillorna.

Genom en lång cypressallé når man *La Pietra* en trädgård innehållande många små trädgårdsrum, klippta häckar och formklippta buskar.

Villa Gamberaia ligger vackert, upphöjd ovanför olivlundar. Formklippta buxbomshäckar, rosor och spegledammar präglar elegansen i denna trädgård.

Via olika vegetationstyper i det vackra toskanska landskapet för vi en dag till klostret *La Verna*.

Västerut ligger staden *Lucca* där vi tittade in i den lilla botaniska trädgården samt vandrade ett stycke på det breda parkliknande krönet ovanpå stadsmuren.

Villa Maria — vandrade förbi en blomsteräng, in i "limonaian", genom en vacker smidesgrind och förbi en sprutande fontän, kommer slutligen in i en mycket fin liten teater.

I *Villa Mansi* beundrade vi bl. a. de ståtliga tulpanträden (*Liriodendron*) som stod i full blom.

Villa Garzoni, Collodi. Parken är belägen i en mycket stark sluttning, vilket bidragit till en arkitektonisk utformning med terrasser och trappor i mittaxeln. Byggnaden är sidoordnad.

Villa Medici, Careggi, i Florens utkant ärvdes 1457 av Cosimo de' Medici. I dag återstår av den forna trädgården endast citronträden, delar av

gångarnas mosaiker och en fontän.

Resan sista mål var *da Vinic-muséet* i byn Vinci, inte långt från Bacchereto. Här visas uppfinningar gjorda av Leonardo da Vinci.

Avslutningsmiddagen, liksom övriga middagar, äts nere i källarvalvet till den restaurang som också drivs av vår värdfamilj, familjen Bencini Tesi. Till den rustika, goda maten serverades gårdens vin. Även "hemmagjord" olivolja fanns att få till maten för den som så önskade.

Vanliga inslag i toskanska renässanssträdgårdar är en "limonaia", trädgård där krukor med citrusväxter placerats ut och en "giardino segreto", en avskild — ibland försänkt eller förhöjd — trädgård.

20 maj *Ängsö nationalpark*

Heldagsutflykt med jägmästare Mårten Smedberg.

En skärgårdstur i Stockholms norra skärgård för att besöka Ängsö nationalpark. Resan gjordes tillsammans med Svenska turistföreningen.

23—26 maj *Värexkursion i Göteborgstrakten*

under ledning av fil. dr. Ingvar Nordin och jägm. Lennart Hildingsson.

Besök på Käsö för att se vår sista kvarvarande kustkarantän. Dr Lars Öberg och kapten Lundberg berättade. Fortsatt färd mot Vinga, till lotsarnas by, fyrplatsen och fyrvaktarbostaden.

Gunnar Taube var den förste fyrmästaren 1890. Nu är här ett Taubemuseum.

25 maj. Med buss mot Kungälv, Marstrand och Rörtången, därifrån med båt till Elgön. Vandring i härlig lundvegetation med Ingvar Nordin som guide.

26 maj. Besök vid Nya varvet. Major Henry Johansson, ordf. i Samfällighetsföreningen, guidade. Här vill man skydda det centrala parkområdet från genomfartstrafik. Detta borde vara en självklarhet. Både alléer och park har ett kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

Fortsatt färd till Särö Västerskog för att se ett av landets största idegransbestånd. Sista besöksmålet blev Släps kyrka.

Med stort tack till vännerna Ingvar Nordin och Lennart Hildingsson för vi så åter till våra respektive hemorter.

10 juni *Jubileumsresa till Hanstawiik, Södertälje*

Föreningens 70-åriga tillvaro celebrerades med ett besök på Hanstawiik hos medlemmarna Fred och

Anita Smedberg. Vårt besök sammanföll med 200-årsjubileet för kärlekstemplet ute på Tempelön i sjön Måsnaren.

Vår färd fortsatte i det vackra försommarvädrat till Vällinge. Där dukade Brita och Mårten Smedberg upp en underbar lunch. Vi satt och åt i grönskan vid det gamla mässingsbruket som nu disponeras av hemvärnet. Ett kapell ritat 1676 av Nicodemus Tessin 1676 fanns här också.

16—17 juni *Västergötland (se egen artikel)*

Start i Skövde där 42 dendrologer samlats för resan över Billingen till Varnhems klosterkyrka. Det var landskapsarkitekt Ulla Samuelsson, född västgöte, som guidade oss i sitt hemlandskap. Vi för genom Valle härad, passerade det vackra Mariedal och for till kalkbrottet på Kinnekulle.

Den fortsatta färden gick till Råbäck. Efter en snabbvisit där för vi vidare till Hellekis säteri. Där visades parkens sevärdheter och stor gästfrihet av två generationer Klingspor. Följande dag besöktes Läckö med sommarutställningen "Människans Lustgårdar". Dagen avslutades med en visning av den vackra egendomen Stola på Källandsö.

8 september *Linnéstigen*

Vi samlades vid Linnés Hammarby för att följa intendent Mattias Iwarsson på en vandring genom skogen mot Danmarks kyrka. I hållande regn gick vi en naturstig drygt två km. Mattias visade och berättade om allt vi såg: mattgran, häckkvast i tall, knölbjörk och "Linnés soffor". Vår medhavda matsäck fick vi förtära inomhus på caféet vid Linnés Hammarby. Det var en trevlig dag tyckte vi alla.

20 oktober *Temadag*

Diskussion kring årsmötesföredragets tema "Trädgårdsförnyelse — principer och verklighet" blev det ej, eftersom Sven Ingvar Andersson var förhindrad att komma.

Det blev istället Klaus Stritzke som inledde och talade om vikten av att upprätta en "parkvårdshandling", vad den skall innehålla i fråga om dokumentation m. m. Så småningom blev det en intressant diskussion, tack vare medlemmarna och några inbjudna yrkesmän från byggnadsstyrelsen och slottsförvaltningen.

16 november Bildvisningsafton

Arbetsåret avslutades som vanligt med en bildvisningsafton där 78 medlemmar var närvarande för att se på bilder från årets evenemang. Klaus Stritzke visade bilder från Italienresan med alla dess trädgårdar. Inga Jungstedt skildrade årets övriga evenemang. Vi såg även bilder från Irland för att testa intresset för en ny resa. Vår ordförande Gösta Winqvist och hans fru Margareta hade som vanligt ordnat med kvällens trevliga och goda avslutning med paté, ost, kex och vin.

* * *

Föreningens styrelse har under det gångna året haft ett sammanträde och dess arbetsutskott tre.

Arbetsutskott: Gösta Winqvist ordförande, Kjell Lundqvist redaktör fr. o. m. årgång 1990/91, Gösta Adelswärd redaktör fram till årgång 1989 samt supplement, Klaus Stritzke skattmästare, Inga H. Jungstedt sekreterare fr. o. m. 15 mars -90, Helmuth Wanderoy skattmästare och sekreterare till årsmötet 10 mars -90, Märten Smedberg och Gunhild Söderbaum, resekommittén.

Glädjande nog har medlemsantalet ökat trots att vi på sekretariatet varit så svåra att nå, på grund av de två flyttningar som skett under året.

	<u>1989</u>	<u>1990</u>
Årsbetalande medlemmar	510	560
Årsbetalande fam.medlemmar	138	131
Ständiga medlemmar	122	130
Ständiga fam.medlemmar	24	19
Studeraende medlemmar	7	15
Bytesmedlemmar	9	10
	<hr/> 865	<hr/> 810

Inkl. 7 hedersledamöter.

För all hjälp, välvilja och intresse som medlemmarna på många sätt visat, inte minst en stor gästfrihet, vill styrelsen framföra sitt varma tack.

Stockholm i februari 1991

Föreningen för dendrologi och parkvård

För styrelsen

Gösta Winqvist
ordförande

Inga H. Jungstedt
sekreterare

